

Eurosceptis: *Fact or fairytale in the eye of the beholder?*

Een onderzoek naar de perceptie van volksvertegenwoordigers over eurosceptis in Nederland ten tijde van het referendum en de landencrisis

Roland Mijnans

322266

Master Beleid en Politiek, Bestuurskunde

Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam

Begeleidend docent en 1^e lezer: Dr. A.R. Edwards

2^e lezer: Dr. F.K.M. Van Nispen tot Pannerden

Rotterdam, 24 augustus 2012

Stichting Burger Onderzoek | info@stichtingburger.nl | 070 – 361 60 68 | Postbus 474 | 2501 CL | Den Haag

“Zonder de bevolking, kun je de Europese samenwerking niet hebben”. (T. Berman, PvdA)

“Het zijn de omstandigheden die de sentimenten beïnvloeden” (H. Van Baalen, VVD)

*“Ik denk dat deze verkiezingen nog wel eens meer ‘EU’ zullen zijn dan in 2005, hoer
raar dat ook klinkt omdat het nu Tweede Kamerverkiezingen zijn terwijl het in 2005
over de Grondwet ging”.* (B. Eickhout, GroenLinks)

*“We zijn een land dat leeft van de export, we zouden juist Europa
moeten omarmen”.* (H. Brinkman, DPK)

“Ik krijg zelden mails waarin mensen aardige dingen schrijven over Europa”. (D. de
Jong, SP)

“Een gevoel kun je niet tegen strijden, tegen feiten kun je strijden”. (H. Van Baalen, VVD)

“Dat was wel een klap in het gezicht van de volksvertegenwoordigers” (H.J. Ormel, CDA)

*“Europa deugt niet, en de Italianen zijn onbetrouwbaar en Brussel-Superstaat, en
daarom moet u voorstemmen.... Ja, dat klopt niet”.* (S. In 't Veld, D66)

“Europa moet meer gedemocratiseerd worden” (G. Schouw, D66)

*“Het ‘ja-kamp’ is gewend dat de pro-Europese stem alle
ruimte krijgt. Ze zijn verwend en lui geworden”.* (H. van
Bommel, SP)

*“Europa is te technisch om dat even uit te leggen bij Pauw&Witte van of
De Wereld Draait Door”.* (K. Dijkhoff, VVD)

“Angst is zo makkelijk te manipuleren”. (N. Albayrak, PvdA)

*“De problemen van euroscepsis zijn breder dan de uitslag van het
referendum”.* (W. van de Camp, CDA)

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	2
Samenvatting Masterscriptie	5
Voorwoord.....	8
1. Introductie	10
1.1 – Aanloop naar het referendum.....	11
1.2 – Europa anno 2012	12
1.3 – Een vergelijking.....	12
1.4 – Vraag- en doelstelling	13
1.5 – Onderzoeksopzet.....	15
2.Theoretisch Kader	17
2.1 – Politieke ontevredenheid	17
2.2 – Verklarende factoren voor de houding jegens Europa	19
2.2.1 – Inleiding	19
2.2.2 – Economische verklaringen.....	20
2.2.3 – Identiteitsgerelateerde verklaringen.....	23
2.2.4 – Politieke verklaringen	24
2.2.5 – Democratische factoren	28
2.2.6 – Deelconclusie.....	31
2.3 – Operationalisatie	33
2.3.1 – Afhankelijke variabele	33
2.3.2 – Onafhankelijke variabelen	33
3. Methodiek	40
3.1 – Kwalitatief onderzoek.....	40
3.2 – Context	41
3.3 – Interview.....	42

3.4 – Steekproefkader	43
3.5 – Validiteit en betrouwbaarheid	44
4. Eurosceptis ten tijde van het referendum.....	46
4.1 – Contextbeschrijving 2005	46
4.2 – Analyse 2005	52
4.2.1 – Introductie	52
4.2.2 – Economische argumenten.....	54
4.2.3 – Identiteitsgerelateerde argumenten.....	56
4.2.4 – Politieke argumenten	58
4.2.5 – Democratische argumenten.....	62
4.2.6 – Media argumenten.....	64
4.2.7 – Samenvatting.....	66
4.2.8 – Verschillen tussen politieke partijen en vertegenwoordigende organen in 2005	67
4.2.9 – Deelconclusie.....	69
5. Eurosceptis ten tijde van de landencrisis	72
5.1 – Contextbeschrijving 2012	72
5.2 – Analyse 2012	76
5.2.1 – Introductie	76
5.2.2 – Economische argumenten.....	78
5.2.3 – Identiteitsgerelateerde argumenten.....	81
5.2.4 – Politieke argumenten	82
5.2.5 – Democratische argumenten.....	85
5.2.6 – Media argumenten.....	87
5.2.7 – Samenvatting.....	88
5.2.8 – Verschillen tussen politieke partijen en vertegenwoordigende organen in 2012	89
5.2.9 – Deelconclusie.....	90
6. Verschillen in Eurosceptis tussen 2005 en 2012	94
6.1 – Hét onderwerp van gesprek.....	94
6.2 – Aard van Eurosceptis.....	94

6.3 – Mate van Eurosceptis	94
6.4 – Verdeling binnen de vijf clusterfactoren	95
6.5 – Inhoudelijk debat en fundamentele discussie.....	96
6.6 – Overzichtstabel.....	97
6.7 – Deelconclusie.....	99
 7. De economische crisis als mechanisme.....	100
7.1 – Polarisatie op financieel-economische positie	100
7.2 – Meer berichtgeving rondom Europa	101
7.3 – Van ‘imagoprobleem’ naar ‘echt probleem’	101
7.4 – Verschuiving betekenis soevereiniteit	101
7.5 – Van anti-immigratiegevoelens naar economische xenofobie	101
7.6 – Een blijvend verdeelde politieke elite	102
7.7 – Europa als boeman.....	102
7.8 – Deelconclusie.....	102
 8. Conclusie, reflectie en aanbevelingen.....	104
8.1 – Conclusie.....	105
8.2 – Reflectie.....	106
8.3 – Aanbevelingen	107
 Literatuurlijst	109
 Bijlage 1 – Respondentenlijst.....	113
 Bijlage 2 – Vragenlijst interview	114

Samenvatting Masterscriptie

De Europese Unie speelt in toenemende mate een rol in onze maatschappij. Bijna iedereen heeft vandaag de dag wel een mening over Europa, over de Euro, over de lidstaten die uit de Europese Unie moeten worden gezet of over de vele *Eurotops* waarin regeringsleiders problemen voor zich uitschuiven. In dit onderzoek is gekeken naar de scepsis over Europa en de Europese Unie. Deze scepsis wordt ook wel *Euroscepsis* genoemd. Centraal in het onderzoek staat het eventuele verschil in euroscepsis onder Nederlandse burgers in 2005, ten tijde van het referendum over de Europese Grondwet waarbij 61,5% van de stemmers ‘nee’ zei, en de euroscepsis in 2012, ten tijde van de Europese landen crisis. De reactie van ontevredenheid kan betrekking hebben op de Europese integratiepolitiek of specifiek Europees beleid.

Wetenschappers van over de hele wereld hebben, veelal op een kwantitatieve wijze, onderzoek gedaan naar *euroscepsis*. In veel van de onderzoek worden *economische, identiteitsgerelateerde of politieke* voorspellers van euroscepsis getest. Een kleiner aantal onderzoeken gaat in op de rol van *democratische* factoren en de rol van de *media*. In dit onderzoek is, op basis van deze vijf theoretische *clusterfactoren*, een conceptueel model samengesteld van waaruit de empirie is geanalyseerd. Echter, dit onderzoek is niet kwantitatief, maar kwalitatief van aard. Middels semigestructureerde interviews met Europarlementariërs en Tweede Kamerleden is naar de thematiek gekeken. Aan hen is gevraagd hun perceptie te geven over de eurosceptische gevoelens die leefden en leven onder de Nederlandse burger. Dit leverde diepgaande informatie op over de betrokken contexten.

De volksvertegenwoordigers zien factoren als nationale identiteit, soevereiniteit, cultuur en de bedreiging van deze elementen door Europa als de belangrijkste verklaring voor de toenmalige scepsis in 2005 en de uiteindelijke ‘nee-stem’ bij het referendum. Andere verklaringen waren de slimme en goed uitpakkende ‘tegencampagne’, de onduidelijke en negatieve ‘pro-campagne’, het *unheimische* gevoel wat veel Nederlanders in het begin van dit decennium hadden en de ontevredenheid met het toenmalige kabinet Balkenende. In 2012 staat een heel andere verklaring achter euroscepsis centraal: de negatieve evaluaties van de economie maken de mensen sceptisch over Europa. Hieraan gelinkt speelt de angst voor het verlies van banen door goedkope Oost-Europese werkrachten en het Nederlandse belastinggeld dat naar noodlijdende Europese lidstaten verdwijnt. De eurosceptische partijen, zoals de SP en de PVV, mobiliseren en versterken de negatieve sentimenten rondom Europa effectief. In 2012 raakt Nederland steeds meer gepolariseerd over Europa: in discussies, debatten en in de percepties van burgers is een ontwikkeling naar de extremen merkbaar.

Uit de gesprekken met de geïnterviewde parlementariërs lijkt naar voren te komen dat er wel degelijk een verschil in euroscepsis bestaat tussen 2005 en 2012 onder Nederlandse burgers. Het belangrijkste verschil tussen 2005 en 2012 is de verschuiving van identiteitsgerelateerde naar economische argumenten, hier kan gesproken worden van een *polariteit*. De economische crisis, of de landen crisis, is het centrale mechanisme dat voor de genoemde veranderingen heeft gezorgd.

Door de grote invloed van de crisis op de maatschappij en de levens van groepen burgers, worden de verklaringen van eurosceptis in 2005 van het toneel gestoten. In algemene zin kan gezegd worden dat de groepen burgers die het meest worden geraakt door de economische crisis, er het meest door worden beïnvloed in hun eurosceptisch sentiment.

In 2012 denken meer mensen na over Europa, het komt dichterbij. De media reageren hierop en berichten meer over Europa. Volgens veel respondenten is ook het debat op politiek niveau in 2012 scherper, meer inhoudelijk en fundamenteeler. Daarmee worden de eurosceptische gevoelens ook concreter en gericht dan in 2005. Anno 2012 stevent Nederland af op een fundamentele discussie over de Europese Unie. In de verkiezingen van 2012 zal de toekomst van Nederland & Europa centraal staan en het is aan de kiezer om zijn standpunt in te nemen.

In het onderzoek is tevens gekeken of de politici van verschillende politieke partijen of verschillende vertegenwoordigende organen (Tweede Kamer of Europees Parlement) andere verklaringen voor eurosceptis aangedroegen. Alle respondenten waren het eens dat eurosceptis wel degelijk bestaat, en geen fabeltje is. In algemene zin waren de Europarlementariërs beter over de thematiek geïnformeerd dan de Tweede Kamerleden. Gerangschikt naar politieke partij waren de eurosceptische parlementariërs, naar verwachting, kritischer over de Europese Unie en vonden zij de Eurosceptische geluiden terecht. Ook bleek dat veel van de respondenten niet vaak uit partijbelang spraken, maar hun verklaringen voor eurosceptis in Nederland neutraal verwoordden.

Ten slotte zijn, op basis van de analyse, enkele aanbevelingen gedaan. Zo zouden politieke partijen zich in grotere mate bewust moeten zijn van hun invloed op de meningsvorming van Nederlandse burgers over Europa. Daarnaast zouden de partijen, in een polariserende samenleving, er verstandig aan doen een duidelijk standpunt met betrekking tot Europa in te nemen. Dit ook met het oog op de aanstaande verkiezingen van 12 september 2012. Ook zouden politici zich ervan bewust moeten zijn dat zij een onderdeel vormen van de negatieve vicieuze cirkel die het sentimenten over Europa beheerst.

Voorwoord

De Europese Unie is al lang niet meer die groep instituties ver weg in Brussel en Straatsburg. De Europese Unie is inmiddels één van de belangrijkste onderwerpen in de media en het Europese beleid heeft steeds meer directe gevolgen voor de levens van Nederlandse burgers. In een wereld die steeds verder globaliseert is het de vraag of Nederland haar belangen beter behartigt als zij actief blijft participeren als onderdeel van Europa, of dat de Europese Unie vandaag de dag zoveel bedreigingen oplevert dat Nederland beter afstand kan nemen van Europa? In de verkiezingen van 12 september 2012 zal deze vraag centraal staan, gekoppeld aan de vraag hoe Nederland uit de economische crisis moet komen. Gelet op het toenemend aantal lidstaten dat Europese noodsteun nodig heeft en de nationale bezuinigingen, zal de functie, het nut en het bestaansrecht van Europa de komende jaren nog onderwerp van discussie blijven.

De laatste 20 jaar richten steeds meer onderzoekers zich op het fenomeen van scepsis over Europa: *Euroscepsis*. Veelal op een kwantitatieve wijze dragen deze onderzoekers factoren aan die eurosceptische gevoelens onder burgers kunnen verklaren. Ik heb gemeend dat een kwalitatieve blik op dit onderwerp een toegevoegde waarde kan hebben. Door met volksvertegenwoordigers uit de Tweede Kamer en het Europees Parlement over deze thematiek te spreken, heb ik getracht een diepgaande analyse te maken van de ontstaansgeschiedenis van *euroscepsis* en de wijze waarop eurosceptische gevoelens vorm kregen in 2005 en krijgen in 2012.

Voordat ik inhoudelijk op het genoemde onderwerp in ga wil ik een aantal mensen bedanken die, direct of indirect, een bijdrage hebben geleverd aan dit afstudeeronderzoek. Allereerst wil ik hiervoor Dirk Jan Keijser, mijn begeleider binnen Stichting Burger, bedanken voor zijn interesse, scherpe vragen en vele contacten in het politieke domein. Vervolgens mijn scriptiebegeleider Arthur Edwards (Erasmus Universiteit Rotterdam) voor zijn inhoudelijke kijk op het onderzoek en zijn constructieve opmerkingen. Mijn ouders, beide leerkrachten, lieten hun blik in de eindfase over deze scriptie gaan en brachten de nodige verbeteringen aan. Ook wil ik Chris Aalberts, docent Politieke Communicatie aan de EUR, bedanken voor het gesprek waarin hij mijn volledige onderzoek in de beginfase onderuit haalde en mij met beide benen op de grond zette. Het gesprek met Bob van den Bos (politicoloog en voormalig fractievoorzitter in het Europees Parlement voor D66) heb ik als zeer waardevol en bijdragend ervaren. De laatste groep, welke direct bij deze scriptie betrokken zijn geweest, zijn de parlementariërs van CDA, PvdA, VVD, D66, GroenLinks, Democratisch Politiek Keerpunt en de SP. In een politiek hectische tijd vonden deze politici de tijd om met mij te spreken en daarmee leverden zij een belangrijke bijdrage aan dit onderzoek.

Ten slotte wil ik mijn collega's van Stichting Burger bedanken. Maandenlang toonden zij interesse, een luisterend oor, een goed advies en boden zij hun hulp aan waar mogelijk. Tijdens mijn stage bij Stichting Burger is mij alle ruimte geboden om mijn onderzoek goed te plannen en in te richten.

Roland Mijnans
Spijkenisse, 24 augustus 2012

1

● Introductie

In het NRC Handelsblad van 12 en 13 januari 2012 stonden twee kritische publicaties met betrekking tot Europa. De traditionele legitimatie van Europa, het brengen van welvaart en vrede, is onhoudbaar volgens Thierry Baudet (NRC Handelsblad, 13-1-2012). De euro vormt juist een bedreiging voor de welvaart omdat de rijkere landen voor de armere landen moeten 'dokken', zo opperde deze schrijver. De Europese oorlogen (19e en 20e eeuw) zijn bijna allemaal gestart door machthebbers die Europa onder één vlag wilden scharen en wilden verenigen. Na de totstandkoming van de Europese Unie heeft geen enkel militair conflict in Europa plaatsgevonden. Volgens Baudet is dit slechts het geval geweest doordat de West-Europese landen zij aan zij stonden in levensgevaarlijke oorlogen met landen buiten Europa. Tevens staat de democratische legitimiteit van Europa ter discussie met onderhandelingen over een ontwerptekst van het nieuwe Verdrag van de Eurozone (NRC Handelsblad, 12-1-2012). In dat wetsvoorstel zou de macht van de Europese instellingen worden ondergraven. Het gaat dan met name over de rol van het Europees Parlement en de Europese Commissie. Deze artikelen geven aan dat het nut en de functie van Europa begin 2012 nog steeds niet onomstotelijk vaststaan. Naast Baudet zetten ook andere auteurs/bronnen hun vraagtekens bij de integratie van en de samenwerking binnen Europa. Te noemen zijn bijvoorbeeld het 'Meldpunt Midden en Oost Europeanen' en het voorstel om de gulden weer om te wisselen voor de Euro. Beide initiatieven zijn afkomstig van de PVV. Maar ook kan gedacht worden aan de diplomatieke conflicten die ontstaan doordat niet elk land zich aan de afgesproken begrotingsdiscipline kan houden en de vragen die Robbert van Lanschot in het NRC Handelsblad (26-02-2012) stelt over de culturele scheidslijnen tussen West- en Oost-Europa en de (on)wenselijkheid om deze samen te voegen. Politicoloog Van den Bos (2003:8) begint zijn boek met enkele negatieve clichés die het imago van Europa bepalen:

"Leden van het Europees Parlement doen te weinig en verdienen te veel. De Europese Unie is ondemocratisch en ondoorzichtig. (...) Nederland verliest steeds meer eigen soevereiniteit zonder dat de bevolking daar om heeft gevraagd. (...) De komst van de euro heeft het leven alleen maar duurder gemaakt."

De genoemde voorbeelden zijn slechts een fractie van de vraagstukken die op dit moment zweven rondom Europa. Het gevolg van deze ontwikkelingen is dat er een grotere kloof tussen de burger en het Europese bestuur ontstaat. Hiermee wordt de democratische fundering van de steeds intensievere EU-samenwerking ondermijnd (Van den Bos, 2003:9). Bovenstaande voorbeelden geven een deel van de maatschappelijke relevantie aan om eens nader naar de onvrede over Europa te kijken.

Aalberts (2008:151) geeft aan dat het niet botert tussen de Nederlandse burgers en de Europese Unie. Burgers hebben, volgens Aalberts, weinig kennis van de EU, ze interesseren zich niet of nauwelijks voor Europese thema's en ze zijn zeer beperkt actief op Europees terrein. Aalberts acht het juist dat burgers betrokken worden bij Europa, omdat dit Europa democratischer maakt. Onbetrokkenheid en onverschilligheid leiden niet tot de uitoefening van democratische invloed die de burger tot zijn beschikking heeft. De EU blijft ver weg (Aalberts, 2008:155).

1.1 – Aanloop naar het referendum

De ontwikkeling naar één Europa is in 1950 gestart met de totstandkoming van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Vandaag de dag wordt er op tal van terreinen samengewerkt door Europese landen via de bekende pijlerstructuur. Het Europese, supranationale schaalniveau is de laatste decennia steeds belangrijker geworden en veel van de Nederlandse wetgeving is op deze Europese wetgeving gebaseerd. Begin 2000 kwamen er plannen op om een Europese Grondwet te schrijven. Op 22 mei 2003 deden de Tweede Kamerleden Farah Karimi (GroenLinks), Niesco Dubbelboer (PvdA) en Boris van der Ham (D66) een voorstel betreffende het houden van een *raadplegend referendum* onder het Nederlandse volk over het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa. Dit wordt ook wel het Grondwettelijk Verdrag voor de Europese Unie genoemd. De Tweede Kamer stemde op 25 november 2003 in met dit initiatief-wetsvoorstel. Na enkele aanpassingen van de Eerste Kamer stond het definitieve wetsvoorstel op 5 oktober 2004 vast (EuropaNu, 2005).

Met het referendum in 2005 werd ervoor gekozen om de Nederlandse burger haar mening over deze kwestie te laten geven. Dit zou het eerste referendum zijn dat ooit in Nederland is gehouden en tot op de dag van vandaag ook het laatste. Tegen de verwachting van menigeen in stemde het Nederlandse volk *en masse* tegen een 'Europese Grondwet' (61,5%), met een opkomst van 63,3%. De poging om de steun voor de Europese Grondwet legitiemer te maken, mislukte. In reactie hierop trok de Nederlandse regering Balkenende (CDA, VVD, D66) het voorstel om met de Europese Grondwet in te stemmen in. Door deze beslissing werd veel parlementariërs bespaard dat ze tegen de wil van het volk in zouden stemmen. In toenemende mate zou er sprake zijn van de opkomst van '*Eurosceptis*'. Angst voor het verlies van de eigen identiteit en ontevredenheid over het functioneren van de EU zouden hieraan ten grondslag liggen.

In 2001 werd een wereldwijde economische stagnatie ingezet met het barsten van de ICT-zeepbel. Echter, in 2005 draaide de wereldeconomie weer op volle toeren. Voor Nederland wordt 2003 als het dieptepunt gezien, met een krimp van 0,9%. Het herstel kwam in 2004 met een economische groei van 1,7% en in 2005 met 0,9%. Met de economische groei verbeterde ook de arbeidsmarkt (Nationaal Historisch Museum, 2005). Naast de angst dat Nederland (netto) veel aan Europa betaalde, waren de argumenten van de tegenstanders op meer gebaseerd dan financieel-economische kwesties alleen. Blijkbaar was het proces van de Europese integratie meer omstreken dan was verwacht. Na het Nederlandse 'nee' tegen de Grondwet, bleef toch een groot deel van de volksvertegenwoordigers (122 van de 150) bij het feit dat er op de één of andere manier een Grondwettelijk akkoord moest komen. Blijkbaar was er een discrepantie tussen de zienswijze van de

Tweede Kamerleden en het electoraat. Deze veronderstelling wordt onderbouwd door het feit dat een grote hoeveelheid parlementariërs voor de Europese Grondwet was, terwijl hun achterban dat duidelijk niet was. Hierbij kan de vraag worden gesteld of de politieke partijen hun achterban slecht konden inschatten of dat ze hun achterban wel kenden, maar toch niet bereid waren om van positie te veranderen om het gat met hun achterban te dichten.

1.2 – Europa anno 2012

Anno 2012 heeft het woord ‘Europa’ voor velen een nare bijsmaak; Europa wordt vaak in een negatief en sceptisch daglicht gesteld. Doordat verschillende crises (hypotheek-, banken-, bedrijven-) hebben geleid tot een Europese landencrisis kost Europa Nederland op dit moment veel geld, ook al is dit soms geregeld in de vorm van leningen. Landen als Griekenland, Spanje, Portugal, Ierland en Italië zitten anno 2012 diep in de schulden of dreigen daarin te belanden. De Europese Gemeenschap is tot op heden niet bereid om landen ‘failliet’ te laten gaan. De optie die overblijft is proberen de situatie in de slecht presterende landen te verhelpen door hard te bezuinigen. Dit beleid stuit, onder andere in Nederland, op veel kritiek. Nederland zou zelf al genoeg moeten bezuinigen om de gevolgen van de economische crises te doorstaan. Waarom moet Nederland dan ook nog zoveel ‘belastinggeld’ uitgeven aan landen die niet zorgvuldig met hun ‘huishoudboekje’ zijn omgegaan?

In de Europese *arena* speelt een aantal actoren een rol. Ten eerste de politici die uit alle lidstaten plaats nemen in het Europees Parlement. Daarnaast de bestuurders die in wisselende samenstellingen zitting hebben in de Raad van Ministers. Tevens zijn er bestuurders te vinden in de Europese Commissie. De nationale parlementariërs controleren hun collega’s in Brussel en eisen verantwoording van de betrokken nationale ministers. Daarnaast vormen deze Europese burgers een belangrijke groep als het gaat om de legitimiteit en het draagvlak. Tenslotte zijn het maatschappelijk middenveld en het bedrijfsleven als *stakeholders* aan te merken.

Op twee momenten, het referendumjaar 2005 en de landencrisis in 2012, ontstond er extreem veel discussie over de functie en het nut van Europa en bestaat ook onder de Nederlandse bevolking scepsis. Het is de vraag of en hoe de scepsis op deze twee momenten in Nederland met elkaar kan worden vergeleken. Is er een kans dat de huidige regering in 2012 nogmaals de Nederlandse burgers bij Europese kwesties (noodleningen aan landen, zelf uit de Euro stappen, de gulden terugbrengen) zou betrekken? Met welke argumentatie wordt er thans geen referendum gehouden waar dit in 2005 wel mogelijk was? Welke nieuwe argumenten spelen een rol in de euroscepsis die we vandaag de dag kennen? En wil de bevolking wel betrokken worden bij de ingewikkelde problematiek waar Europa op dit moment mee van doen heeft of is dat een brug te ver?

1.3 – Een vergelijking

Een vergelijking tussen beide perioden kan nuttige informatie opleveren over de oorzaken van euroscepsis tijdens en tussen genoemde ijkmomenten. Er bestaan legio onderzoeken die ingaan op de onvrede rondom het referendum van 2005. De toegevoegde waarde van dit onderzoek kan liggen in het vergelijken van de eerdere onvrede anno 2005, met de huidige onvrede anno 2012. Dit zal op een kwalitatieve wijze gebeuren. De lidstaten van Europa zouden er baat bij kunnen hebben als er

steun ontstaat binnen hun eigen land voor Europa. Wetenschappelijk onderzoek kan bijdragen aan deze doelstelling door gefundeerde uitspraken te doen over de aard van de euroscepsis en de onderliggende factoren. Voorstanders menen dat veel landen, zo ook Nederland, gebaat zijn bij de Europese Unie. Hiervoor wijzen zij op de verminderde transactiekosten, de toegenomen handel en het makkelijker bewegen van stromen geld, arbeid en informatie. Een dalend vertrouwen in de euro, als munt, kan leiden tot een lager consumentvertrouwen, minder uitgaven en verliezende beurzen. Als Europa legitiemer wordt geacht en meer vertrouwen geniet, zal dit een positieve uitwerking kunnen hebben op de samenhang binnen Europa (op tal van terreinen). Het is geenszins de bedoeling hier een normatief standpunt in te nemen door adviezen te geven over hoe Europa meer legitimiteit kan bewerkstelligen. Echter, voor het kiezen van de juiste richting over de relatie tussen Nederland en Europa, moet zoveel mogelijk kennis beschikbaar worden gemaakt. Dit onderzoek is gericht op kennisvergaring (Van Thiel, 2007:23). Er is meer onderzoek nodig door de toegenomen bewustwording van de importantie van de publieke opinie voor de legitimiteit van de Europese Unie en zijn verdere integratie (Thomassen, 2009 in *Boomgaarden et. al*, 2011:258).

De ideaaltypische rol van parlementariërs komt tot uiting in het synoniem ‘volksvertegenwoordiger’. Aangezien niet elke burger zijn stem dagelijks kan laten horen, uit praktische overwegingen, kiest het volk representanten. De volksvertegenwoordigers kunnen zowel op nationaal als supranationaal (Europees) niveau gevonden worden. Door het onderzoek te richten op volksvertegenwoordigers, kan een kwalitatieve analyse worden gemaakt van de Eurosceptische sentimenten die speelden en spelen in de Nederlandse samenleving. De samenleving wordt voor een groot deel gevormd door burgers die veelal een gevoel bij Europa hebben. De volksvertegenwoordigers kunnen deze gevoelens of sentimenten vertolken en ventileren. In dit onderzoek zullen de parlementariërs het uitgangspunt vormen voor de beantwoording van de vraagstelling. Centraal staat de *Nederlandse* houding over Europa.

1.4 – Vraag- en doelstelling

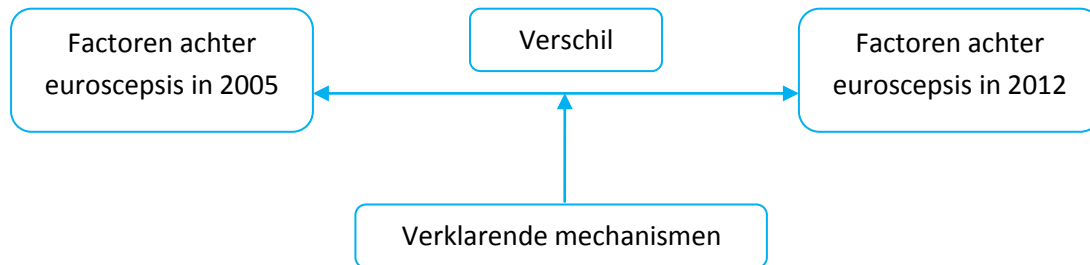
1.4.1 – Vraagstelling

De bovenstaande introductie is de aanzet tot de vraagstelling van het onderzoek:

Is er volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers een verschil te onderkennen in euroscepsis onder Nederlandse burgers in de periode rondom het referendum in 2005 en de landencrisis in 2012 en hoe kunnen deze eventuele verschillen worden verklaard?

De causale relatie, tussen de afhankelijke en de onafhankelijke variabelen van dit onderzoek, laat zich als volgt omschrijven: de percepties van euroscepsis in 2005 (referendum) en 2012 (landencrisis), en het eventuele verschil in de aard van euroscepsis, kunnen worden verklaard door enkele (groepen) factoren en achterliggende mechanismen. De respondenten, Nederlandse volksvertegenwoordigers, worden geïnterviewd over de bestaande scepsis 2005 en 2012 en worden uitgedaagd verschillen te schetsen. De twee centrale *contexten*, euroscepsis ten tijde van het **referendum** en ten tijde van de **landencrisis** (of eurocrisis), zijn onderzocht door de ogen van de

respondenten, hun percepties staan centraal. Tevens krijgen de verschillen in opvattingen tussen politici van verschillende partijen en verschillende vertegenwoordigende organen de aandacht.

De hoofdvraag kan beantwoord worden middels het stellen van enkele deelvragen. Hiervan zijn deelvraag 1 en 2 theoretisch van aard. Deelvraag 3 en 4 en 5 vormen de beschrijvende analyse en deelvraag 6 zal de mechanismes duiden die de eventuele verschillen kunnen verklaren.

1. *Hoe is politieke ontevredenheid of wantrouwen van burgers vanuit de literatuur te kenmerken?*
2. *Hoe zijn de factoren van eurosceptis wetenschappelijk te beschrijven?*
3. *Hoe is de eurosceptis onder Nederlandse burgers volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers in de periode van het referendum over de Europese Grondwet in 2005 te kenmerken?*
4. *Hoe is de eurosceptis onder Nederlandse burgers volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers in de periode van de landencrisis in 2012 te kenmerken?*
5. *Bestaat er, volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers, onder Nederlandse burgers een verschil in eurosceptis tussen de twee periodes van 2005 en 2012?*
6. *Welke mechanismen kunnen betrokken worden bij een verklaring van de eventuele verschillen in eurosceptis onder Nederlandse burgers tussen de twee periodes van 2005 en 2012?*

1.4.2 – Doelstelling

De doelstelling is zowel descriptief als verklarend van aard en luidt:

Beschrijven hoe Nederlandse parlementariërs aankijken tegen de eurosceptische gevoelens onder de Nederlandse burgers in periode van het referendum over de Europese Grondwet in 2005 en de landencrisis in 2012, welke mechanismen kunnen

betrokken in de verklaring van dit eventuele verschil tussen de twee perioden en verkennen of de parlementariërs verschillend naar dit fenomeen kijken.

In het eerste deel van de doelstelling komt de beschrijvende aard van het onderzoek naar voren. Zoals gezegd vormen de interviews met Nederlandse volksvertegenwoordigers de voornaamste bron van dataverzameling. Vervolgens kunnen, op basis van de uitspraken en percepties van de respondenten, (verklarende) uitspraken worden gedaan over de eventuele verschillen in eurosceptis die zich tussen 2005 en 2012 voordoen.

1.4.3 – Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Gesteld kan worden dat een onderzoek waarde krijgt door wetenschappelijke en maatschappelijk relevant te zijn. Wetenschappelijk bekeken kan dit onderzoek een toegevoegde waarde opleveren door op een kwalitatieve wijze naar de problematiek te kijken. Waar veel onderzoekers kwantitatieve methoden gebruiken om bepalende factoren voor de houding jegens de Europese Unie te onderzoeken, gebeurt dat in dit onderzoek niet. Door op meerdere manieren gefundeerde uitspraken te doen over de aard van eurosceptis, kan de richting die Nederland op wil met betrekking tot Europa beter worden onderbouwd. Aangezien het onderwerp, eurosceptis, in de actualiteit van 2012 een belangrijke rol speelt, levert het onderzoek informatie op over een fenomeen dat nog niet in deze context is onderzocht. De actualiteit zorgt ook dat dit onderzoek als *verkennend* moet worden beschouwd. De verkenning richt zich met name op de wijze hoe de percepties van volksvertegenwoordigers vorm krijgen rondom actuele vraagstukken. Andere onderzoekers kunnen verder bouwen op de conclusies uit dit onderzoek.

Dit onderzoek kan ten tweede maatschappelijk een bijdrage leveren doordat het kennis genereert over de kloof tussen burger en politiek. Deze veronderstelde kloof kan tot uiting komen in het gevoel van burgers dat de politiek hen niet begrijpt of in de verschillende opinies die de politiek en het volk erop nahouden. Deze kloof kan zowel bestaan tussen burgers en de nationale politiek, als ook tussen burgers en de Europese instituties en kan daarbij de democratische fundering van de politiek in de maatschappij in de weg staan. Meer kennis over deze kloof kan een bijdrage leveren aan de vermindering van onbetrokkenheid en onverschilligheid onder sommige groepen burgers. Echter, het is wel de vraag hoe de kennis over de opvattingen van verschillende politici functioneel kan worden ingezet. Ten tweede is *Europa* in 2012 een zeer relevant thema. De verkiezingen van 12 september 2012 zouden wel eens verkapte Europese verkiezingen kunnen worden en de gevolgen van de Europese landen crisis worden in de Nederlandse samenleving steeds beter zichtbaar. De vraag hoe volksvertegenwoordigers tegen de Nederlandse houding jegens Europa aankijken, lijkt mij in dezen relevant.

1.5 – Onderzoeksopzet

Het onderzoek zal starten met een theoretisch gedeelte. Als dit is afgerond zal de empirie worden beschreven. Het theoretische gedeelte zal bestaan uit een verkenning van de factoren die relaties hebben met politieke onvrede en Europese onvrede in het bijzonder. In dit literatuuronderzoek worden vier ‘clusterfactoren’ meegenomen: economisch, identiteitsgerelateerd, politiek en

democratisch. In het theoretisch kader wordt gebruikt gemaakt van tal van wetenschappelijke artikelen. Deze artikelen zijn verkregen via het *Web of Knowledge*, *sagepub.com* en *jstor.com*. Kernwoorden in de zoekopdracht waren *Europe, euroscepticism, eurocynism, (determinative) factors, referendums, European integration, public support, political support, EU support, dissatisfaction, discontent, democratic deficit, Dutch* en *The Netherlands*. Er is geprobeerd over de verschillende relevante thema's overzichtsartikelen te vinden die de problematiek als geheel overzien. Echter, veel studies richten zich slechts op enkele aspecten van eurosceptis. Het overgrote deel van de gebruikte bronnen is kwantitatief van aard.

In het tweede deel van het onderzoek, het empirische deel, wordt middels de strategie van de 'gevalsstudie' informatie verzameld over het referendum over de Europese Grondwet in 2005, de Europese landen crisis in 2012 en de eurosceptis die er in die perioden bestond in Nederland. De analyse start met een casusbeschrijving over de periode naar aanloop van het referendum en over het proces van het referendum zelf. Daarna zal op basis van de data uit de interviews de perceptie van de volksvertegenwoordigers over de eurosceptis ten tijde van het referendum worden geanalyseerd. Eenzelfde werkwijze geldt voor de eurosceptis ten tijde van de huidige landen crisis in 2012. Het is daarbij interessant om te onderzoeken of dezelfde ('clusters' van) factoren een rol spelen. Tevens kan gezocht worden naar polariteiten: kan het bijvoorbeeld zijn dat naarmate het gevoel van identiteit van een land afneemt, economische factoren een belangrijkere rol gaan spelen? Het is waarschijnlijk dat in de snelveranderende samenleving waar we in leven nieuwe verklaringen rondom de ontevredenheid van burgers zijn ontstaan. Daarnaast kunnen er ook verschillen merkbaar zijn tussen de respondenten van verschillende politieke stromingen en partijen. Tevens moet rekening gehouden worden met verschillen in percepties van eurosceptis tussen volksvertegenwoordigers op nationale (Tweede Kamer) en Europese schaal (Europees Parlement).

2

● Theoretisch Kader

Europa, en de scepsis over Europa, wordt een steeds groter thema in wetenschappelijk onderzoek. Tal van onderzoeken gaan, veelal op een kwantitatieve manier, in op de verklaringen achter euroscepsis. Euroscepsis kan, in zekere zin, worden gezien als een specifieke vorm van politieke onvrede of politiek wantrouwen. In dit hoofdstuk zullen de handvatten worden geïdentificeerd van waaruit de hoofdvraag kan worden beantwoord. Het testen van de toepasbaarheid van de relevante theorieën zal in de analyse plaatsvinden. Allereerst speelt politieke ontevredenheid (deelvraag 1) een rol in het onderzoek. Hier spelen de oorzaken en de gevolgen van het politiek wantrouwen een grote rol. De tweede deelvraag zal het grootste deel van dit theoretisch kader innemen en gaat in op de factoren die de houding jegens Europa (en Europese integratie) kunnen verklaren (deelvraag 2). Verschillende onderzoekers lichten enkele verklaringen uit het totaaloverzicht. Echter, Hooghe en Marks (2005:420) geven een relatief compleet overzicht door zich in hun onderzoek te richten op economische calculatie, identiteit en politieke ‘cues’. In betrekkelijk weinig onderzoeken wordt aandacht geschonken aan de democratische factoren die invloed kunnen hebben op de steun voor Europa. In dit onderzoek zullen ook deze democratische factoren worden meegewogen. Uiteindelijk zullen de meegenomen theoretische concepten worden weergegeven in het conceptuele model aan het eind van dit hoofdstuk.

2.1 – Politieke ontevredenheid

Politiek vertrouwen of wantrouwen refereert aan de houding over de prestatie van een specifieke regeringsbeambte of een beleidsmakende institutie (Craig & Maggiotto, 1981:516). Logischerwijs levert een negatieve perceptie van een regeringsbeambte of een institutie een negatieve houding op. Volgens Hay (in Stoker, 2009:83) is er een anti-politieke cultuur ontstaan. Volgens Schyns & Koop (2009:150) is politiek wantrouwen of ontevredenheid altijd relationeel, het heeft altijd betrekking op een object. Hiermee geven zij aan dat het wantrouwen nooit zomaar zwevend kan zijn, maar altijd gerelateerd is aan een institutie of persoon. Schyns & Koop definiëren politiek wantrouwen als een houding of sentiment van een individu die vragen stelt of zich zorgen maakt over de competentie en moraliteit van politici en politieke instituties. De Europese Unie kan gezien worden als een stelsel van politieke instituties. De eerder genoemde objecten worden door Schyns & Koop (2009) dus politieke instituties en politieke autoriteiten (actoren) genoemd.

2.1.1 – Noodzaak van vertrouwen

Het behoud van democratische structuren en procedures is afhankelijk van het volk. Voor een politiek regime is het belangrijk dat burgers er vertrouwen in hebben dat het regime voor resultaten

kan zorgen. Zo niet, dan kan er een vertrouwenscrisis en politieke vervreemding optreden (Lockerbie, 1993:281-282). Onvrede onder burgers kan leiden tot wantrouwen in de regering en dat kan weer leiden tot radicale verandering (Miller, 1974a *in* Lockerbie, 1993:282). Zolang de economie zich in een hoogconjunctuur bevindt, zal het volk niet snel zijn vertrouwen verliezen. In tijden van recessie lijkt, op basis van deze theorie, deze kans groter. Ook Craig & Maggiotto (1981:514) menen dat de politiek alleen effectief kan opereren met een bepaalde mate van loyaliteit onder een deel van de burgers. Schyns & Koop (2009:146) voegen hieraan toe dat een neergang van het politieke vertrouwen meestal wordt gezien als disfunctioneel voor de democratie. Een politiek systeem geniet vertrouwen van burgers als het systeem responsief (en democratisch) is, doet wat goed is, en zijn macht niet misbruikt (Schyns & Koop, 2009:150).

2.1.2 – Wantrouwen in de politiek

Stijgende niveaus van politiek wantrouwen in de VS en delen van Europa trokken in de late jaren '90 de aandacht van politieke wetenschappers. In Europa werd al in de jaren '80 een neergang in het vertrouwen in de nationale parlementen waargenomen (Schyns & Koop, 2009:145-148). Russell (*in* Stoker, 2009:89) meent dat de politiek niet eerlijk is over hun fouten, de harde beslissingen die genomen moeten worden en over de beperkingen die beleidsmakers tegenkomen. Volgens Hay (*in* Stoker, 2009:84) is er een voedingsbodem voor het idee dat alle politici liegen en dat geen ervan vertrouwd kan worden:

“Politics in today’s understanding is ‘synonymous with sleaze, corruption, and duplicity, greed, self-interest and self-importance, interference, inefficiency and intransigence. It is, at best, a necessary evil, at worst an entirely malevolent force that needs to be kept in check” (Hay, 2007:153).

Follesdal & Hix (2006:536) maken de stap naar Europa in hun uitspraak dat de Europese Unie te ver verwijderd is van de kiezers. Onderdeel daarvan is dat de supranationale Europese democratische instituties te veel verschillen met de binnenlandse instituties. Zo kennen veel landen geen soortgelijk instituut als de Europese Commissie. Burgers zijn hier niet aan gewend en begrijpen weinig van de structuren binnen Europa. Dit maakt de identificatie met de Europese Unie er niet toegankelijker op. Vanuit een objectief oogpunt is de gekozen structuur van de Europese Unie te onderbouwen. Elke lidstaat wil zijn invloed kunnen uitoefenen en in de Raad van Ministers en de Commissie kan dit worden bewerkstelligd. In een land als Nederland is er weinig bekendheid met ‘regionale’ vertegenwoordiging.

2.1.3 – Rol van de media

De meeste mensen ervaren de politiek als een toeschouwer en door de ogen van de media (Stoker, 2009:84). Daarmee spelen de media een rol in de democratische processen en in de politieke houding van burgers. Zowel in algemene zin, als in academische literatuur, krijgen ‘de media’ vaak de schuld van brede sociale ontwikkelingen (Putnam, 2000, *in* De Vreese, 2007:272). De media zijn in staat om burgers op een bepaalde manier over issues na te laten denken. Schuck en De Vreese (2006:5) zien *framing* als het proces waarbij de media één en hetzelfde onderwerp op verschillende

manieren neer kunnen zetten en waarbij de media bepaalde evaluaties benadrukken. Tal van studies laten zien dat informatie*cues*, gehanteerd door de media, een belangrijke rol spelen bij het legitimeren en vormen van de publieke opinie over de Europese integratie. De rol van de specifieke inhoud van de mediaberichtgeving blijft volgens De Vreese (2007:271) vaak onderbelicht.

Inglehart (1970, *in* Lubbers & Scheepers, 2010:792) betoogt dat de informatie die de media over Europa geven, zorgt dat de burgers beter met de Unie bekend raken, waardoor ze minder sceptisch worden. Scheepers & Lubbers geven als argumenten *tegen* deze stelling dat de media pas meer aandacht aan de Europese Unie zijn gaan besteden naarmate het belangrijker werd in de levens van burgers. Sommige onderzoeken tonen aan dat de angst voor de bedreiging van de soevereiniteit groter wordt naarmate Europa belangrijker wordt. Lubbers & Scheepers (2010:810) vonden bewijs dat in netto-betalende landen, zoals Nederland, de toegenomen media-aandacht voor meer eurosceptis heeft gezorgd. De stelling van Inglehart kan dus niet onomstotelijk worden doorgetrokken. In een onderzoek van De Vreese (2007:278) onder Nederlandse burgers vond hij bewijs voor zijn stelling dat de Nederlandse kranten en media de burgers cynischer maken over Europa. Echter, dit was alleen het geval als de media berichtten in termen van 'strategie'.

Volgens Mortimore (1995:31, *in* Stoker, 2009:85) genereert een gebrek aan vertrouwen een gevoel van wantrouwen. De media maken hier een positieve feedbackloop van door het politieke falen uit te vergroten. Volgens de wet van de *media logica* scoort sensationeel, spraakmakend, soft en negatief nieuws beter dan objectief *hard* nieuws. Hiermee ondermijnen de media het vertrouwen van het publiek in democratische processen nog verder. Burgers krijgen constant te horen dat de politiek faalt en de cynische en simplistische benadering van de moderne media spelen daarmee een sleutelrol in het voeden van de vertrouwensproblematiek. De rol van de media is vooral het promoten van een oppervlakkig begrip van issues en het ondersteunen van een cynische cultuur (Stoker, 2009:86-87).

Uit de bovenstaande literatuur kan geen uniforme hypothese worden geformuleerd. Wel kan gezegd worden dat de medialogica sensationeel, spraakmakend, *soft* en negatief nieuws promoot en daarmee niet bijdraagt aan de afname van eurosceptis. Tevens kan plausibel gezegd worden dat *als* de media negatief over Europa berichten, dit een positief effect op eurosceptis zal hebben. Uit de datavergaring moet blijken of de media in Nederland, in de ogen van de respondenten, ook daadwerkelijk negatief zijn over Europa.

2.2 – Verklarende factoren voor de houding jegens Europa

2.2.1 – Inleiding

Steenbergen et al. (2007:15) laten zien dat tot de late jaren '80 de Europese integratie vooral technisch van aard was. De invloed op het leven van 'Europese burgers' was minimaal. Daarnaast was het publiek slecht geïnformeerd, ongeïnteresseerd en de stemming was zeker niet negatief. De politieke elites kregen vrijheid om het integratieproces in te richten. Na het Verdrag van Maastricht (1992) kwam er meer aandacht voor de verschillende facetten van Europees beleid. De Europese

integratie drong tot veel meer belangrijke terreinen (zoals financiële en monetaire vraagstukken) door: “*The European citizen was born*” (Lubbers & Scheepers, 2010:788; Steenbergen et al., 2007:15).

Euroscepticisme wordt een steeds groter thema in de sociale wetenschap. Het concept is abstract, gezien de vele facetten van het proces van Europese integratie. De houding jegens de Europese Unie wordt gevoed door verschillende factoren en de mate van scepticisme kan over de tijd fluctueren (Boomgaarden, Schuck, Elenbaas & De Vreese, 2011:242-243; Gabel, 1998a:352).

Euroscepticisme kan volgens Steenbergen, Edwards & De Vries (2007:14) zowel een reactie van ontevredenheid over de Europese integratiepolitiek zijn, als wel een reactie van onvrede over een specifiek beleid. De Vries & Edwards (2009:10-11) merken op dat de term ‘*euroscepticisme*’ op verschillende manieren wordt gebruikt. Het kan gaan om 1) enige vorm van oppositie of kritiek jegens het proces van Europese integratie of 2) om een ideologische positie die de positie van partijen op bepaalde standpunten structureert of 3) als een samenhangend geheel van partijstandpunten over Europese integratie variërende van extreme oppositie tot verregaande steun.

De laatste jaren zien De Vries en Edwards (2009:5) minder publieke steun voor de integratie van de Europese Unie. Daarbij krijgen burgers steeds meer mogelijkheden om hun zorgen te uiten, voorbeelden hiervan zijn referenda. Er vindt een overgang plaats van *permissive consensus* (kenmerkend voor de jaren '70 en '80) naar *constraining dissensus* (Steenbergen et al., 2007:15). Dit is een overgang van de notie dat het Europese eenwordingsproces door vrede, welvaart en stabiliteit in Europa te handhaven een diffuus gevoel van steun onder de bevolking genereert, naar een proces waarin burgers, het maatschappelijk middenveld en de politieke partijen hun onvrede ten aanzien van de Europese eenwording nadrukkelijk articuleren en vormgeven. De publieke opinie kan volgens Gabel (1998a:333) het proces van Europese integratie vormen, maar ook belemmeren.

2.2.2 – Economische verklaringen

Historisch gezien was de Europese Unie een economische onderneming (Garry & Tilley, 2009:366). Hooghe en Marks (2005:436) menen dat de Europese Unie nu een internationaal regime is dat economische handel faciliteert, een supranationale entiteit is die autoriteit over zijn bevolking heeft en deel is van een systeem van *multilevel governance* dat uit nationale eenheden van de lidstaten bestaat. Binnen dit systeem breidt de integratie zich uit van economische, naar ook monetaire samenwerking.

Hooghe & Marks (2005:420) en De Vreese & Boomgaarden (2005:59) zien de economische calculaties van burgers als een hoofdverklaring van euroscepticisme. Economische verklaringen kunnen zowel sociotropisch (voor hele gemeenschap) of egocentrisch (voor het individu) zijn (Hooghe & Marks, 2005:422). De theorie gaat, ondanks dat het rekening houdt met sociotropische motieven, uit van een individuele burger die aan zichzelf zelf en zijn land denkt en niet zozeer aan het Europese belang. Burgers zullen voor de Europese Unie zijn als het henzelf of de nationale economie netto winst oplevert. In dit onderzoek zullen de termen economisch, utilitair en instrumenteel door elkaar

heen worden gebruikt. Centraal staan de economische kosten en baten die voortkomen uit het lidmaatschap van Europese Unie.

2.2.2.1 – Evaluaties van burgers over economie

De eerder genoemde politieke vervreemding (2.1.1) hangt samen met de economische evaluaties van burgers. Als de bevolking denkt dat de overheid bijdraagt aan een slechte economische situatie, of weinig maatregelen treft in het verbeteren ervan, zijn de burgers geneigd om ontevreden te zijn over hoe de democratie in hun land werkt (Lockerbie, 1993:281). Dit beeld kan worden opgeroepen als het gevoel ontstaat dat de politiek zich niet actief bezighoudt met het bestrijden van de economische neergang. Het gevoel kan versterkt worden door negatieve boodschappen van de oppositie of door (op sensatie beluste) media. Het onderzoek van Lockerbie heeft betrekking op West-Europese landen, en dus niet de Europese Unie. De redenering van economische evaluaties kan echter plausibel worden doorgetrokken naar een Europees niveau, aangezien Europa ook democratische instituties heeft en een economisch/monetair beleid voert. Het belangrijkste verschil met de lidstaten is dat het economische beleid in Europa door zeer veel actoren ondersteund moet worden. Dit met het resultaat dat het beleid altijd, veel meer nog dan op nationaal niveau, een compromis is, gebaseerd op consensus. Als vervolgens een serie van teleurstellende resultaten wordt geboekt, kan de steun voor een heel *regime* vervallen (Gamson, 1968, in Lockerbie, 1993:283). In deze theorie wordt er wel vanuit gegaan dat de overheden invloed hebben op de economie. Als vast stond dat overheden geen invloed hadden op de economie, kan het volk de overheid daar ook niet op afrekenen.

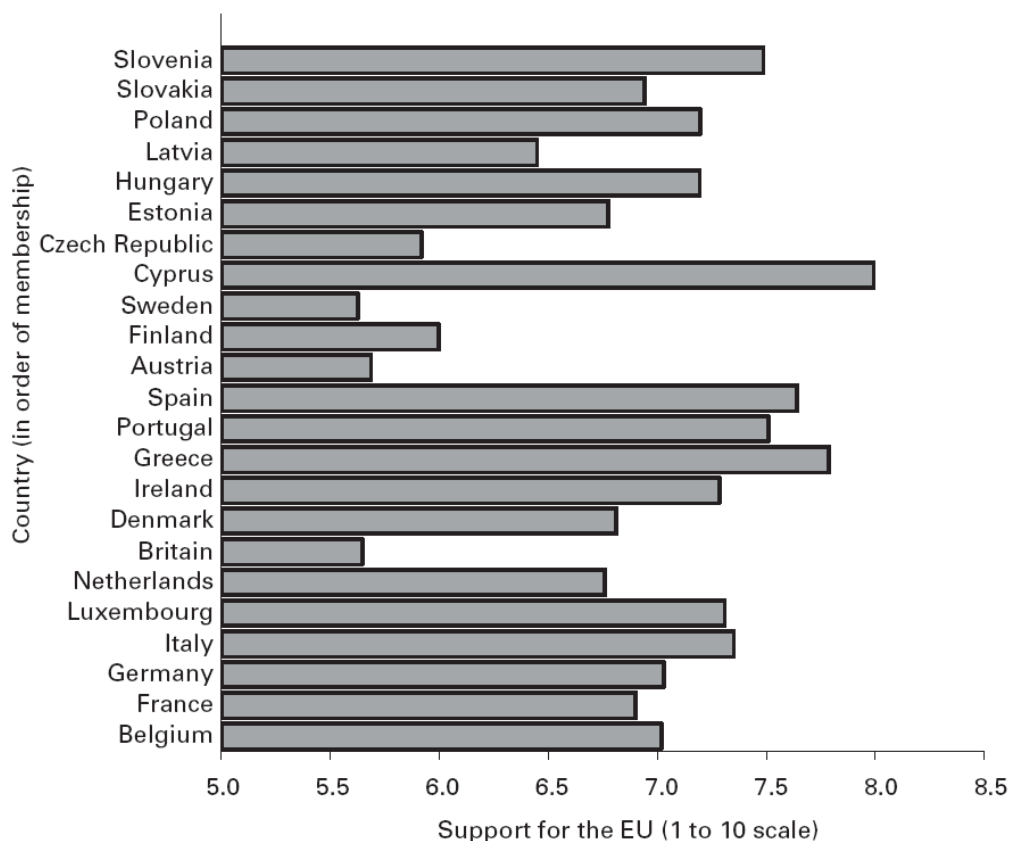
Vele onderzoeken (Anderson, 1998; Christin, 2005; Eichenberg & Dalton, 1993 in Garry & Tilley, 2009:362, Rohrschneider, 2002:464) vonden een positieve relatie tussen positieve subjectieve percepties van burgers van de economie, op zowel nationaal als individueel niveau, en het positief staan tegenover Europese integratie. Ook Boomgaarden et al. (2011:247) vonden bewijs voor de relatie tussen economische evaluaties en het oordeel over het democratisch en financieel functioneren van de Europese instituties. De Vreese & Boomgaarden (2005:68) vinden gelijksoortige bewijzen en wel op basis van Nederlandse en Deense bevolkingscijfers.

2.2.2.2 – Kosten en baten

Decennia lang was de economische verklaring van eurosceptis dominant. Volgens de theorie maken burgers een kosten-baten calculatie waarbij burgers die voordeel hebben van de economische integratie, positief staan tegenover de Europese Unie. Het gaat hier dus om de feitelijke kosten en baten en niet de percepties die daaraan voorafgaan (2.2.2.1). Gabel (1998a:336) geeft aan dat binnen de utilitaire beoordeling van de Europese integratie burgers in verschillende sociaal-economische situaties verschillende kosten en baten van het integratieve beleid kunnen ervaren. Hieruit volgt dat zij ook een andere houding jegens de Europese Unie kunnen hebben. Gabel (1998a:351) vindt robuust bewijs voor de stelling dat hoe meer welvaart uit het integratieve Europese beleid wordt verkregen, hoe meer steun er is voor de Europese integratie.

Volgens Lubbers en Scheepers (2010:790-791) profiteren sommige lidstaten van de Europese Unie en zijn ze daarom minder sceptisch jegens de voortgaande integratie. Garry & Tilley (2009:370) laten

middels een figuur (zie hieronder) zien hoe de Europese landen tegenover de Europese Unie stonden (schaal van 1 tot 10). Duidelijk wordt dat rijkere landen als Engeland (5,7), Zweden (5,6), Finland (6), Oostenrijk (5,7), Nederland (6,7) en Denemarken (6,8) *relatief* weinig steun voor de Europese Unie kennen. Deze landen, voor zover ze lidstaat zijn, betalen meer aan de Unie dan ze ontvangen. Opvallend, en passend bij hun hypothesen, is dat veel landen die nu Europese geldelijke steun ontvangen, of daar voor in aanmerkingen komen, in 2004 positief tegenover Europa stonden (Spanje (7,6), Portugal (7,5), Griekenland (7,8), Italië (7,4) en Ierland (7,4)). Ook Slovenië (7,5) en Cyprus (8)). Als verklaring voor de bovenstaande resultaten denken Garry & Tilley (2009:373) dat rijkere landen en netto-betalende landen minder enthousiast zijn over de Europese Unie aangezien het geld kost. Opgemerkt moet worden dat deze berekening geschiedt op directe kosten en baten die voortvloeien uit het lidmaatschap aan de EU. Rijkere landen, zoals Nederland, kunnen indirect gezien meer baten uit Europa onttrekken doordat Nederland veel exporteert naar EU-lidstaten.

2.2.2.3 – Economische ‘xenofobie’

Door de toegenomen economische en monetaire integratie ontstaat er meer concurrentie op de Europese arbeidsmarkt. Er zijn immers mogelijkheden voor vrij verkeer van goederen en *personen*. De Europese arbeidsmarkt wordt niet langer gezien als een verzameling van 27 gescheiden eenheden, maar meer als een samenhangend geheel zonder de belemmeringen van grenzen. De angst dat er minder werk zal zijn door de instroom van immigranten (uit bijvoorbeeld Oost-Europa) is economisch gerelateerd (Garry & Tilley, 2009:365). Landen met meer welvaart hebben een grote kans op economische immigranten aangezien er in de rijkere landen meestal een groter werkaanbod

is en er betere lonen worden betaald, wat weer potentie biedt voor economische ‘xenofobie’ als een drijfveer voor eurosceptis (Garry & Tilley, 2009:374). Ook Hooghe & Marks (2005:421) zien de handelsliberalisatie en de toegenomen mobiliteit als exponenten van de economische verklaring van eurosceptis. Arbeid wordt substitueerbaar en hoeft niet meer binnen de landsgrenzen te blijven.

2.2.3 – Identiteitsgerelateerde verklaringen

De verklaringen rondom identiteit kwamen op na de economische verklaringen die tot 2002 het *body of knowledge* beheersten (Rohrschneider, 2002:463). Voor de groep identiteitsverklaringen zijn ook meerdere equivalenten mogelijk: non-identiteits-, culturele, affectieve en emotionele verklaringen. Met de opkomst van Europa beseften burgers dat ze gewend waren geraakt aan de macht en de soevereiniteit van de eigen natiestaat. De inwoners van de lidstaten voelen zich nog steeds bovenal Griek of Deen of zelfs nog eerder Catalaan of Vlaming, en niet zozeer Europeaan (Van den Bos, 2003:10). De symbolische waarde van deze natiestaat ging achteruit door de toenemende macht van Europa (De Vreese & Boomgaarden, 2005:63). Volgens McLaren, één van de eerste onderzoekers die inging op de groep identiteitsgerelateerde verklaringen (2002:551-554), denken veel mensen dat de veranderende natuur van de natiestaat mede door Europa wordt veroorzaakt en dit levert verzet op jegens de Europese Unie. Door de affectie met de eigen staat ontstaat er antipathie jegens andere culturen.

2.2.3.1 – In- en outgroup

Binnen de identiteitsgerelateerde factoren speelt het psychologische welzijn een belangrijke rol. Het gaat om de importantie van het deel uitmaken van een groep, en dan in het bijzonder een nationale groep. Hooghe & Marks (2005:422) menen dat ‘wie iemand is’ wordt bepaald door de groep waarmee hij of zij zich identificeert. Doordat Europa steeds meer terrein begon te winnen werd het duidelijk dat de nationale identiteit niet meer de enige was. De lidstaten als eenheid verloren terrein aan de supranationale instellingen. Juist door deze opkomst krijgen burgers de kans om zich er tegen af te zetten en te categoriseren. Zij zoeken bescherming bij de ‘ingroup’. Groepsloyaliteit en –affectie zijn daardoor significante indicatoren voor de houding jegens de Europese Unie.

2.2.3.2 – (Exclusieve) nationale identiteit

Volgens Hooghe & Marks (2005:423) zijn de sterkste territoriale identiteiten de nationale. Deze kunnen een Europese identiteit in de weg staan. Burgers zijn van oudsher bekend met begrippen als trots en identificatie met hun eigen cultuur en land. Europese integratie maakt het moeilijker voor nationale regeringen om hun nationale voorkeuren door te voeren, het ondermijnt zelfbeschikking en maakt de grenzen tussen landen vaag. Europese integratie versterkt multiculturalisme door de openstelling van de grenzen. Vele burgers reageren op de Europese integratie met het verdedigen van de natie tegen de invloed van Brussel (Hooghe & Marks, 2005:424). Lubbers & Scheepers (2010:810) komen tot de conclusie dat *non-identificatie* met de Europese Unie een belangrijke positieve voorspeller is voor eurosceptis.

Er zijn ook onderzoeken (onder andere Boomgaarden et al., 2011:247; Citrin and Sides, 2004) die het tegendeel van deze uitkomsten aannemelijk maken. Identificatie met het eigen land zorgde in dat

onderzoek juist voor meer identificatie, trots en verbondenheid met Europa. Burgers kunnen dus *multiple identities* of een *inclusieve* identiteit hebben. Burgers met een '*exclusieve*' nationale identiteit lijken geen ruimte te hebben voor *multiple identities* (Garry & Tilley, 2009:367). Met *exclusief* wordt bedoeld dat iemand zich bijzonder, en veel meer dan tot andere groepen, voelt aangetrokken tot één identiteit. Het is dus de vraag of burgers 'ruimte' hebben voor meerdere identiteiten (*inclusiviteit*) en welke factoren deze 'ruimte' bepalen. Hooghe & Marks (2005) verbinden hieraan de uitspraak dat er dus een sterke negatieve relatie is tussen eurosceptis en een exclusieve nationale identiteit.

2.2.3.3 – Vijandigheid jegens immigranten

De Vreese en Boomgaarden (2005) voegen de factor van *vijandigheid jegens immigranten* toe (bijvoorbeeld in Denemarken en Nederland). In een onderzoek onder de Nederlandse bevolking bevinden Boomgaarden, Schuck, Elenbaas & De Vreese (2011:247) dat een negatieve affectie met de Europese Unie en de dreiging van Europese eenwording voor een aanzienlijk deel kan worden verklaard door anti-immigratiegevoelens. Ook Marks & Hooghe (2005:423) vinden bewijs voor de positieve relatie tussen immigratieangst en eurosceptis. Anti-immigratie issues komen steeds prominenter in het nieuws en partijen met anti-immigratiestandpunten floreren in steeds meer lidstaten. Deze standpunten kunnen bijdragen aan negativiteit rondom Europa. Gezegd moet worden dat de (extreme) partijen geen voet aan de grond hadden kunnen zetten als er geen voedingsbodem was geweest.

Sniderman et al. (in De Vreese & Boomgaarden, 2005:74-75) voorspelden in 2000 al dat wanneer een samenleving wordt blootgesteld aan een externe schok, zoals een economische recessie of toegenomen niveaus van immigratie, anti-immigratie sentimenten zullen floreren. In 2005, de tijd van het onderzoek van De Vreese & Boomgaarden, dachten de onderzoekers dat er geen reden was voor paniek op het vlak van Europese steun, er was immers geen aanleiding voor een externe schok. Anno 2012 is deze situatie echter wel van toepassing. Welhaast alle Europese landen bevinden zich in een economische neergang en recessies zijn geen uitzondering. Volgens de theorie van Sniderman et al. zouden de anti-immigratie gevoelens in 2012 een belangrijke voorspeller van eurosceptis moeten zijn.

2.2.4 – Politieke verklaringen

Politieke partijen structureren hun standpunten aan de hand van de gevoelens die onder het volk leven. Op deze manier proberen zij dicht bij de kiezer te blijven, zodat het volk zich gehoord en vertegenwoordigd voelt. Al eerder is gesproken hoe 'nationalistische partijen' het negatieve sentiment dat onder het volk leeft een stem in de politieke arena geven. Ook wordt het publieke negatieve sentiment gevoed door de 'extreme' partijen (De Vries & Edwards, 2009:9). In het onderzoek wordt, ondanks de gevoeligheid, de term 'extreem' gebruikt, aangezien dit een directe vertaling is van de gebruikte term in de wetenschappelijke literatuur: *extreme parties*. Daarbij moet worden vermeld dat de partijen niet extreem worden geacht in al hun standpunten of denkpatronen, maar dat zij op bepaalde scheidslijn(en) '*aan de extremen zitten*'. Extremen hebben in deze zin betrekking op het zich bevinden aan de zijanten van het politieke spectrum. De groeiende

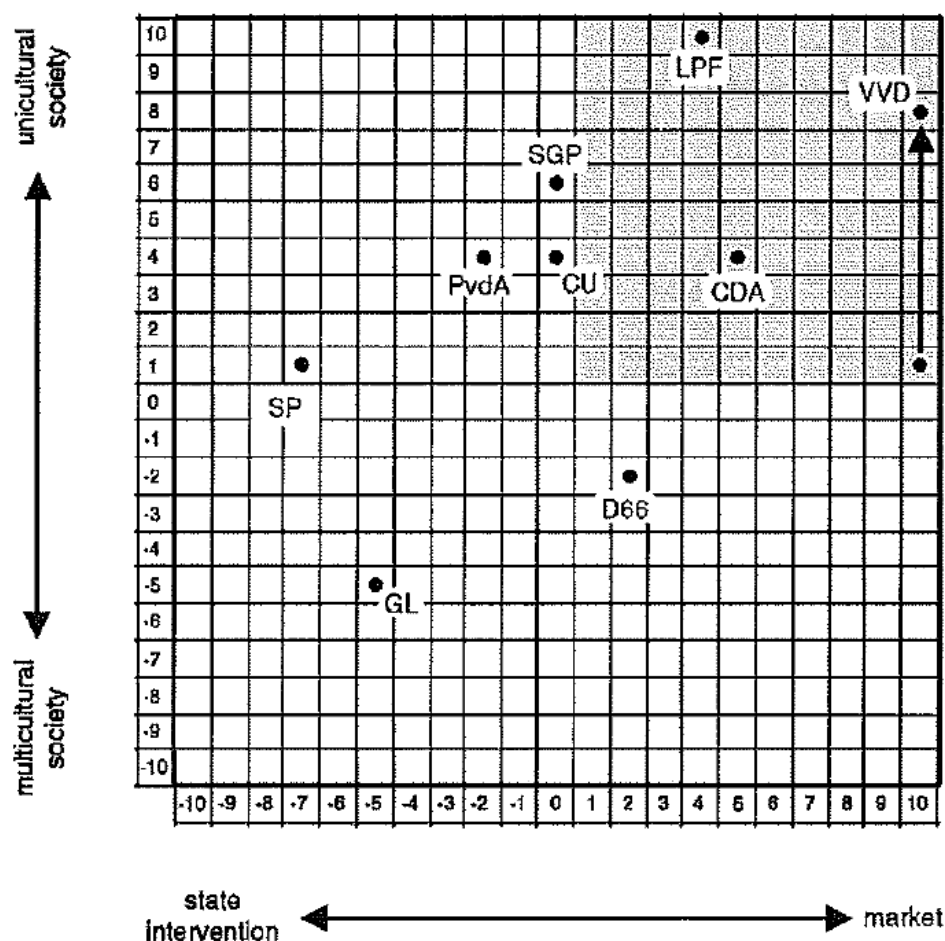
onzekerheid over de toekomst van de Europese integratie onder Europese inwoners wordt steeds meer gepolitiseerd door de eurosceptische elites aan de extreem rechtse en linkse kant van het politieke spectrum. Deze elites (en hun partijen) zijn een beslissende kracht in het negatief beïnvloeden van de steun onder de bevolking voor Europa (De Vries & Edwards, 2009:5-6).

2.2.4.1 – Politieke verdeeldheid

Garry & Tilley (2009:364) ontdekten dat exclusieve identiteit een zeer belangrijke indicator is in nationale politieke systemen met een sterk verdeelde politieke elite over Europese zaken. Hierbij kan worden gedacht aan de aanwezigheid van extreem rechtse en – linkse partijen, naast de traditionele middenpartijen. Deze extreme partijen zorgen voor veel discussie en weinig eensgezindheid in de politieke top. Deze situatie verschilt van een verzuilde samenleving waarin de politieke elites veel vaker tot consensus kwamen dan vandaag de dag het geval is. Veel verdeeldheid onder de elite kan dus zorgen voor een grotere rol van exclusieve identiteit en meer eurosceptis. Ook Hooghe & Marks, (2005:419-425) concluderen dat hoe meer nationale elites verdeeld zijn, hoe meer inwoners worden *ge'cued'* om tegen de Europese integratie te zijn. Daarentegen zorgt een samenhangende en eensgezinde elite tot minder eurosceptis (Hooghe & Marks, 2005:437). De toenemende discussie zorgt ervoor dat mensen ook zien dat er een vertegenwoordigende partij is die niet vóór de Europese integratie is. De mogelijkheden om de onvrede te uiten worden door een verdeelde politieke elite dus groter.

2.2.4.2 – (Extreem) rechts en – links

In West-Europa, waaronder Nederland, zijn nationale partijsystemen gegroeid rond de links-rechtsas (socialistische en progressieve partijen op links en conservatieve partijen op rechts). De relatie tussen dit systeem en de steun voor de Europese Unie wordt beschreven als een omgekeerde U-vorm. Dit veronderstelt dat partijen in het ideologische midden (conservatief, sociaal en Christendemocratisch) in het algemeen positief zijn jegens het integratieproces, mede omdat zij vaak onderdeel zijn geweest van regeringscoalities in West-Europa en daarmee grotendeels verantwoordelijk zijn voor de koers van het integratieproces. Hieruit volgt dus dat partijen buiten het centrum sceptischer zijn (De Vries & Edwards, 2009:8). In de inleiding van deze paragraaf is al verantwoord waarom de term 'extreem' wordt gebruikt. De *'extreme parties'* bevinden zich aan de uitersten van het politieke spectrum. Pellikaan, Van der Meer en De Lange (2003:20) stelden in 2002 een tweedimensionaal model op (zie hieronder) waarin zij de toenmalige politieke partijen indeelden. Op de eerste scheidslijn werd een verdeling gemaakt van *'unicultural society'* (10) tot *'multicultural society'* (-10). De LPF werd met een score van 10 aan het uiterste van de culturele scheidslijn geplaatst en de SGP kreeg een score van 6. Vandaag de dag zou ook de PVV, die pleit tegen de multiculturele samenleving, hoog op de *'unicultural'* zijde van het spectrum kunnen worden ingedeeld. De tweede as betrof de economische dimensie. Deze verdeling liep van *'state intervention'* (-10) tot *'free market'* (10). De SP scoorde hier een -7, hoger dan alle andere partijen in Nederland. Uit dit onderzoek blijkt dat de SP graag een actieve Nederlandse overheid heeft die de bevolking kan beschermen. Er moeten volgens hen niet te veel terreinen aan de markt worden gelaten.

De Vries & Edwards (2009:12-13) onderzochten in 14 landen de eurosceptische partijen en zij kwamen tot een lijst met rechtse en een lijst met linkse partijen. In Nederland werden de Lijst Pim Fortuyn (LPF) en de SP onder de eurosceptische partijen geschaard (zie tabellen hieronder). Na het wegvallen van de LPF, is ook de PVV onder de eurosceptische partijen te plaatsen.

Extreem rechtse partijen

Austria	Freiheitliche Partei Österreichs	Freedom Party of Austria
Belgium	Vlaams Blok (Vlaams Belang)	Flemish Bloc (Flemish Interest)
Denmark	Dansk Folkeparti	Danish People's Party
Finland	Perussuomalaiset	True Finns
France	Front National	National Front
Italy	Lega Nord	Northern League
The Netherlands	Lijst Pim Fortuyn	List Pim Fortuyn
United Kingdom	Conservative Party	

Extreem linkse partijen

Denmark	Socialistisk Folkeparti	Socialist People's Party
Finland	Vasemmistoliitto	Left Alliance
France	Parti Communiste Français	French Communist Party
Germany	Partei des Demokratischen Sozialismus (Die Linkspartei)	Party of Democratic Socialism (The Left Party)
Greece	Kommounistiko Komma Ellado	Communist Party of Greece
Ireland	Green Party	
	Sinn Féin	We Ourselves
Italy	Rifondazione Comunista	Party of Communist Refoundation
The Netherlands	Socialistische Partij	Socialist Party
Portugal	Coligação Democrática Unitária	Unitary Democratic Coalition
Spain	Izquierda Unida	United Left
Sweden	Vänsterpartiet	Left Party
	Miljöpartiet de Gröna	Green Party

Lubbers & Scheepers (2010:790) vonden aanwijzingen dat extreemlinks en -rechts vaak fanatieke tegenstanders van Europese integratie zijn (Steenbergen et al, 2007). Extreemrechts en -links gebruiken echter wel verschillende redeneringen: rechts vreest denationalisatie en is bang om verantwoordelijkheden aan de Europese Unie over te dragen. Met succes mobiliseren zij gevoelens van nationale identiteit onder de bevolking die door de Europese integratie verloren zouden gaan. De namen van de rechts extremistische partijen kennen ook vaak verwijzingen naar de naam van het land of de nationaliteit.

Links is tegen verdere integratie op basis van het neoliberale karakter van het integratieproject en haalt burgers over om tegen de Europese Unie te zijn omdat dit economische onzekerheid zou veroorzaken en een slechte invloed zou hebben op de welvaartstaat (De Vries & Edwards, 2009:5-9). Deze eurosceptische geluiden klinken ook door in de standpunten en de partijprogramma's van de partijen. Volgens Lubbers en Scheepers verschillen de nationale partijprogramma's verder weinig van elkaar als het gaat om Europese issues.

2.2.4.3 – (On)tevredenheid met nationale politiek

Wegens het gebrek aan informatie over de Europese Unie baseren veel burgers zich op het oordeel en de goedkeuring over Europa van de nationale politiek (Boomgaarden et al. 2011:251; De Vreese & Boomgaarden, 2005:62). Het is plausibel om aan te nemen dat burgers die de regering positief waarderen, ook eerder mee zullen gaan in hun opinie over bijvoorbeeld de Europese Unie. Hieraan gekoppeld menen De Vreese & Boomgaarden (2005:59) dat de evaluatie die burgers maken over de eigen regering of breder gezegd, de eigen politiek, een voorspeller is van hun houding jegens de Europese Unie en de Europese integratie. Ook Franklin (1994, *in Gabel, 1998a:339*) maakt het aannemelijk dat stemmers hun steun voor de Europese integratie ophangen aan hun steun voor de

eigen regering. Burgers projecteren hun binnenlandse evaluaties op Europese instituties. Rohrschneider vond (2002:468) in zijn onderzoek bewijs voor de stelling dat tevredenheid met de nationale democratie, een groter vertrouwen in de huidige stand van de Europese Unie teweeg brengt. Voor de Europese integratie vond hij dit verband niet. In het eerste hoofdstuk van het theoretisch kader is reeds de andere zijde van de medaille belicht. Burgers kunnen niet alleen hun positieve evaluaties van de binnenlandse politiek projecteren op de Europese Unie, maar ook hun negatieve.

2.2.4.4 – Cues – cognitieve shortcuts

Cues worden gezien als een prikkel of een boodschap. *Cueing* is dan te vertalen als het voeren, begeleiden of sturen. *Cues*, gepresenteerd door politieke elites, geven burgers *cognitieve shortcuts* die hen helpen te beslissen wat in hun voordeel is. Elites hebben de vaardigheid om de publieke opinie over een onderwerp vorm te geven. Volgens Hooghe & Marks (2005:425) wordt de houding van het publiek politiek geconstrueerd, met andere woorden: de politiek bepaalt wat het volk denkt. Dit impliceert dat politieke partijen veel macht hebben als het gaat om Europese standpunten. Ook Lubbers & Scheepers (2010:792) denken dat politieke partijen invloed hebben op hoe het volk over Europese integratie denkt.

Steenbergen, Edwards & De Vries (2007:13) gaan er niet vanuit dat de politiek eenzijdig invloed heeft op de burgers, maar gaan uit van een tweeledige relatie. Politieke partijen slagen erin de massa te informeren en te overtuigen door een proces van *cueing*. Dit wordt een *top-down* connectie genoemd. De Europese issues zijn vaak technisch, waardoor niet alle mensen een gefundeerde mening kunnen vormen. Volgens de theorie van *bounded rationality* (Simon, 1985 in Steenbergen et al., 2007:17) zullen burgers zoeken naar de opinie van de politieke elite, waarschijnlijk die van de partij waar zij op stemmen, en daarop hun mening baseren.

2.2.5 – Democratische factoren

Het concept van ‘*democratische vertegenwoordiging*’ besteedt aandacht aan de vraag of het politieke systeem voor democratische procedures zorgt dat burgers hun mening en voorkeuren kunnen uiten (Dahl, 1989, in Rohrschneider, 2002:463). Een politiek systeem geniet vertrouwen van burgers als het systeem responsief (en democratisch) is, doet wat goed is, en zijn macht niet misbruikt (Schyns & Koop, 2009:150).

De Vreese en Boomgaarden (2005:60) denken dat de Europese Unie nog wel eens wordt gezien als een elitair project zonder een breedgedragen publieke steun. Hieruit volgt dat de kritiek op de Unie onder andere komt te liggen bij het democratische deficit en het daaruit voortkomende gebrek aan legitimiteit. Tot op de dag van vandaag is er geen wetenschappelijke overeenstemming over de vraag of de Europese Unie lijdt aan een democratisch gebrek. Zo staan autoriteiten als Majone en Moravcsik sceptisch tegenover het idee van een Europees democratisch deficit. Volgens Rohrschneider gelooft een meerderheid van de West-Europeanen niet dat de Europese Unie hen vertegenwoordigt.

2.2.5.1 – Institutionele structuur

Europa kent enkele centrale instituties: het Europees parlement (volksvertegenwoordiging, wetgevend), de Europese Commissie (uitvoerend, wetgevend) en de Raad van Ministers (besluitvormingsorgaan). Follesdal en Hix (2006:534) menen dat de Europese integratie voor een toenemende invloed van de uitvoerende macht heeft gezorgd, ten koste van de parlementaire (wetgevende) macht. Het Europees parlement, gekozen door de Europese burgers, heeft de taak de Raad van Ministers en de Europese Commissie te controleren. Echter, zo betuigen Follesdal en Hix, de uitvoerende organen hebben meer macht dan het parlement. Als argumentatie dragen zij aan dat het merendeel van de Europese wetgeving nog steeds onder de consultatieprocedure wordt gemaakt, waar het parlement maar een gelimiteerde hindermacht heeft. De nationale regering, zitting nemend in de Raad, zijn nog steeds de agendasetters. Steeds meer wetgeving wordt echter middels de codecisieprocedure voltrokken waarin het Europees parlement een invloedrijkere rol speelt en minimaal zijn toestemming moet verlenen. Ook Bodganor (1989, *in Rohrschneider*, 2002:464) concludeerde dat de afwezigheid van een sterk Europees parlement en de afwezigheid van een sterk ‘Europa-breed’ partijsysteem de kansen verkleint dat Europese instellingen de Europese burgers vertegenwoordigen. Het is voor veel burgers lastig om zich vertegenwoordigd te voelen aangezien datgene wat zich afspeelt in de Raad van Ministers niet transparant is, en dit terwijl de Raad, op veel terreinen, het belangrijkste wetgevende en besluitvormende orgaan is.

2.2.5.2 – Kwaliteit nationale instituties

In 2002 vond Rohrschneider bewijs voor de stelling dat burgers minder steun jegens de Europese Unie zullen hebben, als zij een democratisch deficit (gebrek) binnen de Unie waarnemen. Een bemiddelende factor in deze relatie is de kwaliteit van de nationale instituties. De kwaliteit van de nationale instituties speelt een rol in het oordeel van burgers over de vertegenwoordiging door de Europese Unie. Ervaringen van burgers met hun nationale instituties, zoals parlementen of bureaucratieën, geven burgers een idee hoe instituties omgaan met implementeren van beleid, registraties, verkiezingen, transparantie, enzovoorts. Wanneer burgers leven in een land met kwalitatief goede nationale instituties kan een fout in de Europese representatie nogal afsteken bij de binnenlandse situatie. Ook de media (in landen met kwalitatief goede instituties) kunnen aan dit sceptische proces meedoen. Het proces wordt daarmee gepolitiseerd (Rohrschneider, 2002:465-466). In landen met een lagere kwaliteit aan nationale instituties heeft de EU een grotere kans om in het voordeel te zijn: de nationale instituties presteren minder dan de supranationale.

2.2.5.3 – Meer Europese competitie

Een gebrek aan partijcompetitie en een gebrek aan andere facetten die bijdragen aan een gepolitiseerde publieke sfeer baart Follesdal & Hix (2006:556) zorgen. Zij menen, in tegenstelling tot Majone (2000) die bestrijdt dat er een democratisch deficit in Europa is, dat Europese beslissingen vaak niet via het Pareto-optimum kunnen worden gemaakt. Het Pareto-optimum streeft naar beslissingen waarbij niemand erop achteruit gaat en sommigen vooruit. Echter, veel beslissingen zijn waardegeladen en zijn normatief en politiek van aard. Hieruit volgt dat er keuzes moeten worden gemaakt en dit levert winnaars en verliezers op. Om te bepalen welke keuzes moeten worden gemaakt pleiten Follesdal en Hix (2006:549) voor meer competitie binnen Europa. Dit kan zijn in de vorm van debatten, verkiezingen of strijd tussen partijen. Hiermee zou bereikt moeten worden dat

burgers een mening kunnen vormen over complexe issues. Met deze onderbouwde mening zouden zij meer te zeggen moeten krijgen over het kiezen van de officials die verantwoordelijk zijn voor het bepalen van de richting die Europa opgaat.

De verkiezing voor het Europees parlement kan volgens Follesdal en Hix (2002:535) geen ‘echte’ Europese verkiezing worden genoemd. Deze verkiezing wordt door de media en de politiek nog steeds bekeken als een verkapte nationale verkiezing. De Europese verkiezing gaat niet over de personen in Europa en de partijen op Europees niveau. Al eerder werd gesproken over het ontbreken van een Europa-breed partijstelsel. Inwoners van Europa stemmen op landelijke partijen en deze maken, een uitzondering daar gelaten, weer onderdeel uit van de partijen uit het Europees Parlement. Daarnaast heeft het volk ook al weinig te zeggen over de aanstelling van de personen die zitting nemen in de Europese Commissie en de Raad van Ministers. Daarom zou de verkiezing meer moeten gaan over de inhoud en de richting van Europa.

Meer competitie zou ook bereikt kunnen worden door meer referenda, volgens Follesdal & Hix (2006:552). Hierin kunnen kiezers, op beperkte schaal, hun voorkeuren uiten. Het nadeel van referenda is dat ze kiezers alleen de mogelijkheid geven om hun zienswijze te geven over een geïsoleerd, fundamenteel en constitutioneel onderwerp en geen specifiek beleidsterrein. Referenda zijn daarom geen middel om dagelijkse competitie te faciliteren.

2.2.5.4 – Twijfels over democratisch deficit

Twee invloedrijke wetenschappers, Majone en Moravcsik, gaan tegen de stroom in en twijfelen aan het bestaan van het hierboven beschreven democratische deficit. Moravcsik stelt (2002, *in Follesdal & Hix, 2006:533*) dat de Europese Unie zo democratisch is als het zou kunnen zijn.

Majone (2000) stelt dat de Europese Unie vooral een regulerende staat is die zich moet bezig houden met marktcorrecties. Met andere woorden: de EU zou alleen die beleidsuitkomsten moeten produceren die voldoen aan het eerder genoemde Pareto-optimum. Hiermee kiest Majone een technocratische invulling van de Unie. Waar de Unie wel baat bij kan hebben, volgens Majone, is meer transparante beeldvorming, meer professionalisme, meer technische expertise en regels voor de bescherming van minderheden (*in Follesdal & Hix, 2006:538*).

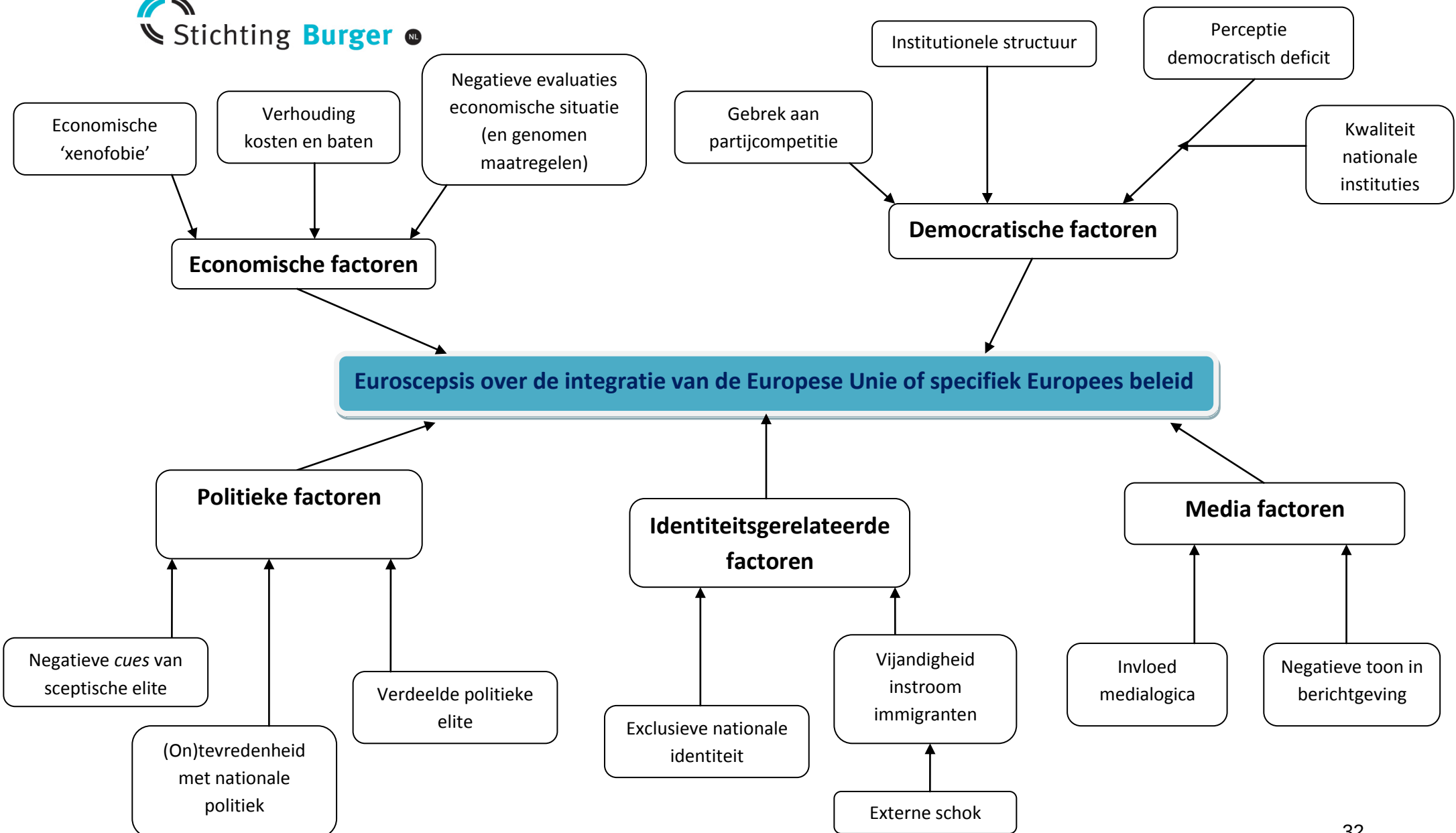
Moravcsik (2002, *in Follesdal & Hix, 2006:539-540*) heeft kritiek op alle claims die worden gelegd op het democratisch deficit van Europa. Tegen de stelling dat de uitvoerende macht, de Europese Commissie, meer invloed zou krijgen in Europa brengt hij in dat de Raad van Ministers het intergouvernementele karakter van Europa beschermt en de lidstaten voldoende invloed geeft. Daarnaast draagt hij aan dat het Europees Parlement met de invoering van de codecisieprocedure meer te zeggen heeft gekregen. In praktijk moet bij wetgeving die geschiedt middels de codecisieprocedure de meerderheid van het parlement zijn goedkeuring aan het wetsvoorstel geven. Het Europees Parlement kent ook vetomacht over de selectie van de Commissie. Deze macht heeft het parlement laten gelden bij de voorstelling van Barroso in 2004. Ten slotte meent Moravcsik dat de Unie zoveel *checks and balances* heeft dat er altijd een breed gedragen besluit tot stand komt.

Veel instanties moeten hun goedkeuring geven, dus consensus is het gevolg. Hiermee worden de besluiten binnen Europa erg afgewogen.

Zoals beschreven is er een zekere tegenstrijdigheid in de twee benaderingen. In dit onderzoek wordt vooralsnog aangenomen dat er gevoel leeft van een gebrek aan democratie onder de Nederlandse bevolking over de supranationale Europese instituties en in de praktijk zal blijken of dit beeld daadwerkelijk leeft in de beleving van de volksvertegenwoordigers.

2.2.6 – Deelconclusie

In het theoretisch kader zijn verschillende factoren beschreven die van invloed kunnen zijn op de houding van burgers jegens de Europese Unie. De literatuur geeft een vrij compleet overzicht van deze variabelen. In praktijk zal blijken dat bij het onderzoek naar specifieke contexten, ook specifieke verklaringen horen die niet in een algemeen en theoretisch model zijn op te nemen. In het onderstaande model zijn de belangrijke theoretische factoren binnen de clusters weergegeven. Naast de economische, identiteitsgerelateerde, politieke en democratische factoren gaat de aandacht ook gericht uit naar de rol van de media. Alhoewel de media factoren geen grote rol innemen in het theoretisch kader is toch gemeend dat de media in beide contexten (2005 en 2012) een dermate grote rol spelen dat de invloed van de media dient te worden verkend.

2.3 – Operationalisatie

De afhankelijke variabele ‘Eurosceptis over de integratie van de Europese Unie of specifiek Europees beleid’ of kortweg ‘Eurosceptis’ wordt door enkele clusters van factoren bepaald. De begrippen uit het theoretisch kader behoeven een transformatie naar waarnemingsniveau, het operationaliseren van de concepten. De methode zoals deze uiteengezet is in Van Thiel (2007:50) bestaat uit het definiëren van de concepten, het benoemen van de uitingsvormen en ten slotte het toekennen van waarden of scores. Met name in kwalitatief onderzoek is het operationaliseren de stap waarin het onderzoek concreet wordt. De operationalisatie geeft aan hoe de concepten gemeten worden in de semigestructureerde interviews met de parlementariërs. Vaak zijn de kwalitatieve begrippen op veel manieren uit te leggen. Om gerichte conclusies uit de informatie te kunnen filteren is helderheid geboden. Bij elke onafhankelijke variabele is de waarde (of score) in de laatste kolom weergegeven. De waarde kan uiteenlopen van veel tot weinig, tevreden tot ontevreden of positief tot negatief. Hierbij interpreteert de onderzoeker op welk punt op de as de respondent zich bevindt. Hierbij moet gezegd worden dat er geen exact verschil kan worden aangegeven tussen klein, redelijk of groot belang. Met deze beperking is toch getracht in de analyse naar voren te laten komen hoe de onderzoekseenheid naar eurosceptis kijkt. Aan het eind van hoofdstuk 4 en 5 wordt per tabel aangegeven welk belang parlementariërs hechten aan elk van de clusterfactoren.

De operationalisatie zal uiteen vallen in vijf hoofdgroepen. Deze clusters van factoren (economisch, identiteitsgerelateerd, politiek, democratisch en media) staan voor de gebundelde onafhankelijke variabelen, of factoren, die van invloed zijn op de eurosceptis over de integratie van Europese Unie of een specifiek Europees beleid.

2.3.1 – Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele van het onderzoek wordt tot nu toe vaak ‘eurosceptis’ genoemd. Dit begrip is nader te definiëren als een *reactie van ontevredenheid over de Europese integratiepolitiek, als wel een reactie van onvrede over een specifiek Europees beleid* (Steenbergen, Edwards & De Vries (2007:14). In deze tweeledige definitie is zowel de huidige als de toekomstige Europese stand van zaken ingebed. Kritiek op de huidige situatie in Europa zal zich naar verwachting uitkristalliseren in sceptis over een specifiek Europees beleid. Enkele voorbeelden hiervan zijn: de manier waarop Europa met in crisis verkerende landen omgaat, het Europees landbouwbeleid, de hoeveelheid wetten die Europa voortbrengt. Aan de andere kant is er ook kritiek op de integratie van de Europese Unie. Deze kritiek richt zich op de toekomst. In het onderzoek zal niet strikt worden omgegaan met de tweeledige definitie, aangezien vele factoren zich zullen richten op een *algemene reactie van ontevredenheid over de Europese Unie*.

2.3.2 – Onafhankelijke variabelen

De economische, identiteitsgerelateerde, politieke, democratische en media factoren kunnen worden aangemerkt als de onafhankelijke variabelen. In het conceptuele model is schematisch weergegeven welke relaties met de afhankelijke variabele worden getoetst. Elk van de onafhankelijke variabelen worden getoetst aan de hand van de respondenten, en dit heeft gevolgen

voor de operationalisatie. Elk van de uitingsvormen (of indicatoren) moeten worden begrepen als *de perceptie van de volksvertegenwoordigers over wat er leeft in de Nederlandse samenleving*. Als voorbeeld kan genomen worden: *de perceptie van Nederlandse volksvertegenwoordigers dat burgers weinig vertrouwen hebben in de economie*.

2.3.2.1 – Economische variabelen

Veel auteurs zien de economische factoren als een van de belangrijkste verklaringen voor de houding jegens Europa. In het onderzoek worden drie onafhankelijke economische variabelen meegenomen. Ten eerste zijn de ‘negatieve economische evaluaties’ te omschrijven als *de negatieve evaluaties die burgers of betrokkenen maken over de huidige stand van de economie op nationaal of Europees niveau*. Als uitingsvorm kan *het vertrouwen van burgers in de economie* of *de (on)tevredenheid van burgers over de economische maatregelen van de overheid*, genomen worden. De variabele hangt positief samen met eurosceptis. Ten tweede speelt de ‘verhouding tussen kosten en baten’ een rol: de hoeveelheid middelen die worden ontvangen en worden afgedragen aan Europa (‘contributie’). Als een land netto meer kosten dan baten uit Europa genereert zal dat bijdragen aan eurosceptis. De uitingsvorm kan geformuleerd worden als *de calculatie of analyse die burgers maken van de economische voor- en nadelen die voortvloeien uit Europa*. Ten derde is de economische ‘xenofobie’ te definiëren als *angst over de toegenomen concurrentie op de arbeidsmarkt door het vrije verkeer van personen in Europese Unie*. In rijkere landen is de aantrekkingskracht groter en in deze landen wordt de economische xenofobie dan ook positief gerelateerd aan eurosceptis. Uitingvorm is *de angst voor de gevolgen van toenemende concurrentie van arbeidskrachten die gegenereerd zijn door de economische integratie binnen de Europese Unie*.

Concept	Uitingvorm	Waarde
Negatieve economische evaluaties	- Het vertrouwen dat burgers hebben in de economie - Tevredenheid van burgers over eventuele maatregelen om economie te bevorderen	- Veel tot weinig vertrouwen in de economie - Tevreden tot ontevreden over maatregelen van overheid
Verhouding kosten en baten uit Europa	Calculatie van burgers over de kosten en baten uit Europa	Positief tot negatief over verhouding
Economische ‘xenofobie’	Angst voor de gevolgen van toegenomen concurrentie	Veel angst tot weinig angst

2.3.2.2 – Identiteitsgerelateerde variabelen

De tweede groep verklaringen worden de ‘identiteitsgerelateerde factoren’ genoemd. In dit onderzoek speelt het concept ‘(exclusieve) nationale identiteit’ een belangrijke rol. Het hebben van een exclusieve nationaliteit is te omschrijven als *het bijzonder, en veel meer dan tot andere groepen, aangetrokken voelen tot één identiteit*. Uitingvormen zijn *de affectie en trots van burgers voor Nederland*, *het afzetten van burgers tegen datgene wat ‘het nationale/Nederlandse’ bedreigt*, *de angst van burgers voor de teloorgang van de eigen cultuur* of *de angst voor het verlies van de*

ationale soevereiniteit. Deze ‘exclusieve nationale identiteit’ is, gebaseerd op de theorie, een sterke positieve voorspeller van eurosceptis.

Ten tweede is de ‘vijandigheid jegens immigranten’ een positieve voorspeller voor eurosceptis. Anti-immigratiegevoelens worden in dit onderzoek gedefinieerd als *de angst jegens de instroom van immigranten binnen de nationale grenzen van Nederland*. Uitingvormen zijn *negatieve sentimenten van burgers over immigranten*. De vijandigheid jegens immigranten kan worden gevoed door een externe schok. Een externe schok is in dit onderzoek te omschrijven als *een gebeurtenis waardoor de sociale structuur van de samenleving (tijdelijk) instabiel is*. Voorbeelden die Sniderman et al. (2000) gebruiken zijn extreem hoge immigratieaantallen of een recessie. In het onderzoek komen deze kenmerken terug als de perceptie van volksvertegenwoordigers dat burgers menen dat er extreem hoge immigratieaantallen zijn en dat er een economische recessie heerst.

Concept	Uitingvorm	Waarde
Exclusieve nationale identiteit	• Affectie en trots van burgers voor Nederland, het nationale • Afzetten van burgers tegen dat wat het nationale bedreigt • Angst van burgers voor teloorgang nationale cultuur • Angst van burgers voor verlies nationale soevereiniteit	• Veel tot weinig affectie en trots • Veel tot weinig afzetting • Veel tot weinig angst voor teloorgang • Veel tot weinig angst voor verlies soevereiniteit
Vijandigheid jegens immigranten	• Negatieve sentimenten van burgers over immigranten	• Negatieve tot positieve sentimenten
↘ Externe schok	• ↘ Versterkt negatief sentiment onder burgers door externe schok	• Wel of geen versterkt negatief sentiment

2.3.2.3 – Politieke variabelen

De politieke factor valt uiteen in drie onafhankelijke variabelen. Ten eerste kan een ‘verdeelde politieke elite’ worden omschreven als *een politieke elite waarin veel discussie en weinig eensgezindheid heerst over Europese kwesties*. Deze verdeeldheid heeft een positieve relatie met eurosceptis en kan zich uiten in *voor burgers merkbare discussie en ontbreken van eensgezindheid over Europa onder de politieke partijen*. Ten tweede is de ‘(on)tevredenheid met de nationale politiek’ een tweeledige voorspeller voor eurosceptis. De ene zijde van de medaille kan *een positieve evaluatie van de nationale politiek* zijn. Deze positieve evaluatie leidt volgens de literatuur tot een positieve evaluatie van de Europese Unie. Burgers projecteren hun binnenlandse evaluaties op de Europese instituties. De mate van tevredenheid is af te lezen aan het sentiment dat burgers over de politiek hebben. Een negatieve evaluatie van de nationale politiek kan dus leiden tot een negatieve houding jegens de Europese Unie. Deze soort evaluatie kan voortkomen uit de perceptie van burgers dat de politiek niet eerlijk is over fouten, harde beslissingen en beperkingen, door de perceptie dat politiek niet dicht genoeg bij de burgers staat of door de perceptie dat de politiek niet doet wat ze

moet doen en beslissingen afschuift op de bureaucratie en de markt. Ten slotte vormen de *'negatieve cues van de sceptische elite'* een positieve indicator voor eurosceptis. Deze *cues* zijn te omschrijven als *prikkels of boodschappen, gepresenteerd door de politieke elite aan burgers om hen te helpen beslissen wat in hun voordeel is*. De *cues* die worden verspreid door tegenstanders kunnen dus een positieve invloed hebben op eurosceptis. Aangezien het onderzoek zich richt op de perceptie van volksvertegenwoordigers zal de mogelijkheid van Steenbergen, Edwards & De Vries (2007:13) die rekening houden met *cues* met een *bottom-up* connectie (van burgers naar elite) niet in de topiclijst worden meegenomen. Tevens wordt, vanwege de focus van het onderzoek op eurosceptis, minder uitgebreid ingegaan op de *cues* die worden gezonden door de partijen die pro-Europa zijn. Uitingvormen van het proces van *cueing* zijn te vinden in *de mate waarin burgers zich laten beïnvloeden door Eurosceptische uitspraken, beelden en standpunten in interviews, debatten en bijeenkomsten door 'extreem'rechtse en 'extreem'linkse politieke partijen waar met woorden en beelden expressie wordt gegeven aan eurosceptische gevoelens*. Ten slotte is het relevant om te definiëren wat wordt bedoeld met sceptische elite. Hierbij kan gerefereerd worden aan de *extreme parties* zoals deze in het theoretisch kader zijn besproken. De scheidslijnen, zoals beschreven door Pellikaan, Van der Meer en De Lange (2003:20), dienen hierbij als uitgangspunt. De partijen aan de zijanten van het politieke spectrum hebben vaak een negatief sentiment jegens Europa. Extreemlinkse en -rechtse partijen hebben beide hun eigen redenen om sceptisch jegens Europa te zijn. Extreemrechts wordt gedefinieerd als een partij aan het uiterste van de culturele scheidslijn (*unicultural*). Kenmerken van deze partijen zijn de vrees voor denationalisatie, het overdragen van verantwoordelijkheden naar Europa en mobiliseren van gevoelens van nationale identiteit. Extreemlinks kan vervolgens worden gezien als een partij aan het uiterste van de economische scheidslijn (*state intervention*) die Europese integratie vreest omdat dit economische onzekerheid zou veroorzaken en een slechte invloed zou hebben op de welvaartstaat. Binnen het onderzoek worden de LPF, Wilders en later de PVV, de SGP en in minder mate de ChristenUnie onder 'extreem'rechts gerekend en de SP onder 'extreem'links.

Concept	Uitingvorm	Waarde
Verdeelde politieke elite	Voor burgers merkbare discussie in politieke partijen	Veel tot weinig politieke discussie
(On)tevredenheid met nationale politiek	- Sentiment onder het volk over de Nederlandse politiek ↳ Mate waarin burgers denken dat politiek niet eerlijk over fouten, harde beslissingen en beperkingen is ↳ Mate waarin burgers denken dat politiek niet dicht genoeg bij burgers staat ↳ Mate waarin burgers denken dat politiek niet doet wat ze moet doen	- Positief tot negatief sentiment - Hoge tot lage mate - Hoge tot lage mate - Hoge tot lage mate

Negatieve <i>cues</i> van sceptische elite	• Mate waarin burgers zich laten beïnvloeden Eurosceptische uitspraken, beelden en standpunten in interviews, debatten en bijeenkomsten tijdens de referendumcampagne van 'extreem' rechtse en 'extreem' linkse politieke partijen.	• Hoge tot lage mate van beïnvloeding
---	---	---

2.3.2.4 – Democratische variabelen

De laatste groep variabelen, de democratische, wordt in lang niet elk wetenschappelijk onderzoek meegenomen. Echter, gemeend is dat deze factoren invloed hebben op eurosceptis, en dat ze om die reden in ogenschouw moeten worden genomen. In het politieke systeem moeten democratische procedures bestaan zodat burgers hun meningen en voorkeuren kunnen uiten (Dahl, 1989, *in Rohrschneider, 2002:463*). Kritiek op gebrek (deficit) aan democratie en responsiviteit binnen Europa staat centraal in deze groep factoren. De controverse over het bestaan van sommige concepten en relaties (zoals het democratisch deficit) leidt ertoe dat de relaties wat minder eenduidig weer te geven zijn. Er zijn drie onafhankelijke variabelen gekenmerkt. Ten eerste is de perceptie van burgers van het democratische deficit een indicator voor eurosceptis. Het gaat hier om *de perceptie van burgers over de democratische Europese representatie: de mate waarin de EU voldoet aan de wensen van het volk en eisen van een eerlijke afweging*. Uitingvormen zijn eventuele kritiek op de legitimiteit, responsiviteit en democratisch gehalte binnen de Europese Unie. Een bemiddelende factor in deze relatie is de kwaliteit van de nationale instituties. Als burgers de kwaliteit van hun eigen instituties hoog achten, zullen zij minder snel geneigd zijn om de supranationale instituties te waarderen. Aangezien dit onderzoek zich slechts richt op Nederland, is het moeilijk om deze bemiddelde variabele in het onderzoek te betrekken. Hoogstens kan gestart worden vanuit de veronderstelling dat Nederland beschikt over kwalitatief goede instituties. Dit heeft volgens de theorie het gevolg dat Nederlanders minder snel geneigd zijn de Europese instituties te waarderen. Ten tweede is de 'institutionele structuur' binnen de Europese Unie aan te merken als een onafhankelijke variabele met een relatie met eurosceptis. De structuur is te definiëren als *de wijze waarop de Europese instituties functioneren en met elkaar interacteren*. Als belangrijkste uitingvorm kunnen de perceptie van burgers over de verhoudingen tussen de Europese Commissie, de Raad van Ministers en het Europees Parlement zijn. Kritiek richt zich met regelmaat op de grote macht van de uitvoerende organen (EC en RvM) ten koste van de controlerende instituties (EP). Ten slotte heeft het 'gebrek aan partijcompetitie' een rol in het onderzoek. Dit gebrek is te definiëren als *het ontbreken van voorzieningen die de discussie en concurrentie tussen de politieke partijen op Europees niveau bevorderen* en heeft een positieve relatie met eurosceptis. Uitingvormen hiervan zijn de sentimenten van burgers over de eventuele beperkte mogelijkheden tot meningsvorming onder het volk, het eventueel ontbreken van echte 'Europese' verkiezingen, een Europa-breed partijsysteem en de weinige referenda.

Concept	Uitingsvorm	Waarde
Kwaliteit representatie	- Sentiment onder burgers over kwaliteit Europese representatie (wensen omgezet in beleid, betrekken democratische instituten, beginselen van behoorlijk bestuur) - Sentiment onder burgers over legitimiteit, responsiviteit en democratisch gehalte	- Positief tot negatief sentiment - Positief tot negatief sentiment
Institutionele structuur	Perceptie burgers over machtsverhouding tussen EC, RvM en EP	Positieve tot negatieve perceptie over machtsverhouding
Gebrek aan partijcompetitie	- Sentimenten van burgers over beperkte mogelijkheden tot meningsvorming onder het volk - Sentimenten van burgers over het eventuele ontbreken van echte 'Europese verkiezingen' - Sentimenten van burgers over het eventuele ontbreken van Europa-breed partijsysteem - Sentimenten van burgers over de eventuele weinige referenda	- Positief tot negatief sentiment - Positief tot negatief sentiment - Positief tot negatief sentiment - Positief tot negatief sentiment

2.3.2.5 – Media factoren

In weinig van de wetenschappelijke artikelen over eurosceptis wordt ook maar gerept over de rol van de media. Echter, in de context van het referendum in 2005 en de landencrisis in 2012, is de invloed van de media niet weg te denken. In het theoretisch kader werd al besproken dat de media de opinie van burgers voor een gedeelte vormt. In het onderzoek hebben de media factoren een speciale rol. Bij veel burgers kunnen hun eurosceptische gevoelens worden verklaard aan de hand van economische, identiteitsgerelateerde, politieke of democratische argumenten. Deze verklaringen hebben gemeenschappelijk dat de variabelen een kritiekpunt in zich kunnen hebben, er is plausibel vast te stellen dat de factoren kunnen leiden tot eurosceptis. Echter, bij de media factoren staat de invloed op eurosceptis niet vast. De aanname wordt gedaan dat negatieve Europese berichtgeving een positieve invloed heeft op eurosceptis en dat positieve Europese berichtgeving juist voor een afname aan eurosceptis zorgt. Aan de volksvertegenwoordigers wordt dan ook niet gevraagd hoe zij het sentiment onder burgers over de rol van de media inschatten, maar wat hun opinie is over de rol van de media in relatie tot eurosceptis. Hiervoor wordt gevraagd naar de invloed van de medialogica.

De medialogica wordt gedefinieerd als een *sensationele, spraakmakende, weinig diepgaande, weinig inhoudelijke en negatieve manier van nieuwsberichtgeving*. Uitingvorm is de opinie van de volksvertegenwoordigers over deze medialogica in relatie tussen berichtgeving over Europa. Daarnaast is de toon (negatief of positief) die de media gebruiken een variabele. Volksvertegenwoordigers wordt gevraagd wat zij van deze toon vinden. De rol van de media in 2005 en in 2012 kan op deze manier vergeleken worden. Uiteraard wordt ook aandacht besteed aan de uitwerkingen van de toon van de media op het volk.

Concept	Uitingvorm	Waarde
Invloed medialogica	Oordeel van volksvertegenwoordigers over de invloed van de medialogica	Grote tot kleine invloed medialogica
Toon van de berichtgeving	Opinie over de toon waarop de media over Europa berichten	Positieve of negatieve opinie over toon in berichtgeving

3.

Methodiek

In dit onderzoek wordt een analyse gemaakt van de mogelijke verschillen die bestaan in eurosceptis in Nederland in 2005 en 2012. In het vorige hoofdstuk zijn, op basis van de theorie, een aantal factoren te onderscheiden die invloed hebben op de mate van eurosceptis of de houding jegens de Europese Unie. De relaties binnen het theoretisch kader zijn samengevat en weergegeven in het conceptuele model. Vervolgens zijn de concepten meetbaar gemaakt in de operationalisatie. Om in de praktijk te kunnen toetsen of de bestaande theorieën toepasbaar zijn op de cases, moet de empirie worden verkend. Centraal in het onderzoek staan de percepties van volksvertegenwoordigers over eurosceptis in Nederland ten tijde van de het referendum over de Europese Grondwet in 2005 en de huidige Europese sceptis met betrekking tot de landencrisis waarbij veel landen het financieel zwaar hebben en er vraagtekens bestaan over het voortbestaan van de monetaire unie. Beide periodes, of contexten, zullen tegen het licht van het conceptuele model worden gehouden en worden geanalyseerd. Als strategie is gekozen voor de gevalstudie. Deze strategie heeft voor- en nadelen, ook voor wat betreft de validiteit en betrouwbaarheid. In dit hoofdstuk zullen de gebruikte methoden en technieken uiteen worden gezet.

3.1 – Kwalitatief onderzoek

Binnen kwalitatief onderzoek richt de vraagstelling zich op onderwerpen die te maken hebben met de wijze waarop mensen betekenis geven aan hun sociale omgeving. De onderzoeksmethode, in dit onderzoek het semigestructureerde interview, maakt het mogelijk om het onderwerp, in dit onderzoek eurosceptis, vanuit het perspectief van de onderzochte personen te leren kennen met het doel om het te beschrijven en waar mogelijk te verklaren (Boeije, 2005b:27, in De Boer & Evers, 2007:3). De interviews met volksvertegenwoordigers genereren informatie die relaties kan aantonen tussen de betrokken begrippen en concepten.

Door de directe waarneming in de natuurlijke situatie staat het onderzoek in contact met de omgeving. Het afnemen van interviews met de volksvertegenwoordigers is hier een voorbeeld van. De informatie uit 'het veld' is de belangrijkste databron en het uitgangspunt voor de analyse. Het onderzoek is in zoverre veelal deductief van aard, dat het onderzoek voortbouwt op de bestaande theorie over eurosceptis. De toegevoegde waarde van het onderzoek ligt dan ook in de onderzochte percepties van volksvertegenwoordigers over dit fenomeen. Deze omgeving kan de Nederlandse samenleving betreffen, maar ook de arena's rondom de problematiek van eurosceptis.

De data in het onderzoek zijn op een kwalitatieve manier verkregen en zijn dus ook kwalitatief van aard. Tot op zekere hoogte kan de strategie herleid worden tot de gevalsstudie (*casestudy*). Echter, er kan volgens Van Thiel (2007:97) niet gesproken van een volledige casestudy, want er wordt niet middels meerdere methoden gegevens verzameld over alles wat met de casus te maken heeft (holistische aanpak). Naast de relevantie om te bezien hoe volksvertegenwoordigers de manier waarop eurosceptis zich in de samenleving manifesteert te onderzoeken, is het ook interessant om de verschillen tussen politici van verschillende partijen te analyseren. Ten slotte kunnen er ook verschillen bestaan tussen politici op het nationale niveau (Tweede Kamer) en het Europese niveau (Europees Parlement).

Aangezien de percepties van de volksvertegenwoordigers de voornaamste data vormen, kan gezegd worden dat de volksvertegenwoordigers zowel de waarnemingseenheid, als ook de cases, of onderzoekseenheden, binnen het onderzoek vormen.

3.2 – Context

In dit onderzoek is gekozen voor (een vergelijking tussen) twee contexten. Beide contexten vormen de eenheid waarover de volksvertegenwoordigers hun percepties in het onderzoek expliciteren. De eerste context is die van het *raadplegend referendum* over het Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa en speelde vooral in 2005. De context wordt niet enkel gevormd door het referendum zelf, maar ook door de aanloop (campagne) naar het referendum. Het referendum bracht nieuw leven in de discussie over de functie, het nut en de toekomst van Europa. Het referendum in 2005 was het gevolg van een cumulatie van Europese integratie die volgens bepaalde nationale en supranationale actoren moest worden ‘verzilverd’ in een Europese Grondwet. Lang niet elk land heeft uiteindelijk een referendum gehouden en enkele landen zagen hiervan af na het Franse en Nederlandse ‘nee’. De tweede context speelt in 2012. Europa is onderwerp van hevige discussie door de financiële crisis die is overgeslagen op vele lidstaten binnen de Europese Unie. Wat begon als de hypotheekencrisis in Amerika in 2008, sloeg over op banken, bedrijven, consumenten en ten slotte ook op gehele landen. Europa kiest er (vooralsnog) voor om geen landen uit de Euro te laten vallen en probeert middels strenge bezuinigingen (met controle van het Internationaal Monetair Fonds) en herstructureringen landen als Griekenland, Ierland, Spanje en Portugal voor het faillissement te behoeden.

Vraagtekens rondom Europa en de Europese integratie werden en worden zeker niet in alleen 2005 en 2012 gezet. Politicoloog Van den Bos (2003:9) meent dat de media weinig aandacht aan Europa schenken omdat er weinig belangstelling voor bestaat. Echter, in 2005 en 2012 was Europa een belangrijke thema in de berichtgeving. Ook rondom de meeste Europese Verdragen, ‘Eurotops’, toetreding van nieuwe lidstaten, en dergelijke wordt Europa ter discussie gesteld. Het betreft hier echter wel specifieke aangelegenheden die slechts dagen of hoogstens weken in het nieuws zijn. In 2005 en 2012 komt het onderzoeksfenomeen op twee verschillende manieren extreem veel en lang in het nieuws. Europa leek in beide perioden *het* actuele thema dat de kranten en andere media bezig hielden. In beide perioden was er sprake van uitingen van eurosceptis en beide perioden gaan

verder dan de Nederlandse grenzen, ze zijn een Europa-breed discussiepunt. In zekere zin zijn de twee contexten op een hoog abstractieniveau homogeen. Beiden spelen zich af in Europa als supranationaal instituut waarbij de individuele rechtsstaten steeds meer hun weg vinden en identiteiten dreigen te verliezen, beiden houden burgers en media bezig, beiden leiden tot controversiële standpunten en in beide perioden was er duidelijk eurosceptisisme waarneembaar. Het onderzoek tracht informatie op te leveren over de verschillen die de contexten in concrete zin heterogeen maken. De variatie zal dan te vinden zijn in de onafhankelijke variabelen (Van Thiel, 2007:102).

3.3 – Interview

De belangrijkste methode in dit onderzoek is het *interview*. Gezien het feit dat de respondenten de belangrijkste informatiebron vormen, is het aannemelijk dat hierin ook de meeste tijd van het onderzoek zal gaan zitten. Wegens de beperkte middelen en tijdsduur van dit onderzoek wordt gekozen om één meetmoment te kiezen bij het interviewen van de respondenten.

De volksvertegenwoordigers zijn zowel in nationale als in supranationale gedaante geïnterviewd. Een bijkomende omstandigheid is dat zij allen nog midden in het onderzoeksobject, eurosceptisisme, staan en daarmee kan het interview voor hen een gevoelig onderwerp zijn. Stichting Burger heeft tal van contacten met wetenschappers en experts op het gebied van politiek en democratie. Politicoloog Bob van den Bos en docent Politieke Communicatie (EUR) Chris Aalberts zijn bereid gevonden om een *pilot* interview af te nemen. De informatie uit deze interviews leverde bruikbare tips op voor de interviews met de volksvertegenwoordigers.

Binnen de interviews is gekozen voor de semigestructureerde *techniek*. Als uitgangspunt worden de twee cases genomen. Aan de respondenten is gevraagd wat zij, per periode, zien als de belangrijkste verklaringen voor eurosceptische sentimenten onder de Nederlandse bevolking. Vervolgens is verder gevraagd naar specifieke factoren op basis van de reactie van de respondent. Op deze manier kunnen respondenten zonder een opgelegde bias uit de vraagstelling, uiteenzetten hoe de problematiek volgens hem of haar begrepen moet worden. Uiteraard is geprobeerd om de respondent informatie te laten geven over de centrale thema's uit het onderzoek. Deze onderwerpen zijn afgeleid van het theoretisch kader. Het gevaar van deze aanpak ligt in de kans dat respondenten niet spreken over sommige onderwerpen die, vanuit het theoretisch kader geredeneerd, wel relevant zijn voor het onderzoek. De interviews zijn gehouden onder parlementariërs van verschillende politieke partijen en dus is de vergelijking tussen de onderzoekseenheden onderling ook een meerwaarde. Aangezien de respondenten experts zijn op het gebied van Europa, sceptisisme over Europa, democratie en dergelijke zal niet veel moeite gedaan hoeven te worden om jargon te vermijden. Dit zal slechts gelden voor de puur theoretische benamingen van empirische mechanismen. Tijdens het interview is bewust omgegaan met de regisserende rol die de onderzoeker heeft. De inhoud van het interview moet zo valide mogelijk terug te zien zijn in de analyse. Om deze reden zijn de interviews opgenomen en zo spoedig mogelijk na het interview uitgewerkt. Tevens is aan de respondenten gevraagd of zij geciteerd mogen worden

in het onderzoek. Desgevraagd worden de te gebruiken citaten van tevoren aan de respondenten toegezonden.

3.4 – Steekproefkader

Zoals al eerder beschreven vormen de volksvertegenwoordigers zowel de onderzoeks-, als de waarnemingseenheid en staan zodoende centraal in het onderzoek. Uit alle volksvertegenwoordigers (150 in de nationale Tweede Kamer en 26 in het Europees Parlement) is (vanuit praktisch en inhoudelijk oogpunt) een steekproef getrokken. Het gaat hier niet om een willekeurige steekproef, maar een doelgerichte. Onder andere De Boer & Evers (2007:19) spreken hier van *purposefull sampling*. De steekproef is getrokken op basis van een belangrijk criterium, naast het zijn van volksvertegenwoordiger: de volksvertegenwoordigers moeten expertise en/of ervaring hebben met Europese kwesties. Dit kan zijn door werkzaam te zijn in het Europees Parlement (Europarlementariërs), door in de Tweede Kamer Europa-woordvoerder voor een fractie te zijn of door namens een politieke fractie zitting te nemen in de Vaste Commissie voor Europese Zaken (VCEZ). Van deze personen wordt verwacht dat zij de theoretische bevindingen kunnen bevestigen, aanvullen of ontkrachten. De respondenten zijn heterogeen in de zin dat zij allen vanuit een ander referentiekader kijken naar Europa. Hun standpunten over Europa worden bepaald door hun partijpolitieke achtergrond. Dit betekent niet automatisch dat zij anders kijken naar de verklaringen achter het sentiment onder het Nederlandse volk.

Van Thiel (2007:109) spreekt van elite-interviews als de respondenten vooraanstaande personen binnen de onderzoekssituatie zijn. Het voordeel hiervan is dat zij beschikken over veel kennis, het nadeel dat ze vaak drukbezet zijn en dus niet altijd beschikbaar zijn om een interview te geven. Belangrijk is om op te merken dat het de professe van volksvertegenwoordigers is om te weten wat er leeft onder het volk en hierop in te spelen. Zodoende vormt de groep volksvertegenwoordigers die hun medewerking aan het onderzoek verleend hebben de ideale groep respondenten om de publieke opinie te vertolken.

3.4.1 – Tweede Kamerleden

Op nationaal niveau zijn er ongeveer 20 Tweede Kamerleden benaderd. Aangezien de fracties uit het Nederlandse parlement werken met portefeuilles beschikt elk Kamerlid over zijn eigen expertise. Elk Kamerlid met 'Europa' of 'Europese Zaken' in zijn portefeuille ontving een uitnodiging voor een interview, aangezien zij gespecialiseerd zijn in Europese kwesties. Deze 'Europa-woordvoerders' maken deel uit de 'Vaste commissie voor Europese Zaken'. Een deel van de overige leden van deze commissie ontving ook een uitnodiging. Elke politieke partij heeft 1 tot 4 leden binnen deze commissie. Van elke politieke partij (VVD, PvdA, CDA, D66, GroenLinks, PVV, ChristenUnie, SP, SGP en Hero Brinkman/DPK) is één Kamerlid gevraagd zijn of haar medewerking aan het onderzoek te verlenen. Indien van een partij één Tweede Kamerlid zijn of haar medewerking aan het onderzoek heeft toegezegd, vervallen de uitnodigingen voor de andere Kamerleden van deze partij. De *politieke* respondenten kunnen 'vooringenomenheid' wat betreft het onderzoekssubject hebben. Deze vooringenomenheid wordt gevormd door hun partijstandpunten en partijbelangen. Koppenjan en

Klijn (2004:30) spreken van verschillende percepties bij verschillende actoren. Een perceptie betreft de wijze waarop een persoon zijn omgeving waarneemt. Deze waarneming wordt beïnvloed door het referentiekader van de desbetreffende persoon. Een politieke partij kan gezien worden als een sociale groep die de referentiekaders van haar leden beïnvloedt.

3.4.2 – Europarlementariërs

Het Europees Parlement (EP) heeft plaats voor 754 zetels. Daarvan zijn er 26 toegekend aan Nederlanders. Aan deze 26 Europarlementariërs is ook een uitnodiging verstuurd. Dezelfde redenering als bij de Tweede Kamerleden geldt: indien een Europarlementariër van bijvoorbeeld de VVD 'ja' tegen het onderzoek zei, is niet geprobeerd een 2^e VVD'er uit het Europees Parlement te benaderen. Deze Europese vertegenwoordigers weten als geen ander wat er speelt in het spanningsveld tussen Nederland en Europa en kunnen vanuit hun professie reflecteren op dat wat er onder de Nederlandse burgers leeft. De Nederlandse Europarlementariërs zitten namens hun partij in het EP, maar behoren daarbinnen vaak tot andere Europese partijen.

Om geen gekleurd beeld te krijgen, is gestreefd naar het benaderen van respondenten uit (vrijwel) alle politieke partijen in Nederland. Bij voorkeur is per politieke partij gesproken met één Tweede Kamerlid (nationaal) en één Europarlementariër. Het onderzoek zou op deze manier aan idealiter 18 *politieke* respondenten komen. In de praktijk bleek dit niet haalbaar te zijn. Na het uitnodigen van meerdere parlementariërs (en het zenden van meerdere herinneringen) weigerden de PVV, ChristenUnie en SGP medewerking of reageerden zij niet op de uitnodiging. De Partij van de Dieren is buiten het onderzoek gelaten aangezien zij geen afgevaardigden in het Europees Parlement hebben. Zodoende zou er op die 'as' geen vergelijkingsmateriaal zijn.

3.5 – Validiteit en betrouwbaarheid

Van Thiel (2007:165) beschrijft dat bij kwalitatief onderzoek niet wordt gesproken over validiteit en betrouwbaarheid in strikte zin. Betrouwbaarheid heeft vooral betrekking op de *navolgbaarheid* van analyses. *Overdraagbaarheid* is gelinkt met generaliseerbaarheid (externe validiteit) en in plaats van geldigheid (interne validiteit) spreekt men in kwalitatief onderzoek ook wel over *aannemelijkheid*.

3.5.1 – Aannemelijkheid (interne validiteit)

De interne validiteit van dit onderzoek is hoog te noemen door de rijke dataverzameling en gevarieerde samenstelling van bronnen. Door de medewerking van verschillende soorten respondenten (met verschillende politieke kleuren) is een gemêleerd beeld ontstaan van de situatie. Het gevaar van kwalitatief onderzoek is de subjectiviteit van de onderzoeker, de conclusies zijn persoonsgebonden. Daarnaast is het in veel kwalitatieve onderzoeken erg moeilijk om causaliteit te bewijzen (Van Thiel, 2007:166). De terugkoppeling aan de respondenten over juistheid van de bevindingen en conclusies kan bijdragen aan de kwaliteit (interne validiteit) van het onderzoek.

3.5.2 – Overdraagbaarheid (externe validiteit)

De overdraagbaarheid van de casestudy is vrij laag. Door de unieke context van de cases (Nederlandse volksvertegenwoordigers) kan er vaak niet meer worden verklaard dan het onderzochte. Het aantal onderzoekseenheden is gering. De bevindingen generaliseren naar andere situaties, wordt problematisch door de uniciteit en de contextgebondenheid (Flyvbjerg, 2006, *in Van Thiel, 2007:98*). Wel kan gestreefd worden naar analytische generaliseerbaarheid door het theoretische model te beproeven in de cases. Het aantal onderzoekseenheden kan worden onderverdeeld in subeenheden of worden samengevoegd in categorieën (Van Thiel, 2007:105). Praktisch betekent dat dat respondenten niet als één geheel worden gezien, maar dat er differentiatie wordt aangebracht op basis van soort vertegenwoordigend orgaan (Tweede Kamer of Europarlement), politieke positie (pro-Europa of anti-Europa) en politieke partij. Dit wordt door Van Thiel ook wel een *genest design* genoemd.

3.5.3 – Navolgbaarheid (betrouwbaarheid)

De navolgbaarheid van het onderzoek is bevorderd door alle stappen van het onderzoek systematisch te omschrijven en te verantwoorden. Tevens is de betrouwbaarheid bevorderd door afstand te houden van het onderzoeksobject en de objectiviteit te bewaren. In dit onderzoek is gekozen voor representatieve eenheden rond het onderzoekssubject 'Euroscepticisme in Nederland'. Daarnaast spelen er twee centrale contexten een rol waarbij het onderzoekssubject zich nadrukkelijker manifesteert. De analyse van de interviews is op eenzelfde wijze vormgegeven. In de analyse is ondermeer aandacht voor onverwachte of afwijkende uitkomsten waarin in de theorie nog geen rekening mee is gehouden. De vragenlijst, die is gebruikt tijdens de interviews, is te vinden in bijlage 2.

4.

Eurosceptis ten tijde van het referendum

De analyse van het dit onderzoek zal geschieden aan de hand van de twee centrale contexten: het referendum over het Verdrag tot Vaststelling van een Grondwet voor Europa in 2005 en de landencrisis in 2012. Beide contexten zullen eerst worden beschreven. Voor 2005 zullen, naast informatieve bronnen, ook data uit bestaand onderzoek worden gepresenteerd. De contextbeschrijving van 2012 zal met name geschieden aan de hand van nieuwsberichten uit het NRC Handelsblad. Vervolgens zal per thema (economisch, identiteitsgerelateerd, politiek, democratisch en media) een analyse worden gemaakt van de perceptie die volksvertegenwoordigers hebben van de eurosceptis onder de Nederlandse burgers en de verklaringen achter deze sceptische sentimenten. Voorafgaand aan de analyse van de vijf centrale concepten zal eerst, bij wijze van inleiding, worden geanalyseerd welke aanvullende verklaringen van eurosceptis de respondenten gaven. Deze verklaringen zijn contextafhankelijk en om deze reden niet opgenomen in het conceptuele model in hoofdstuk 2. Aan het eind van elk hoofdstuk zal ook aandacht gaan naar de vergelijking tussen respondenten van verschillende politieke partijen en verschillende vertegenwoordigingsorganen (Tweede Kamer of Europees Parlement). Om de analyse overzichtelijk te houden worden deelconclusies opgemaakt en zal de relevante informatie worden samengevat in tabellen. Nadat deze twee hoofdstukken zijn voltooid zullen de verschillen tussen 2005 en 2012 centraal komen te staan: wat is er volgens de volksvertegenwoordigers veranderd in de eurosceptis in Nederland? In het laatste hoofdstuk zullen de mechanismen die hebben gezorgd voor de veranderingen of verschillen op een hoger abstractieniveau nader uiteen worden gezet.

4.1 – Contextbeschrijving 2005

4.1.1 – Aanleiding

Op woensdag 1 juni 2005 sprak Nederland zich middels een referendum uit over de Europese Grondwet. Een meerderheid (61,5%) stemde tegen. De opkomst was 63,3%. (Europa-nu, 2012). De opkomst van het referendum lag ver boven de drempel van 30% die de meeste politieke partijen aanhielden om het referendum als geldig te zien (Europese Commissie, 2005:3). De vraag die aan de kiezers werd voorgelegd, luidde: *Bent u voor of tegen instemming door Nederland met het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa?*

Twee jaar later deed de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid in hun publicatie ‘*Europa in Nederland*’ (2007:10) de volgende uitspraak:

“De afwijzing van het Europees Grondwettelijk Verdrag door de Nederlandse bevolking in het referendum van juni 2005 was volgens velen de uitdrukking van een dieper liggend Nederlands onbehagen met de Europese integratie en van een diepe kloof tussen de burgers en het EU-beleid van de politieke en bureaucratische elites.”

Nadat de Europese regeringsleiders medio 2004 hun goedkeuring gaven aan de Europese Grondwet, moest het Verdrag worden goedgekeurd door de nationale parlementen. Binnen het Nederlandse parlement bleek er veel steun te bestaan voor de Europese Grondwet: 127 voor, 22 tegen. Voorstanders waren te vinden in CDA, PvdA, VVD, D66, GroenLinks (vanaf januari 2005). De kleinere partijen aan de zijanten van het politieke spectrum (SP, LPF, ChristenUnie, SGP, Wilders) waren vanaf het begin tegen de Grondwet (Europa-nu, 2012). Op 22 mei 2003 deden de Tweede Kamerleden Farah Karimi (GroenLinks), Niesco Dubbelboer (PvdA) en Boris van der Ham (D66) een voorstel betreffende het houden van een *raadplegend referendum* over het Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa (Europa-nu, 2012). Volgens deze leden, en daarbij ook een aanzienlijk aantal partijen in Nederland, bleek een parlementaire ratificatie niet afdoende. De initiatiefnemers van het referendum vertrouwden erop dat de Europese gezindheid van Nederlanders al bijzonder groot was en dat het slechts ontbrak aan betrokkenheid. Het wetsvoorstel (voor het referendum) dat naar de Raad van State werd gestuurd besprak dan ook dat ‘*een positieve referendumspraak de legitimiteit van de ratificatie door het parlement*’ zou vergroten (Aarts en Van der Kolk, 2005:16). Uit deze uitspraak blijkt dat er weinig rekening werd gehouden met de kans dat het Nederlandse volk tegen het referendum zou stemmen.

Het referendum van 1 juni had geen verplichtend karakter, maar was slechts raadgevend. Het was de eerste keer dat Nederland een nationaal referendum hield. Al eerder stemden andere Europese landen over de Europese Grondwet. Zo hield Spanje op 20 februari een referendum waarbij 76,7% van de kiezers ‘ja’ stemde. Frankrijk trok op 29 mei naar de stembus voor een verplichtend referendum. Daar werd de tekst van de Grondwet verworpen met 54,7% ‘nee’-stemmen. (Europese Commissie, 2005:2). Het proces zat dus op slot (Europa-nu, 2012). Zoals gezegd was de uitslag van het Nederlandse referendum niet bindend. Echter, veel partijen gaven aan mee te gaan in een ‘nee-stem’ als de bevolking hier ondubbelzinnig over zou zijn. De dag na het referendum gaf toenmalig minister-president Balkenende gehoor aan deze belofte en trok het wetsvoorstel in. Zijn regering, met daarin het CDA, de VVD en D66 was voor de Europese Grondwet (Europa-nu, 2012). Aarts en Van der Kolk (2005:9) bespreken het beeld dat Nederlanders al decennia lang voorstanders van verdergaande samenwerking binnen Europa waren. De verbazing op gezichten van politici als Femke Halsema (GL), Farah Karimi (GL) en John Leerdam (PvdA) was volgens de auteurs dan ook zichtbaar. Na het ‘mislukken’ van het referendum was het Verdrag van Lissabon de opvolger van de afgewezen Grondwet en op 13 december 2007 werden de regeringsleiders het eens over dit Verdrag (Europa-nu, 2012).

4.1.2 – Peilingen en de campagne

Vanaf januari 2005 ging Maurice de Hond frequenter peilen. Veel burgers zweefden nog en de tegenstanders hadden een paar procent voorsprong. In april 2005 peilde TNS Nipo dat 22% van de

respondenten voor zou gaan stemmen en 24% tegen, terwijl 48% nog geen keus had gemaakt (Europa-nu, 2012). Hieruit is af te leiden dat zowel het 'pro-kamp', als het 'anti-kamp', de bevolking nog niet had weten te overtuigen. Dit kan ook te maken hebben met de constatering dat de campagne pas vrij laat op gang kwam. Het voortijdig aftreden van vicepremier Thom de Graaff, het zilveren ambtsjubileum van koningin Beatrix en het meireces eisten een aanzienlijk deel van de campagneperiode op. De SP en de net van de VVD afgesplitste Geert Wilders zetten in op de 'Europese Superstaat' die door de Europese Grondwet een feit zou worden.

Het sentiment over Europa en de Europese grondwet wordt in januari tot en met mei 2005 terughoudender. Mensen zijn negatiever geworden over de EU en het aantal mensen dat de Grondwet belangrijk vindt en er een voorstander van is, is afgenomen. Was dit percentage in januari nog 61%, in mei bedroeg het nog slechts 42% (SCP, 2006:24).

Ook Aarts en Van der Kolk menen dat de voorstanders er tijdens de campagne niet in zijn geslaagd hun boodschap goed aan de burgers te verkopen. De tegenstanders slaagden er beter in de Europese Grondwet op hun manier te definiëren.

Opmerkelijk waren enkele uitspraken van de regering en de voorstanders, enkele dagen voor het referendum. In deze uitspraken werden termen als 'oorlog', 'Balkanisering', en 'het licht in Europa gaat uit' gekoppeld aan een eventuele Nederlandse nee-stem.

Het debat rondom het referendum werd gekleurd door een *'vrijwel onoverbrugbare kloof tussen voor- en tegenstanders'*. De voorstanders wezen vooral op de verbeteringen ten opzichte van de bestaande verzameling verdragen en de tegenstanders beschouwden de Grondwet vooral als een document dat de toekomst van Europa zou regelen. De opvattingen waar de Grondwet eigenlijk om ging verschilden scherp (Aarts en Van der Kolk, 2005:10-11).

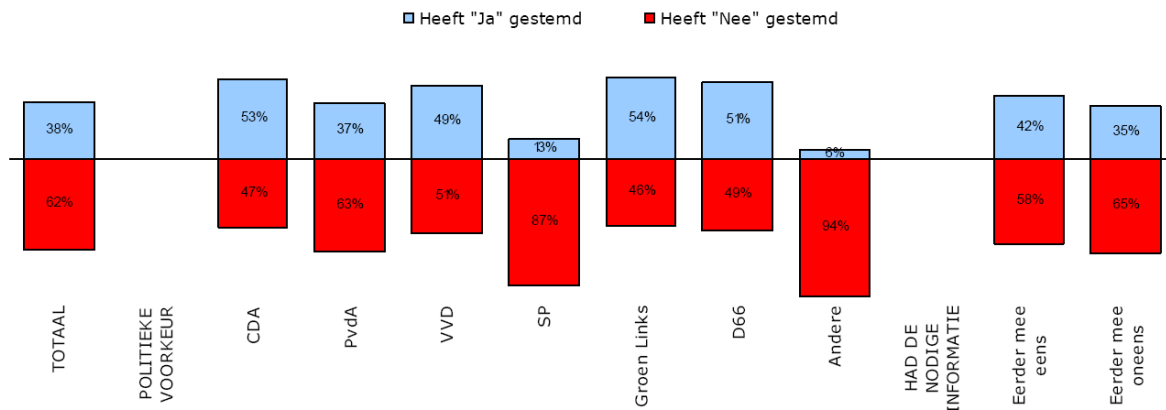
4.1.3 – Partijvoorkeur

Kiezers die bij verkiezingen zouden stemmen op een partij die tegen de Grondwet was, stemden nu ook vrijwel allemaal tegen de Grondwet. Gesteld kan worden dat SP, ChristenUnie, Wilders, SGP en LPF duidelijk het standpunt van hun achterban uitdroegen.

Dit is echter niet het geval bij de voorstanders: als voorbeeld kan de PvdA genomen worden. Maar liefst 63% van de PvdA-stemmers stemden tegen de Grondwet. Bij GroenLinks en D66 lag dit percentage rond de 45%. Ten slotte was 30% van de VVD-stemmers en 20% van de aanhang van het CDA het niet eens met het standpunt van de partij (Europese-Grondwet.NL, 2012).

Een groot deel van de 'nee-stemmers' kwam uit de linkse hoek. Van de SP-kiezers stemde 87% tegen. Bij de PvdA was dit 63% en bij GroenLinks 46%. Zelfs onder de aanhang van D66 stemde bijna de helft tegen de Grondwet evenals een aanzienlijk deel van het CDA. Van de VVD-aanhang stemde een kleine meerderheid tegen (AnderEuropa.org, 2005).

Wat heeft u gestemd bij het referendum? Heeft u "Ja" gestemd ten gunste van het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa of heeft u "Nee" gestemd?

(Europese Commissie, 2005:13)

4.1.4 – Verklaringen uit bestaand onderzoek

De onderzoeken die naar aanleiding van het Nederlandse referendum zijn uitgevoerd bieden een scala aan verklaringen over 'waarom het mis ging?'. Deze onderzoeken kunnen zowel op theoretische (wetenschappelijke) basis als op het niveau van een onderzoeksbureau zijn gehouden. Over de democratische en media factoren zijn weinig data beschikbaar. Wel concludeerden Schuck en De Vreese dat de mediaberichtgeving overwegend positief van toon en goed zichtbaar in de weken voorafgaand aan het referendum was. Als belangrijkste reden zien Schuck en De Vreese (2008:117) dat meer dan 73% van de mensen uit hun onderzoek aangaf dat de snelheid van de Europese integratie een reden was om 'nee' te stemmen. Aarts en Van der Kolk zien een *bedreiging voor de welvaart*, een *bedreiging voor de sociale zekerheid* en een *bedreiging voor de nationale identiteit* als de belangrijkste beweegredenen waarom burgers tegen de Europese Grondwet en het Europese project in het algemeen waren. Daarnaast noemen zij het gevoel dat bij veel burgers leefde dat 'we' tekort zijn gedaan bij de introductie van de euro. De verklaringen zijn op deze manier vrij negatief en in angsttermen geformuleerd.

4.1.4.1 – Kennis

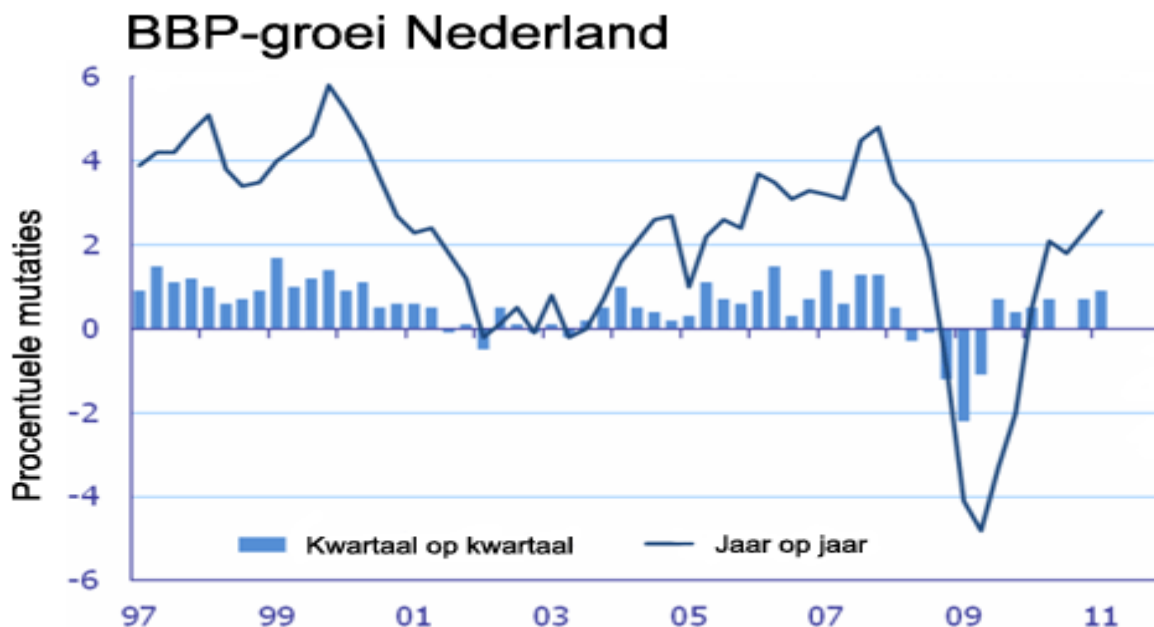
Aarts en Van der Kolk (2005:181) concluderen op basis van hun onderzoek onder Nederlandse kiezers dat de Nederlandse burger wel degelijk kennis had over enkele aspecten van de Grondwet en over de standpunten van politieke partijen en dat deze kennis tijdens de campagne duidelijk toenam. Volgens het SCP (2006:27) waren enkele veelbesproken onderwerpen uit de Grondwet bekend bij aanzienlijke delen van het electoraat. Er is dus geen massaal gebrek aan kennis, echter: de kennis strekt zich niet uit tot de meer specifieke onderdelen van de Grondwet. Volgens het onderzoek van TNS/NIPO (2005:5-6), in opdracht van de Europese Commissie, gaf 1 op de 2 Nederlanders die niet ging stemmen aan dat zij dat deden omdat ze onvoldoende geïnformeerd waren over de Grondwet. Van de 'nee'-stemmers beweerde 54% dat ze niet voldoende geïnformeerd waren. Over de rol van kennis bestaan dus uiteenlopende beweringen.

4.1.4.2 – Identiteit

Volgens het SCP (2006:23) heeft de veronderstelling dat Europa een verlies van de Nederlandse culturele identiteit zou betekenen in de periode van 2001 tot 2005 wat meer aanhang gekregen (11% naar 18%). Mensen die aangeven bang te zijn voor verlies aan nationale identiteit, zijn vaker tegen een Grondwet dan mensen die daar niet bang voor zijn. De Europese Commissie (2005:15) geeft aan dat één van de belangrijkste verklaringen die de nee-stemmers aangaven niet verlies van identiteit, maar het ‘verlies van nationale **soevereiniteit**’ was (19%). Daarnaast zegt 5% tegen te zijn omdat de Grondwet zou zorgen voor verdere uitbreiding met meer lidstaten. Lubbers (2007:215) concludeerde op basis van zijn onderzoeksresultaten dat Nederlanders die meer trots zijn op Nederland vaker tegen de Europese Grondwet stemden. Ook zij die in hogere mate een culturele dreiging van etnische minderheden ervaren stemden vaker ‘nee’. Dit effect is bij een negatieve houding tegenover moslims zelfs nog groter.

4.1.4.3 – Economie

Eén van de belangrijkste verklaringen die de ‘nee-stemmers’ aandroegen was Europa te duur is (13%): *“Europa kost gewoon te veel, en levert te weinig op”*. In 2005 was de economische situatie beter dan de huidige. De economie krabbelde op van de gevolgen van het barsten van de ICT-zeepbel. Het dieptepunt van deze gevolgen voor Nederland lag in 2003, met 0,9% krimp. Het aantal werklozen was ook het jaar voor het referendum nog hoog (495.000) en in 2005 was dit zelfs 550.000. Echter, vanaf 2004 was er wel groei (1,7% in 2004 en 0,9% in 2005). Ook het BBP groeide weer in de periode voorafgaand aan het referendum:

(CBS, 2011)

4.1.4.4 – Politiek

Een ander type verklaring die de ‘nee-stemmers’ aangaven was dat hun nee-stem *‘is gericht tegen de nationale regering/bepaalde politieke partijen’* (14%) (Europese Commissie, 2005:15). Hieruit volgt

dat de binnenlandse politiek een rol speelt bij een referendum over een Europees thema. Uit het onderzoek van Schuck en De Vreese (2008:117) blijkt dat de oppositie tegen de Europese Grondwet die tot uiting kwam tijdens het referendum van 2005 voor een groot gedeelte een manifestatie is van de algemene scepsis jegens de EU. Ze vonden ook aanwijzingen voor het ‘second-order effect’. Ook Lubbers (2007:210) vindt aanwijzingen voor het ‘second-order effect’: volgens hem zegt de uitslag van het referendum iets over de opvattingen over de nationale politiek.

Veel kiezers wisselden tijdens de campagne van kant en velen besloten vrij laat wat ze zouden stemmen. Juist ‘ja-stemmers’ waren erg volatiel. De volatiliteit suggereert dat stemmers ontvankelijk zijn geweest voor (de invloed van) de campagne (LeDuc, 2002, in Schuck en De Vreese, 2008:118).

In de onderstaande tabel (SCP, 2006:24) is informatie af te lezen over opvattingen van de Nederlandse burger (18-75 jaar) in de periode van januari tot en met mei 2005.

	3-8 januari	25 febr.- 4 maart	30 maart- 6 april	26 april- 7 mei
Volgt nieuws over de Europese Unie via radio, TV, kranten, internet of anderszins (soms) bewust	55	47	47	50
Voelt zich over de Europese Unie goed of voldoende geïnformeerd	60	52	49	51
Heeft in de laatste maanden iets gehoord of gelezen over de grondwet	46	65	56	78
Volgt nieuws over de grondwet via radio, TV, kranten, internet of anderszins (soms) bewust	24	35	30	44
Voelt zich over de grondwet goed of voldoende geïnformeerd	27	30	28	47
Haalt een voldoende voor feitelijke kennis over de grondwet ^a	.	55	53	58
Zou meer willen weten over de grondwet	62	.	61	54
Heeft voorafgaande aan het interview al gehoord over het referendum	32	74	67	85
Houding tegenover de Europese Unie:				
• (zeer) positief	40	38	35	35
• (zeer) negatief	14	17	16	20
Vertrouwen op dit moment in de Europese Unie				
• (zeer) veel vertrouwen	14	14	12	12
• geen (enkel) vertrouwen	27	28	30	31
Opvatting over het belang van een grondwet voor de Europese Unie:				
• (zeer) belangrijk	69	61	60	52
• (zeer) onbelangrijk	14	16	17	21
Opvatting over de Europese grondwet				
• voorstander	61	54	52	42
• tegenstander	21	27	26	37
Opkomstgeneigdheid volgens een vraag in het begin van het interview:				
• gaat zeker stemmen	53	50	47	53
• gaat waarschijnlijk stemmen	26	26	28	25
Idem aan het einde van het interview ^b				
• gaat zeker stemmen	61	54	54	58
• gaat waarschijnlijk stemmen	26	29	28	23
Stemintentie als % van wie (waarschijnlijk) gaat stemmen in het begin				
• voor	29	44	39	34
• tegen	20	24	26	36
Idem aan het einde van het interview				
• voor	56	56	53	41
• tegen	20	24	25	36
Verwachting van de uitkomst van het referendum				
• meerderheid is voor	53	57	53	44
• ongeveer evenveel mensen voor als tegen	4	6	4	7
• meerderheid is tegen	32	31	36	45

4.2 – Analyse 2005

Na de casusbeschrijving zal de focus nu worden verplaatst naar de volksvertegenwoordiger en zijn perceptie van de publieke opinie. In april, mei en juni 2012 is met 12 leden van het Europees Parlement en de Tweede Kamer gesproken over de thematiek van euroscepsis. In het eerste deel (4.1) zal kort worden ingegaan op de opkomst van euroscepsis en krijgen enkele verklaringen de aandacht waarmee vooralsnog geen rekening is gehouden in het theoretisch model. Dit met de reden dat het theoretisch model rekening houdt met de factoren die in vergelijkend wetenschappelijk onderzoek naar voren komen. Echter, de scepsis rondom het referendum over de Europese Grondwet kent, naast de wetenschappelijke factoren, ook verklaringen die afhankelijk zijn van de specifieke context.

“Het zijn de omstandigheden die de sentimenten beïnvloeden” (H. van Baalen, VVD).

Vervolgens zullen, aan de hand van het theoretisch model, de vijf clusters van factoren (economie, identiteit, politiek, democratie en media) worden besproken. Vervolgens krijgen de verschillen tussen de politieke partijen en de vertegenwoordigende organen de aandacht en wordt afgesloten met een deelconclusie van de euroscepsis in 2005.

4.2.1 – Introductie

4.2.1.1 – Opkomst euroscepsis

W. Van de Camp (CDA) schetst de ontwikkeling van de Europese Unie als volgt:

“Er zijn verschillende dingen aan de hand met Europa: we zijn begonnen als vredesproject, daarna zijn we een interne markt geworden en na 1992 zijn we een monetaire unie geworden en misschien zijn we zelfs op weg naar een waardengemeenschap”.

Hieraan voegt T. Berman (PvdA) toe dat vanaf de eerste schreden van de Europese integratie in de jaren '50, er altijd een groep mensen was die huiverig was voor verdergaande samenwerking tussen Europese staten en huiverig voor het afgeven van soevereiniteit en gezamenlijke verantwoordelijkheid. Berman beschrijft dat euroscepsis in de jaren '50 een hele kleine minderheid was. De meeste politici waren volgens hem wel federalistisch ingesteld, onder het motto *‘nooit meer oorlog’* en *‘er moest een alternatief zijn voor de Sovjet-Unie’*. Nu is er een stroming onder een veel grotere laag van de bevolking die ziet dat, hoe irrationeel ook, Europa teveel dit of teveel dat doet. Volgens Europarlementariër De Jong (SP) begon de scepsis over Europa in Nederland in de jaren '90 met de open grenzen en de interne markt, zonder dat er een gemeenschappelijk vreemdelingenbeleid kwam. Ook S. In 't Veld (D66) meent, net als Berman, dat de scepsis rondom Europa vooral een onderbuikgevoel is. Zij wil dit zeker niet kleineren, maar vindt het niet erg rationeel.

Volgens H. Van Bommel en D. De Jong (SP) is de scepsis over Europa het meest zichtbaar geworden met de introductie van de euro in 2002, toen werd het gevoel manifest. Volgens De Jong werd de invoering niet gepresenteerd als een grote stap, en werd alleen verteld dat je nu in Europa makkelijker zou kunnen betalen. Ook volgens Van de Camp (CDA) ging iedereen met Europa 'meedoen' toen de euro werd ingevoerd, maar was het daarvoor vooral een eliteproject geweest. Daarnaast was de opkomende scepsis ook goed zichtbaar bij de uitbreidingen in 2004 en 2005 met nieuwe lidstaten, zo vertelt ook T. Berman (PvdA). S. In 't Veld (D66) vindt niet dat er een duidelijk punt is aan te merken waarop euroscepsis een feit was: *"Dat gevoel heeft zich in de loop der jaren ontwikkeld. Er werd jarenlang heel pragmatisch met Europa omgegaan, maar er was nooit warme belangstelling"*. Berman (PvdA) en Van Baalen (VVD) zien euroscepsis als iets wat voortkomt uit een algemener gevoel: *"Er is altijd weerzin tegen mensen die over jouw leven beslissen"* (T. Berman, PvdA).

"Na 100 jaar democratie zijn burgers autonomer dan ooit en willen ook zelfstandiger en autonomer zijn dan ooit en dat betekent dat ze meer dan vroeger geïrriteerd raken, agressie voelen op het moment dat er over hun levens wordt beslist, zelfs als dit is door mensen die zij zelf gekozen hebben. De spanning tussen gekozene en kiezer is daardoor groter dan vroeger" (Berman, PvdA)

"Er is een natuurlijk wantrouwen van de burger naar de bestuurders" en "Nederlanders zijn niet anti-Europees in de zin dat wij wat tegen Europa hebben, maar we hebben iets tegen instellingen. Nederland is daar uniek in", zo vertelt Van Baalen (VVD). S. In 't Veld voegt hieraan het volgende toe als ze spreekt over de verklaring voor de 'nee-stem':

"Ik denk dat dat een gevoel is van opstand tegen 'de machten die ons onderdrukken', of dat nou Brussel is, of Den Haag of de EU of de globalisering. Er is altijd wel iets om tegen te rebelleren. En dat is gekanaliseerd in het referendum. Ik denk dat dat met de inhoud niet veel te maken had".

Volgens B. Eickhout (GL) speelde er ook een gevoel mee van 'de politieke elite luistert weer niet naar ons'. Dat gevoel werd begin 2000 aangewakkerd door Pim Fortuyn en speelde ook mee tijdens het referendum. Dat gevoel kan zich geprojecteerd hebben op Europa en haar Grondwet.

4.2.1.2 – Waarom ging het mis in 2005?

N. Albayrak (PvdA) ziet het referendum in 2005 als de eerste gelegenheid waarbij de Nederlander zich mocht uitspreken. Iedereen die een reden had om ergens over te mopperen (tegen een minister, een Kamerlid, een partij of het kabinet) zag dit als een soort containerkans om de kont tegen de krib te gooien. *"Dit was de ultieme schop"*, aldus Albayrak. Dijkhoff (VVD) sluit zich hierbij aan door in te brengen dat er in de jaren voorafgaand aan het referendum niets aan de burger over Europa is gevraagd, dus iedereen die nog een appeltje te schillen had met het Europese dossier deed dit in 2005. *"Wat heel erg meespeelde was het gevoel van 'nu kunnen wij eindelijk eens iets over Europa zeggen' en alle negatieve sentimenten kwamen daarin samen"*, aldus B. Eickhout (GL).

Over de steun van burgers voor Europa zegt Dijkhoff: *“Politici vonden het jarenlang zo vanzelfsprekend, dat ze niet echt de moeite hebben genomen om uit te leggen waarom het zo belangrijk is”*. Volgens G. Schouw (D66) speelde de reden ‘waarom we het ook alweer deden: vrede en veiligheid’ geen rol meer in de discussie. Dat Europa bij veel kiezers onbekend was, maakte Europa ook onbemind (B. Eickhout, GL).

Het referendum liep volgens Van Bommel (SP) stuk omdat Europa te snel is uitgebreid en omdat de ambities van Europese politici veel te ver afstonden van wat de gemiddelde Nederlander vindt dat Europa moet doen. Ook H.J. Ormel denkt dat een merendeel van de kiezers het gevoel had dat Europa te snel en te hard ging en dat we Nederland aan het verliezen waren. Eickhout (GL) voegt hieraan toe dat burgers wel inzien dat integratie nodig is, alleen hebben ze het gevoel dat het over hun hoofden heengaait en dat ze er niet bij betrokken zijn en dat ze bij het referendum een keer aan de rem konden trekken. Brinkman (DPK) voegt hieraan toe: *“die onvrede is ontstaan doordat politici grote fouten hebben gemaakt: politici die het volk niet goed hebben voorgelicht, politici die zijn gegaan voor de eigen dromen”*.

Ten slotte wijst B. Eickhout (GL) op de gedachte dat het Nederlandse ‘nee’ ook werd gestimuleerd door het Franse ‘nee’ van een paar dagen eerder. *“Het maakte voor veel Nederlanders dan toch al niet meer uit. De dynamiek was dus op het laatst helemaal niet meer te houden”*.

4.2.1.3 – Kennis

Van Baalen meent dat burgers in 2005 weinig met Europa hadden: *“Voor een hoop mensen is Europa toch een ‘ver-van-mijn-bed-show”*. Ormel sluit zich hierbij aan: *“In 2005 dachten de meeste Nederlanders nog dat de Europese Unie West Duitsland, Italië, de Benelux en Frankrijk was terwijl in 1989 de muur was gevallen”*. Volgens Van Baalen (VVD) leefde Europa in 2005 wel, maar in negatieve zin. Het referendum ging om ‘we willen iets niet’ en dat is duidelijk wat anders dan ‘we willen iets’.

Over de aanloop naar het referendum vertelt N. Albayrak (PvdA): *“Toen was er opeens iets wat we moesten begrijpen, en dat was te ingewikkeld en er was een samenvatting en die was niet minder ingewikkeld”*. Albayrak kent weinig mensen die de hele grondwet hebben gelezen, en absoluut ook weinig mensen die de samenvatting hebben gelezen, maar iedereen had er een mening over. Ook Van Baalen (VVD) geeft aan dat het Verdrag natuurlijk door niemand gelezen is. Ormel (CDA) twijfelt zelfs aan het kennisniveau van de Kamerleden als hij zegt:

“De Grondwet was zo’n dik boek, ik denk dat 99% van de kiezers het niet gelezen heeft en ik denk zelfs dat alle toenmalige Kamerleden het niet hebben gelezen of lang niet alle Kamerleden”.

4.2.2 – Economische argumenten

Onder andere B. Eickhout (GL) en K. Dijkhoff (VVD) geven aan dat de economische argumenten het onderspit dolven onder het Nederlandse volk omdat er, volgens Dijkhoff, economisch geen duidelijke

reden was om tegen of voor de Grondwet te zijn. Collega's Van de Camp en Ormel (CDA) zijn ook niet overtuigd van het belang van de economische argumenten:

“Nu is het allemaal economie wat de klok slaat, en dat was toen niet het geval. Er was sprake van een redelijke groei, we begonnen toen wel na te denken over de vergrijzing en over de zorgkosten die zouden komen, maar de link met Europa werd nog niet gelegd” (Ormel).

Daarentegen ziet S. In 't Veld (D66) wel een rol voor de economische argumenten in het eurosceptische sentiment van burgers ten tijde van het referendum. Zij meent dat dit is terug te leiden naar de rol van de VVD en met name Gerrit Zalm (*toenmalig minister van Financiën*), die deze economische standpunten naar voren brachten. Ook collega-Europarlementariër T. Berman (PvdA) ziet een rol weggelegd voor de economische argumentatie. Berman geeft aan dat er wel groei was, maar dat het in bepaalde delen van Nederland (Groningen en Drenthe) niet heel geweldig ging en dat er in Nederland nog veel werklozen waren. Deze mensen waren niet van mening dat Europa ons welvarend maakte, aldus Berman. In 2005 speelde, zo vertelt Van Baalen (VVD) het gevoel dat met de gulden alles goed ging en met de Euro alles duurder werd:

“Een gevoel kun je niet tegen strijden, tegen feiten kun je strijden”.

4.2.2.1 – Economische xenofobie

W. Van de Camp denkt dat Nederlanders wel eens vergeten waar de complete interne markt uit bestaat:

“De interne markt is een voortreffelijk economisch instrument, daar heeft Nederland misschien wel de helft van de economische groei van de afgelopen 50 jaar aan te danken, maar de interne markt gaat niet alleen over goederen, diensten en kapitaal, maar ook over personen”.

Dat er binnen de Europese Unie ook een vrij verkeer van personen mogelijk is, kan voor spanningen zorgen. De rol van economische xenofobie voor de toegenomen concurrentie op de arbeidsmarkt ziet Albayrak echter *niet* als een belangrijke verklaring voor Eurosceptische gevoelens in 2005. Het gevoel speelt wel altijd op de achtergrond. Ook D. De Jong geeft aan dat concurrentieproblemen op de arbeidsmarkt met Polen en Roemenen in 2005 al wel onderwerp van de discussie over Europa waren, maar dat dit thema in 2012 belangrijker zou zijn.

4.2.2.2 – Verhouding tussen kosten en baten

N. Albayrak geeft over de economische argumenten aan dat ze vast wel her en der genoemd zijn, en dan met name het beeld van Nederland als *nettobetalder*, maar zij gelooft niet dat dit een doorslaggevend argument was. Van Bommel (SP) geeft een groter belang aan de rol van kosten en baten uit Europa:

“Het idee dat wij veel te veel geld betalen aan Brussel is ook lang vanuit de politiek gevoed: bijvoorbeeld dat onze netto-afdracht te groot is, dat Brussel ons geld kost. Dat vraagstuk leverde zeker een bijdrage aan de ‘nee’-stem. En het Europa dat verspilt, dat subsidies geeft aan grote bedrijven, geld over de balk, corruptie van Europese instellingen. Het beeld van ‘er zit daar een Europa, een apparaat wat heel veel geld opslurpt en daar krijgen we weinig voor terug’.”

Ook G. Schouw (D66) is deze mening toegedaan: *“In 2005 speelde ook heel erg: ‘hoeveel betalen we en hoeveel krijgen we er voor terug?’”*.

4.2.2.3 – Negatieve evaluaties economische situatie

K. Dijkhoff (VVD) wijst erop dat we (*Nederland*) in 2005 nog ieder jaar meer inkomen hadden. Het economische thema speelde nog niet zozeer in 2005, zo vertelt W. van de Camp (CDA): doordat mensen geleerd hebben dat de economie in sterke mate afhankelijk is van Europa, zullen sterke negatieve gevoelens over de economie automatisch op Europa wordt geprojecteerd. In 2005 was de economische situatie nog niet negatief te noemen, nu, in 2012, is dat veranderd. Echter, de positieve associatie tussen economische groei en de bijdrage hieraan van de EU was er niet, volgens In 't Veld.

4.2.3 – Identiteitsgerelateerde argumenten

Veel van de respondenten geven aan dat de identiteitsgerelateerde argumenten een grote rol hebben gespeeld. De nationale identiteit, de bedreiging ervan, de in gevaar gebrachte soevereiniteit en de angst voor immigranten die de Nederlandse cultuur wel eens zou kunnen afbreken spelen een belangrijke rol in deze groep argumenten.

Van Bommel (SP) denkt niet dat Nederlanders iets zien in de Europese identiteit:

“Mensen identificeren zich niet met Brussel, of met de EU. Er is geen Europese identiteit, er is geen Europees burgerschap, dat wil men wel bevorderen, maar het is er niet”.

In de literatuur werd hier gesproken over ‘non-identificatie’ met de Europese Unie. Zijn collega-SP'er sluit zich hierbij aan door te stellen dat Europa heel ver bij mensen weg staat: *wie gaat er nou demonstreren in Straatsburg zoals je dat in Den Haag bijna iedere dag ziet?”*

4.2.3.1 – (Exclusieve) nationale identiteit

N. Albayrak (PvdA) ziet identiteit, en de bedreiging van deze identiteit en het niet meer kunnen gaan over je eigen keuzes, als het belangrijkste element in de ‘nee-campagne’. Hierin bevindt zich dus ook de angst voor het verlies van nationale soevereiniteit. Ook Schouw (D66), Berman (PvdA) en Van de Camp (CDA) zagen dat het verlies van identiteit duidelijk een rol had. Tal van ontwikkelingen zorgden volgens H.J. Ormel (CDA) voor een terughoudend sentiment onder het Nederlandse volk:

“We hadden natuurlijk ook te maken met de eerste populistische golf, met de LPF, met Fortuyn. We hadden te maken met de Euro die was ingevoerd, het terrorisme, de oorlog in Irak. Dus er was zoveel tegelijk dat mensen dachten: ‘laten we teruggaan naar ons eigen land’. Een gevoel van niet meer je plek weten, niet meer je huis herkennen, dat is identiteit. Als je dat allemaal op een rijtje zet, was het heel erg veel in een hele korte tijd en dat gaf mensen het gevoel dat ze eens even op de rem moesten trappen”.

Uit deze ontwikkelingen van het begin van de 21^e eeuw ontstond, volgens Ormel, een *unheimisch* gevoel in Nederland. Er ontstonden nostalgische gevoelens doordat mensen dachten: *‘We verliezen onszelf, we verliezen onze veilige haven Nederland’*. Hieruit volgt dat meer belang werd gegeven aan het nationale en dat Europa werd gezien als een bedreiging.

H.J. Ormel (CDA), G. Schouw (D66), H. Van Baalen (VVD), D. De Jong (SP) en H. van Bommel (SP) gaan verder in op deze angst voor het verlies van soevereiniteit als Van Bommel spreekt over de *‘Superstaat Europa’*: *“De angst dat wij niet meer baas zouden zijn in eigen land, dat we niet meer zelf zouden kunnen bepalen”*. In zijn opinie zouden sommige politici, zoals Alexander Pechtold, het liefst zien dat de Verenigde Staten van Europa ontstonden en dat is voor heel veel mensen een gruwel. Daarbij zit ook de angst voor het verlies van typisch Nederlandse arrangementen. *“Bij het idee van een Grondwet denkt iedereen toch aan een Superstaat, aan een Verenigde Staten van Europa en dat was oorspronkelijk ook de bedoeling van de Grondwet en zo kwam het wel bij mensen over”*, vertelt De Jong (SP). Berman verwoordt de discussie als volgt:

“Er is altijd een strijd geweest tussen nationale soevereiniteit, de gedachte dat je je eigen lot moest kunnen bepalen en anderen die beseften dat dit eigen lot het beste werd beheerst en gecontroleerd door gezamenlijk op te trekken”.

Als één van de weinige respondenten deed Dijkhoff (VVD) een suggestie naar de exclusieve identiteit:

“De campagne gaf het gevoel van: ‘we worden nu niet alleen Nederland die in Europa met andere landen samenwerkt, maar we zijn allemaal Europeaan’. Mensen hoeven niet per se bang te zijn voor het verliezen van hun identiteit, maar hadden geen zin om daar een andere identiteit bij te leggen.

4.2.3.2 – Vijandigheid jegens immigranten

Albayrak (PvdA) wijst op het volgende: *“Het waren natuurlijk wel de jaren na Pim Fortuyn waarin de islamdiscussie speelde. Europa had de islamitische dimensie er bij gekregen en dat werd het imago dat de tegenstanders van de uitbreiding konden gebruiken”*. De angst voor de islam speelde dus en over angst zegt Albayrak:

“Angst is zo makkelijk te manipuleren”

De rol van Fortuyn wordt ook aangehaald door Tweede Kamerlid Ormel (CDA) als hij vertelt over aandacht die Fortuyn vestigde op de islam en de invloed van de islam. Volgens hem heeft het thema immigratie, gekoppeld aan identiteit en gelinkt aan de secularisatie van de Nederlandse samenleving, nadrukkelijk een rol gespeeld. Ook Van Baalen meent dat het thema van immigratie speelde. Hierbij is de link met Europa nog niet onomstreden. Albayrak en Ormel zetten niet helder uiteen waarom dan juist de angst voor de islam meespeelde in het ‘nee’ zeggen tegen de Europese Grondwet.

Ook Van Baalen (VVD) ziet problemen op immigratiegebied: *“Massale immigratie, zonder integratie, leidt tot rampen”*. Zijn collega’s Dijkhoff (VVD) en D. De Jong (SP) houden de mogelijkheid open dat de angst voor immigranten heeft meegespeeld. Ook de discussie over de toetreding van Turkije speelde en speelt een rol in het sentiment van mensen over Europa, zo vertelt W. Van de Camp (CDA).

Veel respondenten maken geen melding van de anti-immigratiegevoelens in relatie tot de ‘nee’-stem bij het referendum en B. Eickhout meent dat de anti-immigratiesentimenten, in zijn opinie, niet meespeelden om ‘nee’ te zeggen tegen Europa.

4.2.4 – Politieke argumenten

De politieke verklaringen voor euroscepticisme in Nederland hebben een meer nationaal karakter dan de overige clusters van verklaringen. Naast de focus op *‘ontevredenheid over de nationale politiek’* zullen ook de rol en de inhoud van de campagne gezien worden als factoren die hebben meegespeeld in de uiteindelijke ‘nee-stem’ op 1 juni 2005.

H.J. Ormel (CDA) vertelt dat 80% van de volksvertegenwoordigers (Tweede Kamer) destijds voor de Grondwet was. Zij waren in een heel proces meegenomen en uiteindelijk werd het een heel dik boek waarvan burgers dachten: *“ho ho, wat krijgen we nu?”*. Een aantal partijen speelden daar, volgens Ormel, goed op in om dit gevoel te vergroten.

4.2.4.1 – Negatieve cues van de sceptische elite

Zoals eerder uiteengezet bestond de referendumcampagne uit voor- en tegenstanders. Beide hadden hun eigen soort campagne en argumenten. Hoe slaagden beide partijen erin met deze standpunten het volk te bereiken?

Tegenstanders

Volgens T. Berman (PvdA) was de ‘tegen-campagne’ heel effectief. De tegen-campagne speelde goed in op het gevoel dat de regering het volk een kant op wilde manoeuvreren. Ook Albayrak (PvdA) is lovend over haar tegenstanders in de campagne:

“Een fantastische ‘nee-campagne’. Er is heel erg goed, doelbewust, systematisch neergezet waarom mensen tegen moesten zijn en daartegenover stond een vaag, abstract en soort van vanzelfsprekend verhaal over waarom mensen voor moesten zijn”.

De tegenstanders brachten, volgens Albayrak, makkelijke boodschappen voor ingewikkelde vraagstukken die er goed bij de burgers ingingen. D. De Jong, zelf SP'er, vertelt dat de SP in de campagne precies de juiste toon te pakken had.

Door meerdere respondenten wordt Harry van Bommel (SP) genoemd als een belangrijke pilaar binnen de tegenstanders. Van Baalen (VVD) vertelt dat in de aanloop naar het referendum de SP, en met name Harry van Bommel, op een kundige wijze het volgende idee hebben opgeworpen: *“Als je het niet weet, stem dan NEE”*. Volgens Van Baalen sloeg dit bij burgers natuurlijk aan. Ormel voegt hieraan toe dat Van Bommel op een slimme, populistische wijze de vinger op de zere plek legde en de sentimenten gebruikte voor de ‘nee-campagne’. Hij wees daarbij op de soevereiniteit van Nederland en dat deed hij, vanuit zijn optiek, goed. Ook B. Eickhout geeft zijn complimenten aan de ‘nee-campagne’: *“het sentiment dat daarin werd aangesneden raakte zeker een snaar”*. Partijgenoot De Jong vertelt dat Van Bommel ook wel “Mr. Know” als bijnaam tijdens de campagne.

De SP werkte met een folder ‘Nederland van de Kaart’. Hiermee wilden zij aangeven dat Nederland een provincie in Europa zou worden en zijn identiteit zou verliezen. S. In 't Veld (D66) geeft aan dat het beeld van ‘Superstaat’ een geheel eigen leven is gaan leiden dankzij Van Bommel. Van Bommel denkt dat het ‘nee’ makkelijker te verdedigen was omdat burgers geen emotie hebben met Europa en met Brussel. De SP kon burgers overtuigen door de Grondwet neer te zetten als een product van een compleet van Nederland losgezongen elite die zich niks aantrekt van wat gewone burgers van iets vinden.

Voorstanders

Over de slogan van de ‘pro-campagne’ was Berman ook vrij duidelijk: “ *‘Europa, best wel belangrijk’, was natuurlijk een schandalige onderschatting van wat er aan de hand was*”. Zijn collega’s H.J. Ormel en N. Albayrak zijn ook negatief over de campagne. Albayrak steekt haar kritiek over de slogan niet onder stoelen of banken en snapt niet dat het kabinet iets wat zij zo belangrijk vindt op die manier presenteert. Verder meent Albayrak dat de voorstanders vaak teruggrepen naar het verleden, en hel en verdoemenis als we niet verder gaan op het roemruchte pad van Europa. Daarbij noemt zij de tekst van toenmalig minister Brinkhorst: “*Het licht gaat uit*”.

“Het was een hele negatieve campagne” (N. Albayrak, PvdA)

Atzo Nicolai (CDA), toenmalig staatssecretaris, bakte er volgens Ormel niet veel van en de pro-campagne ontmaskerde de campagne van Van Bommel niet. Volgens Van Bommel (SP) was het helder dat de voorstanders dachten dat het een gelopen race was en daardoor zijn zij eigenlijk vergeten campagne te voeren. Toen het ‘ja-kamp’ in ging zien dat ze het lastig gingen krijgen zijn zij, zo vertelt Van Bommel, begonnen met een hele foute campagne, een ‘bangmaak-campagne’. Donner dreigde zelfs dat er oorlog zou kunnen komen en Balkenende zei dat we voor gek zouden staan in Europa en de regering deed meer opmerkelijke uitspraken. Volgens Van Bommel en B. Eickhout werkte dit compleet averechts. G. Schouw (D66) sluit zich hierbij aan en noemt de campagne een *verkoopverhaal* nadat de voorstanders geschrokken waren van de tussentijdse peilingen. Ten slotte weet De Jong (SP) te vertellen dat de voorstanders een utopie hadden van *‘we zijn toch met elkaar op de wereld?’* en *‘je kunt toch niet traditioneel blijven denken?’*

4.2.4.2 – Verdeelde politieke elite

Bij het referendum was er niet genoeg te kiezen want er waren alleen twee fanclubs, zo vertelt Dijkhoff (VVD). Daarom zag de burger alleen de verdeeldheid en kwam de nuance niet bij de mensen. Volgens Dijkhoff werd de discussie gevoerd in *oneliners*: “ *‘We raken ons land kwijt’* tegenover *‘Er komt oorlog’, het was extreem tegen extreem en beide extremen klopten eigenlijk niet*”. Dijkhoff voegt hieraan toe dat de tegenstanders veel minder verdeeld waren dan de voorstanders. “*Er werden voortdurend een dubbele boodschap gegeven, door de voorstanders*”, vertelt In ’t Veld (D66):

“Europa deugt niet, en de Italianen zijn onbetrouwbaar en Brussel-Superstaat, en daarom moet u voorstemmen.... Ja, dat klopt niet”.

Ook B. Eickhout meent dat de weifelende campagne die door de voorstanders werd gevoerd, uiteindelijk het ‘ja-kamp’ heeft genekt. Er was angst, alleen niet bij D66, om een duidelijke ‘ja-campagne’ te voeren en veel middenpartijen waren bang voor de ‘nee-kant’, zo vertelt Eickhout (GL). Daarentegen waren de tegenstanders, volgens In ’t Veld, veel eenduidiger: “*Die zeggen gewoon: ‘Europa deugt niet, stem tegen’, daar zit een zekere logica in*”.

Volgens D. De Jong waren er veel bijeenkomsten over de Grondwet: “*Dus aan beide kanten is geprobeerd met de ‘straat aan de praat’ te komen*”. Daarentegen vond Ormel (CDA) dat er te weinig inhoudelijke discussie was over de thema’s uit het referendum. De regeringspartijen gingen te weinig

het debat aan omdat het als onvoorstelbaar werd gezien dat Nederland tegen de Europese Grondwet zou stemmen. Ormel vertelt dat het ook een enorme schok was dat er ‘nee’ werd gezegd:

“Dat was wel een klap in het gezicht van de volksvertegenwoordigers” (H.J. Ormel, CDA)

Hieruit kan worden opgemaakt dat er een duidelijk verdeelde elite is. Ondanks dat de voorstanders, geteld in volksvertegenwoordigers, in de meerderheid waren, gaven de tegenstanders meer dan alleen partij. Ook binnen het ‘ja-kamp’ was veel verdeeldheid en dat ging ten koste van de inhoudelijke discussie met de tegenstanders.

4.2.4.3 – Ontevredenheid met de nationale politiek

De theorie van de ‘second-order-elections’ is volgens Van Baalen (VVD) zeker van toepassing op de Nederlandse situatie ten tijde van het referendum: *“Het referendum was ook een uitlaatklep: het toenmalige kabinet Balkenende was impopulair, het ging economisch ook slecht en mensen reageren dat dan af, in dit geval op de regering die voor het Grondwettelijk Verdrag was.”* Daaraan voegt Berman (PvdA) toe: *“Als je een impopulaire regering hebt, een zwaar impopulaire regering, dan moet je van heel goede huize komen, wil een referendum willen winnen”*. Berman kwam in zijn campagne mensen tegen die zeiden: *“Ik geef geen ‘ja-stem’ aan Balkenende”*. Collega-europarlementariër S. In ‘t Veld (D66) en G. Schouw (D66) denken ook dat de toenmalige populariteit van het toenmalige kabinet een rol speelde. Het was volgens In ‘t Veld een gelegenheid om een middelvinger op te steken. D. De Jong geeft aan dat de populariteit een rol speelde, maar merkt dat nationale issues altijd door elkaar lopen met Europese issues. Hij denkt niet dat dit een factor is die structureel speelt in de scepsis rondom Europa. De vraag blijft dus liggen of burgers in algemene zin hun binnenlandse evaluaties projecteren op de Europese politiek, of dat dit enkel bij een referendum over een Europees thema het geval was.

Op de vraag *‘dus tegen het kabinet was tegen de Grondwet?’* antwoordt N. Albayrak: *“Dit gold niet voor iedereen, maar voor grote groepen mensen wel”*. Ormel (CDA) voegt hieraan toe dat het kabinet Balkenende niet zo populair was en een ongemakkelijk campagne had. Toch ziet Ormel dit niet als een doorslaggevende kwestie.

4.2.4.4 – Inhoud van de campagne: Europa of Nederland?

N. Albayrak (PvdA) denkt dat de campagne inhoudelijk ging over beide (toenmalige kabinet en Europese issues), maar denkt oprecht dat de discussie begon met de volgende fase in Europa. Zij voegt hieraan toe dat door de manier waarop het kabinet met de Grondwet omging, het ook iets van het kabinet werd: het ging aan het kabinet kleven en niet op een positieve manier.

Daarentegen vindt H. Brinkman (DPK) juist dat Europese issues wel degelijk centraal stonden in het referendum en dat het niet zozeer ging over binnenlandse issues. Ook H. van Bommel (SP) sluit zich hierbij aan: *“er was maar een kleine groep die het referendum heeft gebruikt als een afstraffing voor het kabinet Balkenende, dat speelde echt maar marginaal mee”*.

De derde mogelijkheid, het referendum dat ging over binnenlandse issues, wordt vertolkt door onder andere H.J. Ormel en K. Dijkhoff (VVD): *“Het is ook over de regering gegaan, maar ik denk niet dat er met een andere regering wel een meerderheid voor die Grondwet was geweest”*. Ook Europarlementariër W. Van de Camp is van mening dat het referendum vervuild is met nationale items doordat de SP de wachtlijsten in de zorg als issue van het referendum maakte.

4.2.5 – Democratische argumenten

De groep met democratische factoren is laat in het onderzoek toegevoegd. Dit met de reden dat veel van de literatuur enkel ingaat op de economische, identiteitsgerelateerde of politieke verklaringen van eurosceptis. Toch hebben ook veel onderzoekers zich verdiept in onderwerpen als de institutionele machtsstructuur, het eventuele democratische deficit of het eventuele gebrek aan partijcompetitie in de Europese Unie. Echter, op de vraag welke factoren achter de eurosceptis in 2005 en in 2012 onder Nederlandse burgers zitten, antwoorden maar weinig respondenten met democratische argumenten. Tevens valt op dat vrijwel geen van de respondenten een verschil in belang van democratische factoren kan aangeven tussen de tweede perioden (2005 en 2012). Ten slotte kan worden opgemerkt dat bij het spreken over de democratische thematiek, veel van de respondenten hun perceptie van bijvoorbeeld het democratisch gehalte geven (en de oplossingen om Europa institutioneel te verbeteren), maar weinig ingaan op hun perceptie van de publieke opinie. Dit kan erop duiden dat volksvertegenwoordigers denken dat burgers over deze onderwerpen geen mening hebben, of ze zijn niet in staat de mening te formuleren.

Over het algemeen denkt Europarlementariër S. In 't Veld (D66) dat burgers geen enkel beeld van de structuur en instituties binnen Europa hebben. De Jong (SP) denkt dat burgers geen beeld hebben van het Europees Parlement.

“Er is echt geen hond die het Europees Parlement kent natuurlijk” (De Jong, SP)

De Jong voegt hieraan toe dat mensen in algemene zin het beeld hebben van het ‘*Straatsburgcircuit*’, met de schandalen en het vele verdienen. Ze hebben wel het idee dat ze er geen enkele grip op hebben en volgens In 't Veld is dat deels waar. Ook H.J. Ormel (CDA) denkt dat de kennis over de democratie en structuur binnen Europa voor geïnteresseerden is, maar dat de burger daar niet mee bezig is. N. Albayrak (PvdA) is heel duidelijk in haar stelling dat burgers geen democratische overwegingen hebben meegenomen in 2005, want anders zouden ze voor de Grondwet zijn geweest.

Veel mensen hebben het gevoel dat ze worden dwarsgezeten door Europese regels, door Europese bureaucratie, zo vertelt Europarlementariër Berman (PvdA). Van Bommel voegt hieraan toe:

“Het beeld dat daar een ondemocratische moloch zit die geld over de balk gooit, dat beeld bestaat wel heel sterk”.

4.2.5.1 – Institutionele structuur

Volgens In 't Veld (D66) is het echte probleem in Europa dat er een manier van besluiten is waarin elk land een veto heeft. Dit geldt ook in relatie tot de goedkeuring van de Grondwet. Er werd gesproken dat we een referendum moesten houden, want dan zou democratisch zijn, *“maar hoe democratisch is het als de kiezers in één land mogen bepalen over iets wat heel Europa aangaat”*. In 't Veld benadrukt dat dit ook het probleem is bij de parlementaire besluitvorming. Burgers hebben zeker wel standpunten over de structuur van Europa, zo zegt Dijkhoff (VVD).

Kiezers kunnen naar de stembus om het EP te kiezen, maar de regeringsleiders die Europa feitelijk regeren, worden helemaal niet door de kiezers gekozen, zo vertelt S. In 't Veld. De structuur voorziet erin dat landen hun belang het beste kunnen vertegenwoordigen in de Raad van Regeringsleiders. H. Brinkman, die politiek gezien ver afstaat van het standpunt van D66, vindt ook dat het Parlement meer macht moet krijgen ten opzichte van de Commissie. Volgens hem wil Europa over alles wat te vertellen hebben.

4.2.5.2 – Perceptie van het democratisch deficit

Een tekort aan democratie zou een mogelijke verklaring van de scepsis jegens Europa kunnen zijn. Berman (PvdA) denkt er het volgende over:

“De perceptie dat Europese besluiten worden genomen zonder dat je daar makkelijk invloed op kan hebben, die is er zeker bij veel mensen en Europa kan ook best nog een stuk democratischer”.

Toch denkt T. Berman dat dit argument niet is wat de meeste mensen echt dwarszit.

Als het ligt aan G. Schouw en D66 wordt er een gekozen president ingevoerd, zodat de bevolking daar iets over te zeggen heeft. Tevens pleit hij voor Europese lijsten, waar er nu nog alleen op nationale lijsten kan worden gestemd. Schouw denkt dat kiezers geholpen worden en meer tevreden zullen zijn als ze de mogelijkheid krijgen om te kiezen.

“Europa moet meer gedemocratiseerd worden” (G. Schouw, D66)

Ook Eickhout (GL) meent dat mensen Europa niet democratisch genoeg vinden: *“het gevoel dat de mensen geen enkele zeggenschap hebben over wat er in Europa gebeurt”*. Hij meent dat met het Verdrag van Lissabon wel stappen zijn gemaakt richting een democratische unie, maar dat dit nog niet aankomt in het sentiment van burgers. Dijkhoff sluit zich hierbij aan en denkt dat het Europees Parlement niet gevoeld wordt als een vertegenwoordiger van de burger.

Weinig respondenten leggen een verband tussen de nationale en Europese instellingen. Uit het theoretisch kader bleek dat landen met kwalitatief goede instituties, meer ontevreden waren over de Europese instituties. H. Van Bommel (SP) meent wel dat er een beeld bestaat van corrupte Europese instellingen.

4.2.5.3 – Gebrek aan partijcompetitie

De structuur van Europa heeft zeker invloed op hoe wij denken, zo meent Van Bommel (SP). Volgens hem wordt de Nederlandse politiek aantrekkelijk door debatten tussen ministers en Kamerleden en in Europa zie je geen debat tussen een Eurocommissaris en een Europarlementslid. Hierdoor voelen mensen zich niet vertegenwoordigd in Brussel. Dit gebrek aan competitie en debat zal euroscepsis niet doen afnemen. Ook W. Van de Camp ziet te weinig strijd, debat en discussie: *“Dat komt ook omdat het EP geen debating-parlement is”*.

Het eventuele gebrek aan partijcompetitie kan volgens Van Baalen ook leiden tot het volgende:

“Omdat er geen uitlaatklep in de Europese politiek is, dat je mensen echt kunt wegsturen, betekent dit dat de euroscepsis daardoor erg gevoed wordt. Meer dan scepsis over de nationale politiek die er ook is. Europarlementariërs hebben zich teruggetrokken in een soort isolement, in Brussel en Straatsburg, waar men veel te weinig contact houdt met de achterban, de kiezer in eigen land en de partij in eigen land”.

Juist om deze reden vindt Van Baalen dat de Europese Commissie niet een afspiegeling van Europa moet zijn, maar een coalitie. Geen van de respondenten maakt notie van het feit dat Nederland niet bekend is met een institutie als de Europese Commissie, zoals in het theoretisch kader is besproken. Het Europees Parlement, en deels nationale parlementen, zouden de Commissie kunnen kiezen: *“Daar zou je meer politiek van kunnen maken, meer competitie, coalitievorming en keuzes”*. Daarnaast zouden bijvoorbeeld de helft van de Europarlementariërs direct door het volk gekozen kunnen worden en de rest kunnen de partijen in de Tweede Kamer aanwijzen. Daarentegen ziet Dijkhoff (VVD), collega van Van Baalen, het nut niet in van het stemmen op Europese lijsten, dat zou niets aan de scepsis afdoen.

4.2.6 – Media argumenten

Over mediaberichtgeving rondom Europa zegt K. Dijkhoff (VVD):

‘Het is te technisch om dat even uit te leggen bij Pauw&Witteman of De Wereld Draait Door’.

Europarlementariër In ‘t Veld (D66) maakt de vergelijking met het Franse referendum waar er avond aan avond debatten op TV waren en in Nederland was dit zeer beperkt: *“er werd eigenlijk niet zo heel veel aandacht aan besteed”*. Ook Dijkhoff (VVD) vond dat de media pas vrij laat aandacht aan het referendum gingen besteden.

4.2.6.1 – Toon van de berichtgeving

Over de toon van de berichtgeving bestaat een gemêleerd beeld. Het is niet verrassend dat sommige voorstanders vinden dat de berichtgeving te negatief is, terwijl dit voor tegenstanders andersom is.

Brinkman (DPK) vindt de media in algemene zin veel te positief over Europa. Hij meent dat er niet wordt gekeken naar het logge apparaat en het democratisch gehalte van Europa. Ook bij D. De Jong leeft, weliswaar gematigder, eenzelfde beeld: *“Ik denk dat de media in die tijd in meerderheid wel positief waren over de Grondwet, maar ik weet dat niet helemaal zeker”*.

Albayrak (PvdA) herinnert zich juist dat er enorm veel podia waren voor de ‘nee-boodschap’. Zij wijt dit ook aan de technisch succesvolle ‘nee-campagne’, waarbij het gevolg was dat de media deze punten vaker en breder oppakten. Europarlementariër Van de Camp sluit zich hierbij aan en vertelt dat de media de natuurlijke rol van ‘concentreer je op nee’, goed hebben gespeeld. Hij is gematigd negatief als hij concludeert dat dit de uitslag van het referendum niet positief heeft beïnvloed:

“Je kunt niet zeggen dat de media de mogelijkheden om ‘ja’ te zeggen ernstig hebben bevorderd”.

Ten slotte belicht T. Berman het overgebleven standpunt als hij vertelt dat je niet kunt zeggen dat de Nederlandse media een ‘pro-’ of een ‘anti-rol’ hebben gespeeld in de campagne, het is genuanceerder. Ook Van Bommel spreekt zich gematigd uit: *“Hoewel de media altijd heel kritisch is geweest over eurosceptische geluiden, hebben de media toch tamelijk neutraal, onpartijdig in dit debat geopereerd”*. Hij maakt de vergelijking met het Verenigd Koninkrijk, waar dit zeker niet het geval is. Over de voorstanders zegt Van Bommel (SP):

Het ‘ja-kamp’ is gewend dat de pro-Europese stem alle ruimte krijgt, meer ruimte krijgt zelfs. Zij zijn verwend en lui geworden”.

4.2.6.2 – Invloed medialogica

In algemene zin denken G. Schouw (D66), N. Albayrak (PvdA) en H.J. Ormel dat de media het belangrijk vinden dat nieuws sensatie brengt.

“De simpelste en leuk, dan wel scherp, gebrachte boodschappen kunnen het beste doorkomen”. (N. Albayrak, PvdA).

Ormel voegt hieraan toe dat de media houden van strijd en van nietes-welles-spelletjes, dus die zetten de vleugels tegenover elkaar en het genuanceerde geluid, zo vertelt hij, gaat onder in dat geweld.

Europarlementariër Berman (PvdA) vindt dat de televisiekanalen rondom het referendum over de Europese Grondwet een slechte rol hebben gespeeld: de meeste journalisten hadden zich, volgens Berman, te weinig geïnformeerd over wat er nou precies in die Grondwet stond:

“De anti-beweging kon dus in feite roepen wat het wou, niemand ontcrachtte het, dat was stuitend, vond ik”.

Het wordt spannend als de pleuris uitbreekt, vertelt Dijkhoff (VVD). Volgens hem werd het referendum pas laat spannend, en hebben de media er inhoudelijk niet veel aan gedaan: er was een hang naar berichten over het proces in plaats van de inhoud.

Daarmee is B. Eickhout (GL) het niet eens als hij spreekt over de geschreven media:

“De media hebben echt een hele constructieve rol gespeeld in die periode: als je kijkt naar hoeveel bijlagen er zijn verschenen die de Grondwet wilde uitleggen”.

De kranten gaven ruimte voor de voor- en tegenstanders, aldus Eickhout (GL). Over televisiestations is ook hij, net als zijn collega-Europarlementariër Berman, minder enthousiast: de inhoudelijk argumenten overheersten meer in de geschreven pers, op televisie won de beeldvorming het. De verslaggeving bij de dagbladen is ook volgens Berman wel goed in orde. Van Bommel noemt de informatie inhoudelijk genoeg, maar niet tot in detail tot op het niveau van de artikelen. Echter, de grote onderwerpen zoals de overdracht van bevoegdheden, de andere positie van het Europees Parlement en de introductie van nieuwe instrumenten werd wel goed belicht. Uit de informatie van deze respondenten blijkt dus niet dat de media volledig opereren aan de hand van de medialogica. Ook S. In 't Veld vindt dat de media in 2005 kwalitatief gezien sprongen achterliepen met hoe de verslaggeving rondom Europa nu is.

4.2.7 – Samenvatting

Voor het overzicht is de onderstaande tabel opgesteld. Hierin is te zien hoe groot de parlementariërs het belang van een groep factoren achten. In deze tabel is niet te zien hoe groot het belang is van een enkele onafhankelijke variabele binnen een groep factoren. Hiervoor is gekozen aangezien er te weinig vergelijkingsmateriaal was als individuele variabelen met elkaar zouden worden vergeleken. Er wordt een indicatie van het belang van een groep factoren weergegeven: ‘groot’, ‘redelijk’ of ‘klein’. De media factoren zijn in de tabel niet meegenomen, aangezien hier te weinig vergelijkingsmateriaal is gevonden.

Naam respondent	Economisch	Identiteits-gerelateerd	Politiek	Democratisch
Van Baalen (VVD)	redelijk	groot	groot	redelijk
Dijkhoff (VVD)	klein	redelijk/groot	groot	redelijk/groot
Van de Camp (CDA)	klein	groot	redelijk/groot	redelijk
Ormel (CDA)	klein	groot	groot	klein
Schouw (D66)	redelijk	groot	groot	-
In 't Veld (D66)	groot	redelijk	groot	klein
De Jong (SP)	redelijk/groot	groot	redelijk/groot	redelijk/groot
Van Bommel (SP)	groot	groot	redelijk/groot	groot

Albayrak (PvdA)	redelijk	groot	groot	klein
Berman (PvdA)	redelijk	groot	groot	redelijk
Eickhout (GroenLinks)	klein	groot	groot	redelijk
Brinkman (DPK)	-	-	redelijk	redelijk/groot

4.2.8 – Verschillen tussen politieke partijen en vertegenwoordigende organen in 2005

De verklaringen achter de eurosceptis onder het Nederlandse volk ten tijde van het referendum zijn geanalyseerd. De volksvertegenwoordigers hebben hun perceptie van de publieke opinie onder woorden gebracht. Deze volksvertegenwoordigers denken vanuit verschillende referentiekaders en behoren tot verschillende politieke ideologieën en partijen. Ongeveer de helft van de respondenten is werkzaam als Tweede Kamerlid in Nederland en de andere helft als lid van het Europees Parlement in Brussel. Nu zal een korte analyse worden gemaakt van de respondenten onderling in hun perceptie van eurosceptis in 2005. Hierbij is het relevant om nogmaals te vermelden dat de vraag welke factoren de eurosceptis in 2005 (en 2012) verklaarden, open zijn gesteld. Zodoende ging niet iedere respondent in op dezelfde factoren en daardoor is het niet mogelijk om alle onafhankelijke variabelen met elkaar te vergelijken. Sommige onafhankelijke variabelen werden zelfs maar door enkele respondenten aangehaald en bevatten dus weinig relevante informatie. Hieruit kunnen we concluderen dat er een verschil in importantie zit tussen de verklaringen voor de volksvertegenwoordigers.

4.2.8.1 – Algemeen

Voordat de verschillen in het centrum van de aandacht komen te staan moet worden vermeld dat de belangrijkste overeenkomst tussen de respondenten is dat eurosceptis geen fabeltje is, maar wel degelijk bestaat. S. In 't Veld spreekt zelfs van Eurovijandigheid.

Opvallend was dat de Europarlementariërs (W. Van de Camp, T. Berman, D. De Jong, S. In 't Veld), meer konden vertellen over de bestaansgeschiedenis van Europa en hier ook hun verklaring van eurosceptis op baseerden. Daarentegen leven veel Tweede Kamerleden meer in het nu, en geven zij recente voorbeelden om hun standpunten te onderstrepen. Harry van Bommel is daarin een uitzondering: hij wist veel over de geschiedenis van Europa en dit is vermoedelijk te danken aan het feit dat hij al vele jaren ervaring heeft opgedaan. Tevens zien veel van de Europarlementariërs eurosceptis vooral als een onderdeel van een groter geheel. Dat kan sceptis zijn over hen die de macht hebben, sceptis over instellingen in het algemeen of sceptis tegen *de* politiek.

Zonder al in te gaan op specifieke clusters van factoren valt op dat de eurosceptische respondenten, H. Van Bommel (SP), D. De Jong (SP) en H. Brinkman (DPK) hun zienswijze voor het ontstaan van eurosceptis negatief verwoorden. Zo denkt Van Bommel dat de ambities van Europese politici te ver afstonden van wat de Nederlander vindt dat Europa moet doen, De Jong denkt dat de agenda van Europa is gebaseerd op de grote bedrijven en niet op de burgers en Brinkman denkt dat de onvrede is ontstaan doordat politici grote fouten hebben gemaakt. Daarentegen verwoorden voorstanders

van Europa, zoals B. Eickhout (GL), de situatie positiever. Eickhout denkt bijvoorbeeld dat burgers wel inzien dat integratie nodig is, alleen hebben ze het gevoel dat het over hun hoofden heengaat.

4.2.8.2 - Economisch

Veel van de respondenten zien de economische verklaringen van eurosceptis in 2005 niet als de belangrijkste. Eurosceptici De Jong en Van Bommel (beide SP) wijken hierbij enigszins af. Van Bommel noemt hierbij de argumenten dat Nederland nettobetaler aan Europa is en dat Europa ons daarmee te veel geld kost. Opvallend is dat de respondenten van D66 beide eveneens aangeven dat economische argumenten een rol speelden. De grootste voor- en tegenstander van Europa zijn het op dit punt dus wel eens.

4.2.8.3 – Identiteit

Door veel parlementariërs worden de identiteitsgerelateerde factoren als de belangrijkste van 2005 gezien. Het is dan ook lastig om veel verschillen aan te geven. Alle respondenten, behalve S. In 't Veld, geven aan dat argumenten van 'identiteit', 'soevereiniteit' en in wat mindere mate 'de angst voor immigratie' een centrale rol speelden in het sentiment. Wat wel opvalt, is dat enkele Europarlementariërs (In 't Veld, Berman en Van Baalen) vraagtekens zetten bij de kans dat de Nederlandse identiteit daadwerkelijk verloren zou gaan. Ormel (CDA) vult aan dat er in het begin van de 21^e eeuw zoveel ontwikkelingen gaande waren, dat veel Nederlanders een behoudend gevoel kregen en daar past een uitbreiding van de Europese bevoegdheden niet bij. Daarentegen noemt Van Bommel (SP) de angsten juist terecht.

4.2.8.4 – Politiek

Eveneens weinig verschil in de politieke variabelen. Gekeken is naar de *cues*, de al dan niet verdeelde politieke elite en de (on)tevredenheid met de nationale politiek. Over de breedte is er veel kritiek op de 'ja-campagne' en veel lof voor de 'nee-campagne'.

Opvallend is dat vrijwel alle respondenten van de toenmalige regeringspartijen (CDA, VVD en D66) aangeven dat de ontevredenheid en matige populariteit van het kabinet duidelijk meespeelde. T. Berman (PvdA) en in mindere mate De Jong (SP) sluiten zich bij deze constatering aan. Waar sommige respondenten dus een deel van de 'nee-stem' verklaren aan de hand van de ontevredenheid met het toenmalige kabinet Balkenende, doen Van Bommel (SP) en Brinkman (DPK) dit niet. Van Bommel denkt dat het wel degelijk ging om Europese issues. Hieruit kan worden opgemaakt dat de meeste respondenten de eer aan zichzelf houden: voorstanders hadden bij hun campagne last van ontevredenheid over het toenmalige kabinet en de tegenstanders hebben de overwinning tijdens het referendum te danken aan hun overtuigende argumenten en sterke campagne.

4.2.8.5 – Democratie

Het belangrijkste verschil in deze groep factoren is het feit dat weinig respondenten melding maken van deze groep. Indien ze het vraagstuk wordt voorgelegd geven Albayrak (PvdA), Ormel (CDA), In 't Veld (D66), en Berman (PvdA) aan dat burgers geen mening over dit standpunt hebben of dat het voor hen in ieder niet het belangrijkste kritiekpunt op Europa is. Van Bommel en De Jong (beide SP)

wijken opnieuw af door te vertellen dat mensen juist wel een beeld hebben van een Europa met een laag democratisch gehalte (*Straatsburgcircus, democratische moloch*). Ook Dijkhoff (VVD) en Eickhout (GL) denken dat burgers wel een mening hebben over democratie binnen Europa. Over het algemeen kan gezegd worden dat de leden van het Europees Parlement meer suggesties voor de structuur hebben die zouden kunnen bijdragen aan een afname van eurosceptis. G. Schouw (D66) is lid van een partij die bekend staat om bestuurlijke vernieuwing en ook hij heeft hier standpunten in.

4.2.8.6 – Media

Van de respondenten die een perceptie hadden van de toon van de mediaberichtgeving is het niet verrassend dat Albayrak en Van de Camp (pro-Europa) meent dat er veel podia waren voor de ‘neestem’, terwijl Brinkman en De Jong (anti-Europa) juist vinden dat de media tijdens de campagne of in algemene zin veel te positief over Europa zijn. De antwoorden over de rol van de medialogica en daarmee de mate van inhoudelijke discussie over het referendum zijn wisselend. De meeste respondenten vinden echter wel dat de media veel aandacht besteden aan spraakmakend nieuws en dat de inhoud wel eens wordt ondergesneeuwd. Er is geen duidelijk verschil op basis van politieke partij of vertegenwoordigend orgaan te maken.

4.2.9 – Deelconclusie

Door de ogen van politici is gekeken naar de factoren achter eurosceptis onder het Nederlandse volk ten tijde van het referendum over de Europese Grondwet. Een gevarieerd beeld is ontstaan op basis van de vijf clusters van factoren (economie, identiteit, politiek, democratie en media). Aangezien niet alle politici dezelfde factoren van belang vinden, is het hier geschetste beeld niet volledig kloppend. De verschillende respondenten zijn allen gevraagd naar dezelfde thematiek en hebben, naar verwachting, niet hetzelfde geantwoord. Als de publieke opinie als een meetbaar object kan worden beschouwd, zoals kwantitatieve *surveys* pretenderen, betekent dit dat per definitie een deel van de volksvertegenwoordigers de publieke opinie niet juist inschatten. In deze deelconclusie zullen systematisch de percepties van volksvertegenwoordigers van de belangrijke verklaringen van eurosceptis onder Nederlandse burgers ten tijde van het referendum worden geordend. Er wordt een rangschikking gemaakt op basis van het belang van een factor.

4.2.9.1 – Identiteit

Veel respondenten zien identiteit en de bedreiging hiervan als het belangrijkste element in de ‘neestem’. Het verlies van identiteit wordt volgens een deel van de respondenten vooral gevoeld in deze periode met vele ontwikkelingen die vragen opwierpen over de toekomst van Nederland: de euro, opkomst van Pim Fortuyn, terrorisme en de oorlog in Irak. K. Dijkhoff spreekt van de exclusieve Nederlandse identiteit als hij stelt dat ons volk niet ook nog Europeaan, naast Nederlander, wil worden.

4.2.9.2 – ‘Superstaat Europa’

Gekoppeld aan het thema ‘identiteit’ speelt soevereiniteit. H.J. Ormel (CDA), G. Schouw (D66), H. Van Baalen (VVD), D. De Jong en H. van Bommel (SP) geven allen dat dit argument belangrijk was. Van Bommel verwoordt het als volgt: “De angst dat wij niet meer baas zouden zijn in eigen land, dat we

niet meer zelf zouden kunnen bepalen". Deze angst werd door de SP gevat in het beeld van *'Europa Superstaat'*. Volgens S. In 't Veld (D66) en B. Eickhout (GL) werkte dit beeld goed in de retoriek.

4.2.9.3 – Campagnecues

Door vrijwel alle respondenten wordt de 'tegen-campagne' gezien als een belangrijk instrument in de 'nee-campagne'. Berman noemt de campagne 'heel effectief', Albayrak gebruikt termen als 'fantastisch, doelbewust, systematisch' en voegt toe dat de tegenstanders makkelijke boodschappen voor ingewikkelde vraagstukken hadden die er bij de burgers goed ingingen.

Daarentegen is geen één respondent lovend over de 'pro-campagne'. Albayrak spreekt van een vaag, abstract en soort vanzelfsprekend verhaal over waarom mensen voor moesten zijn. De slogan *'Europa, best belangrijk'* krijgt een flinke lading kritiek van de volksvertegenwoordigers. Dat er verdeeldheid was in de Nederlandse politiek blijkt uit de twee duidelijke 'kampen'. Uit de interviews blijkt dat er binnen de voorstanders veel meer verdeeldheid en minder eenduidigheid (dubbele boodschappen) was dan bij de tegenstanders.

4.2.9.4 – Unheimisch gevoel, een trap op de rem

Al eerder werd het terughoudende gevoel besproken. Van Baalen en Van Bommel noemen de introductie van de Euro, In 't Veld de globalisering en Berman denkt dat de uitbreiding naar veel lidstaten in 2004 en 2005 een gevoel gaf dat Europa te snel en te hard ging. Fortuyn raakte, volgens Ormel en Eickhout, een snaar met de discussie over de immigratieproblematiek en de Nederlandse cultuur. Dit alles gaf, volgens meerdere respondenten, een gevoel dat we als Nederlanders op de rem moesten trappen. Het referendum gaf hiertoe de mogelijkheid voor het volk, zo zeggen veel volksvertegenwoordigers.

4.2.9.5 – Ontevredenheid nationale politiek

Een aanzienlijk deel van de respondenten (Van Baalen, De Jong, Berman, In 't Veld, Schouw, Albayrak en Ormel) geven aan dat de matige populariteit van het toenmalige kabinet Balkenende (CDA, VVD, D66) niet heeft bijgedragen aan de kans dat Nederland 'ja' zou zeggen tijdens het referendum. Er kan worden gesproken van het *second-order-election-effect*. Van Bommel (SP) is het hier niet mee eens en denkt dat deze factor *'maar marginaal meespeelde'*. De nadruk van ontevredenheid ligt ondubbelzinnig op het toenmalige kabinet.

4.2.9.6 – Anti-immigratiegevoelens

Minder eenduidig zijn de respondenten over de rol van anti-immigratiegevoelens in het eurosceptische sentiment. Albayrak en Van de Camp denken dat de islamitische dimensie en de eventuele toetreding van Turkije de kansen voor de Grondwet geen goed hebben gedaan. Toch wordt deze factor niet door veel respondenten aangehaald.

4.2.9.7 – Onduidelijke rol democratische factoren

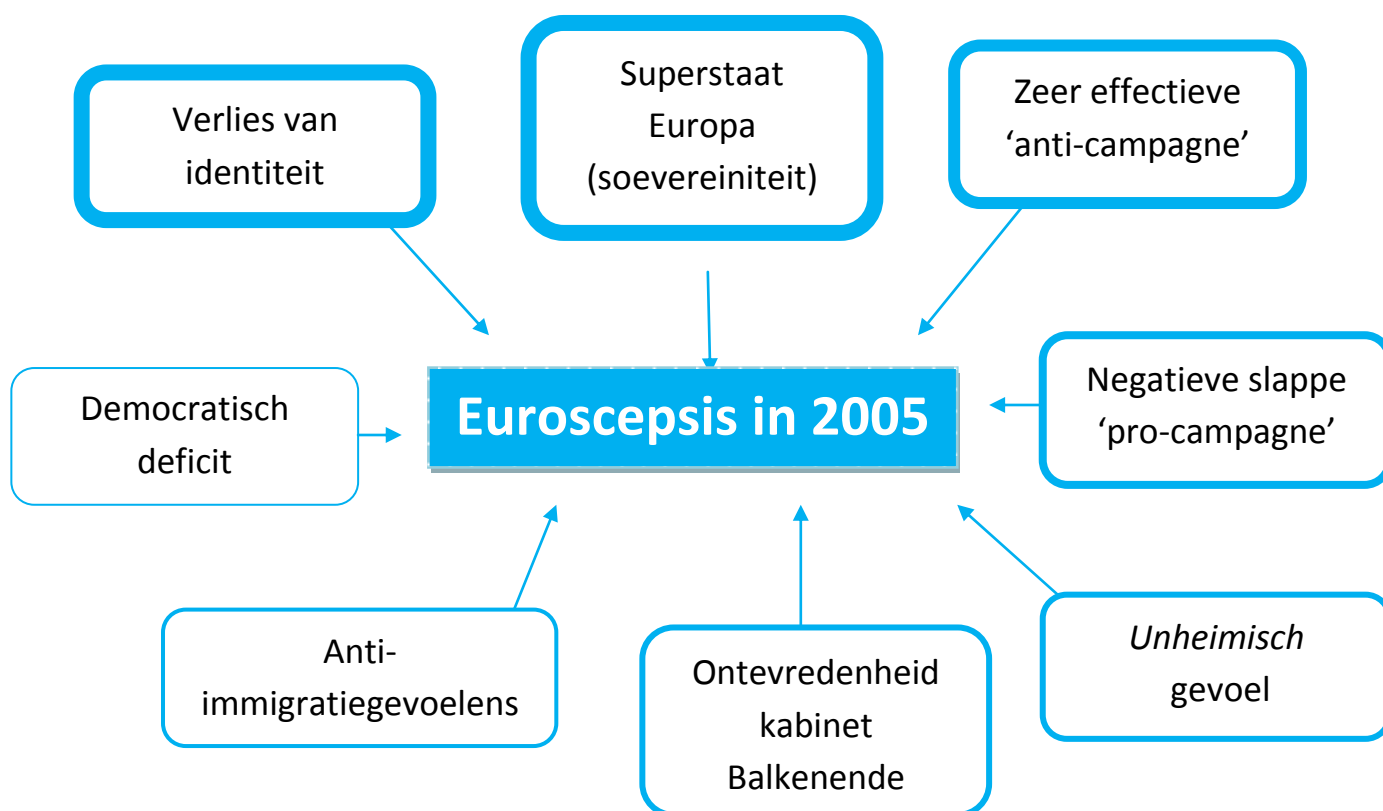
Tevens bestaat er nog steeds veel onduidelijkheid over de rol van democratische argumenten in de discussie over Europese Grondwet. Veel respondenten hebben adviezen (institutionele verbeteringen, meer partijcompetitie en meer invloed bij de kiezer), maar geven niet aan dat deze

thematiek erg onder het volk leefde. T. Berman (PvdA) spreekt wel over het beeld van de Europese bureaucratie dat leeft onder het volk, De Jong (SP) haalt het Straatsburgcircus aan en Van Bommel (SP) denkt dat het beeld van de *'ondemocratische moloeh'* ook sterk leefde. Slechts een klein deel van de respondenten denkt dat burgers een mening hebben over democratie in Europa. Deze mening zou zich dan richten op het gebrek aan zeggenschap, invloed of betrokkenheid en de mogelijkheden om zich als burgers uit te spreken of macht uit te oefenen.

4.2.9.8 – Beperkte rol voor economische en media argumenten

Weinig respondenten geven aan dat economische argumenten een belangrijke rol speelden in de 'nee-stem' van 2005. De respondenten van D66 en Van Bommel wijken af van deze indeling als zij aangeven dat het issue dat Nederland teveel aan Europa betaalt, wel duidelijk speelde in de campagne. Ook de rol van de media is niet eenduidig vast te stellen. In het theoretisch kader werd nog besproken dat de media een belangrijke rol hebben bij de opinievorming van burgers, maar uit de analyse lijkt deze invloed niet dermate groot geweest. Vanuit het partijbelang redeneren sommige pro-politici dat de media te veel aandacht aan de tegenstanders besteedden. Er kan, op basis van de interviews, ook niet gesteld worden dat de focus op spraakmakend en sensationeel nieuws heeft bijgedragen aan het Eurosceptische sentiment.

In de onderstaande figuur zijn de belangrijkste verklaringen voor eurosceptis in 2005 onder de Nederlandse burgers weergegeven. Hoe dikker de omlining, hoe groter het belang van de variabele:

5.

Eurosceptis ten tijde van de landencrisis

Sinds 2005 is er veel veranderd. Europa is een groter thema geworden. Waar in 2005 één centraal punt is aan te merken, het referendum, is dat in 2012 niet het geval. De kranten staan vol met nieuws uit Europa en de gebeurtenissen volgen elkaar in hoog tempo op. In Europa lijkt crisis het centrale thema te zijn. Op het eerste gezicht biedt dit overzicht, maar een nadere analyse doet vermoeden dat het begrip 'crisis' op vele manieren kan worden uitgelegd. Dat er sprake is van een financieel-economische crisis lijkt algemeen aangenomen: veel Europese landen zitten in de problemen met hun begroting en er moet worden bezuinigd om erger te voorkomen. Echter, kan er ook geen sprake zijn van een culturele crisis? Wordt misschien nu pas, in een periode waarin de wind pal tegen staat, duidelijk dat de Europese landen niet tot dezelfde cultuur behoren? En hoe zit het met de democratische crisis? Heeft het volk nog wel genoeg inbreng in de aanpak van de crisis of zouden emoties van het volk juist geen onderdeel moeten zijn van de oplossing? Ten slotte kan ook nog worden gesproken van een bestuurscrisis: tal van instanties hebben invloed op het beleid dat de crisis moet verhelpen, maar wie heeft nu de daadwerkelijke macht om een beslissing te forceren?

Direct, of indirect, worden burgers geraakt door de bezuinigingen en dat levert spanningen op. Naar verwachting zal het egocentrische perspectief, waarin het theoretisch kader aandacht is besteed, zijn intrede doen: burgers zullen in economische slechte tijden met name aan zichzelf en hun eigen land denken en in mindere mate aan Europa of andere lidstaten. De Europese Unie is vooralsnog solidair met de lidstaten die in zwaar economisch weer verkeren. Met Griekenland als duidelijkste voorbeeld zijn de lidstaten van de EU al meerdere malen in de bres gesprongen met financiële reddingsacties en herstructureringsvoorstellen. Dit beleid stuit, onder andere in Nederland, op veel kritiek. Een begrijpelijk gevoel overheerst de discussie: waarom moet Nederland zoveel 'belastinggeld' uitgeven aan landen die niet zorgvuldig met hun 'huishoudboekje' zijn omgegaan?

5.1 – Contextbeschrijving 2012

Columnist van *The Financial Times* Martin Wolf (NRC Handelsblad, 25-02-'12) ziet op dit moment twee processen spelen:

“Economische activiteiten verplaatsen zich naar Azië en dan vooral naar China. Tegelijkertijd implodeert de schuldeneconomie in het Westen. De grote vraag is hoe het Westen schulden kan afbouwen en de te grote financiële sector kan laten krimpen.”

Met name de tweede bespiegeling is relevant voor dit onderzoek. De ‘schuldeneconomie’ in de Europese Unie is een reëel probleem voor lidstaten. Volgens Wolf moet de eurozone zich gaan aanpassen. Dit aanpassen geldt dan vooral voor de landen die het vertrouwen op de kapitaalmarkt verloren hebben. De Europese Centrale Bank en de Europese noodfondsen kunnen deze zwakke landen financieren. De zwakke landen moeten weer concurrerende economieën krijgen, of een sterke economie creëren, zo zegt Wolf. Daarbij heeft Wolf altijd vraagtekens gezet bij een geïntegreerd politiek lichaam met zo veel verschillende talen en culturen. Hiermee benoemt Wolf de culturele component in de Europese problematiek. Als gevolg van de crisis zijn politici en burgers nu minder Europees en meer nationalistisch geworden. Nu moeten de rijke Noord-Europese landen tijdelijk de zuidelijke probleemlanden financieren totdat de hervormingen aanslaan. Het vertrouwen in elkaar komt dus centraal te staan. Volgens Wolf ondermijnt de euro de solidariteit in Europa, terwijl de euro hier juist voor zou moeten zorgen.

“Zestig jaar Europese integratie staat op het spel.” (Wolf, NRC Handelsblad, 25-02-’12).

Robbert Van Lanschot (diplomaat en journalist) ziet ook problemen in de culturele component van de Europese samenwerking. Volgens hem kennen de ‘Balkanlanden’ niet de Europese cultuur (NRC Handelsblad, 26-02-’12). Volgens Van Lanschot ligt het culturele zwaartepunt van deze landen (Kroatië, Kosovo, Macedonië, Albanië, Moldavië, Montenegro, en delen van Servië, Bosnië, Bulgarije en Griekenland) in Turkije. Uiteraard zijn een deel van deze landen nog geen lidstaat en sommige zullen dat in de nabije toekomst ook niet worden, maar elk van hen behoort tot Europa. Een overeenkomstige cultuur is niet alleen ‘handig’ bij samenwerking in economisch florissante tijden, maar kan ook functioneel zijn bij het oplossen van de crises.

Op het gebied van de economie wil de Belgische president Di Rupo graag meer stimuleren en minder bezuinigen (NRC Handelsblad, 14-05-’12). Hier sluit zijn Franse collega, Hollande (opvolger van Sarkozy), zich vanaf eind mei 2012 bij aan. Echter, de meeste Europese regeringsleiders willen dat Europa meer gaat bezuinigen. De eensgezindheid ontbreekt ook hier. De ECB doet al jaren pogingen om de crisissymptomen te bestrijden (NRC Handelsblad, 05-06-’12). In juni 2012 bedroeg de werkloosheid maar liefst 11 procent. In de crisis hebben de ECB en de 17 nationale centrale banken (die de euro als wettig betaalmiddel hebben) meer dan 1.000 miljard aan banken geleend. De bedragen die omgaan in de bestrijding van de crises zijn enorm en leiden tot discussies over de reddingsoperaties en de juiste manier om de economie weer op gang te helpen.

Het zorgenkindje ‘Griekenland’ staat centraal in de economische onvrede over Europa. Er wordt gesproken over de gevolgen van het faillissement van Griekenland of de gevolgen als Griekenland ‘uit de euro wordt gezet’:

“Sommige Europese bankiers en ministers van Financiën praten over een ‘Grexit’ alsof het een chirurgische ingreep betreft: na verwijdering van het kwaadaardig gezwel Griekenland kan de geopereerde eurozone na een paar dagen pijn weer verder. Maar wie experts van Europese denktanks spreekt, hoort andere, veel angstiger associaties

bij de dreigende Griekse euro-uittrekking. Het woord 'desintegratie' valt. Het uiteenvallen van de eurozone dreigt, en mogelijk van de hele Europese Unie.” (NRC Handelsblad, 21-05-'12).

Bestuurlijk gezien is het de vraag wie de touwtjes in handen heeft: een oerwoud aan commissies, banken, regeringen, parlementen, mechanismes, overheden en andere samenwerkingsverbanden hebben, in een bepaalde mate, invloed op wat het Europese beleid gaat worden. Een centraal gezag zou vanuit rationeel oogpunt functioneel zijn, maar ligt uitermate gevoelig bij veel lidstaten en hun burgers. De Britse analist Philip Whyte verwoordt het probleem op deze manier:

“De ingrepen die nodig zijn om de euro op de langere termijn te stabiliseren, zijn in de ogen van veel economen en beleggers duidelijk. De eurozone ontbeert de federale elementen die de Verenigde Staten hebben als fundament van de dollar. Vertaald naar de Europese situaties zijn dat onder meer: euro-obligaties; een hogere EU-begroting om geld door te sluizen naar arme regio's; een minister van Financiën; en federaal banktoezicht. Het betekent méér Europa. Maar juist die dingen liggen bij kiezers gevoelig, omdat ze raken aan de nationale soevereiniteit en omdat ze geld kunnen kosten. De tragiek is dat Europese politici niet het mandaat hebben om te doen wat economisch nodig is” (NRC Handelsblad, 21-05-'12)

Economen Arnoud Boot, Sweder van Wijnbergen en Lans Bovenberg (NRC Handelsblad, 22-03-'12) pleiten ervoor dat we onze nationale problemen niet langer toeschrijven aan ongrijpbare, uit het buitenland komende krachten. In plaats daarvan zouden we onze eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. Volgens hen heeft Nederland zijn welvaart aan het buitenland te danken, maar hebben we nog steeds veel beleidsruimte op terreinen die de dynamiek van de economie bepalen (arbeidsmarkt en woningmarkt), en in de sectoren die menselijk kapitaal ontwikkelen en onderhouden: de zorg en het onderwijs. De vraag die daarbij opkomt, is of Nederland zelf wel in staat is om deze crisis te lijf te gaan? De rol van burgers blijft in deze vraagstukken op macroschaal onderbelicht. Adriaan Schout (hoofd EU-studies van het instituut Clingendael) verwoordt de spagaat waar Europa op dit moment in verkeert (NRC Handelsblad, 14-02-'12):

“De Europese Unie zit in een spagaat: meer integratie is nodig om uit de crisis te komen, maar het enthousiasme onder de bevolkingen daalt. Gezien de Europese twijfels heeft dit kabinet 'subsidiariteit' in het regeerakkoord staan: maatregelen moeten zo dicht mogelijk bij de burgers worden genomen. Dit hoeft uiteraard niet anti-Europees te zijn, maar de bevolking moet zich wel betrokken voelen bij de Europese besluitvorming.”

Binnenkort kunnen de Griekse chaos en de Spaanse bankencrisis de euro fataal worden. Volgens het NRC Handelsblad (02-06-'12) weten politici dat, maar kunnen zij niet doortastend handelen zonder de democratie geweld aan te doen. De politiek is daarmee gebonden. Het NRC vervolgt haar analyse met de volgende anekdote van Stephen Dubner en Steven Levitt:

“Twee economen komen elkaar tegen in een stemlokaal. Wat doe jij hier?, vraagt de één. Mijn vrouw vindt dat ik moet stemmen, zegt de ander. Mijn vrouw ook, zegt de eerste. Na een korte stilte zegt nummer één gegeneerd: Als jij aan niemand vertelt dat je mij hier hebt gezien, zwijg ik over jou. Ze schudden elkaar de hand en lopen elk een stemhokje in.”

Het uitbrengen van een stem zou volgens de auteurs te irrationeel zijn voor de rationele economen. De logica van de economie en die van de democratie leveren de eerdergenoemde spanning op.

“De economen willen maatregelen waar burgers geen zin in hebben, zoals euro-obligaties. Maar als de politici doen wat de kiezers het liefste willen, is de kans groot dat de economie instort. Dat kan het eind zijn van de welvaart op dit continent, en zelfs van de Europese Unie.”

Als de politici gehoor geven aan rationele maatregelen en de wil van de burgers vergeten, hebben zij een grote kans bij de volgende verkiezingen te worden afgestraft. Burgers worden steeds sceptischer over de Europese crisisbestrijding. De regeringsleiders voeren op dit moment de toon en de rol van de parlementen lijkt beperkt tot het stellen van vragen achteraf. Dit sentiment wordt, zo vindt het NRC, uitgebuit door de anti-Europese partijen. De parlementariërs van de gematigde of pro-Europese partijen zijn bang om kiezers te verliezen en zijn zodoende ook kritisch op Europa. Lehne, oud topambtenaar, zegt in het NRC Handelsblad (02-06-'12) dat je de toekomst van Europa niet kunt baseren op angst. De Europese integratie moet niet worden uitgevoerd omdat anders de 'hel zou losbreken', maar om de Europese waarden. De passie die bij de eurosceptici aanwezig is, wordt niet bestreden met passie bij de voorstanders van Europa die zich richten op rationele, economische argumenten. Het feit dat de Europese integratie decennia lang zonder de inbreng van burgers heeft plaatsgevonden, blijkt nu een dure fout.

“Mede daardoor is de democratische logica voor veel Europeanen verworpen tot de simpele constatering: van Europa worden we financieel niets wijzer, dus weg ermee.”

Op 29 mei 2012 opent het NRC Handelsblad met de constatering dat de economische crisis het vertrouwen van burgers in de Europese Unie ernstig heeft geschaad (NRC Handelsblad, 29-05-'12). Dit geldt alleen niet voor de Duitsers. In zes van de acht onderzochte landen zegt een meerderheid van de ondervraagden dat 'Europa' de economie enkel heeft verzwakt. De onderzoekers van de Amerikaanse opiniepeiler Pew menen dat er sprake is van een vertrouwenscrisis.

Tom De Bruijn, voormalig Nederlands permanente vertegenwoordiger bij de Europese Unie ziet ook een tegenstelling tussen democratie en rechtsstaat enerzijds en Europese integratie anderzijds (NRC Handelsblad, 15-03-'12).

“Steeds meer blijkt dat de democratie, waarvan de rechtsstaat een wezenlijk element uitmaakt, een groot struikelblok is op weg naar Europese integratie. Kort gezegd: als de volken van Europa - meervoud, want een Europees volk bestaat niet en een

Europese democratie daarom ook niet - geen integratie willen, dan komt die er niet. Wanneer dit dilemma nog steeds niet voldoende is erkend, dan komt dat voornamelijk door het simpele geloof dat goede zaken - in dit geval: democratie en integratie - niet met elkaar in strijd kunnen komen."

Vanuit dit oogpunt kan gekeken worden naar hoe de Nederlandse volksvertegenwoordigers de huidige scepsis over de Europese Unie bezien.

5.2 – Analyse 2012

Centraal in het jaar 2012 staat het begrip 'crisis'. In de inleiding is beschreven dat dit begrip gelinkt kan worden aan verschillende betekenissen. In dit hoofdstuk zal, aan de hand van de perceptie van volksvertegenwoordigers, bekeken worden hoe de euroscepsis zich in 2012 manifesteert onder het Nederlandse volk. Het is de vraag welke factoren achter deze sentimenten zitten, zodat in de volgende deelvraag kan worden ingegaan op de belangrijkste verschillen tussen de twee perioden. Dezelfde 12 geïnterviewde respondenten hebben hun licht laten schijnen op deze problematiek. De opbouw is hetzelfde als die van 2005: allereerst zal een inleiding volgen van de scepsis in 2012, vervolgens zullen enkele verklaringen van euroscepsis worden behandeld die niet zijn terug te vinden in het theoretisch model. Hierna zal de euroscepsis worden geanalyseerd aan de hand van de vijf clusterfactoren en zullen de verschillen tussen politieke partijen en vertegenwoordigende organen worden besproken. Ten slotte volgt de tweede deelconclusie.

"Zonder de bevolking, kun je de Europese samenwerking niet hebben" (T. Berman, PvdA)

"De Europese integratie is een trein die nooit stopt, soms rijdt hij wat langzamer, maar hij rijdt gewoon door" (H. Van Baalen, VVD)

"Ik denk dat deze verkiezingen nog wel eens meer 'EU' zullen zijn, dan in 2005, hoe raar dat ook klinkt omdat het nu Tweede Kamerverkiezingen zijn terwijl het in 2005 over de Grondwet ging" (B. Eickhout, GL)

5.2.1 – Introductie

5.2.1.1 – Anno 2012

Volgens Berman (PvdA) leven we in een tijd waarin het moeilijk is controle uit te oefenen over ons bestaan en onze toekomst:

"de nationale regeringen hebben al helemaal een piepkleine marge van beleid, maar ook op Europees terrein hebben we maar een kleine marge en de grootste processen die onze economische en sociale toekomst bepalen, onttrekken zich aan wat politici zouden kunnen en dat weten mensen dondersgoed".

Volgens Berman wordt de Europese Unie vandaag de dag niet gezien als een bescherming, maar als onderdeel van de bedreiging. Zijn collega-europarlementariër Van de Camp (CDA) sluit zich hierbij aan als hij vertelt dat een groep mensen in Nederland Europa ziet als een bedreiging voor hun Nederlanderschap, voor hun pensioen of voor arbeidsmigranten. *“Ik krijg zelden mails waarin mensen aardige dingen schrijven over Europa (...) Ik denk dat de grondtoon bij mensen toch wel negatief is, dat is wat ik overal tegenkom”*, vertelt De Jong (SP)

Eurosceptis bestaat absoluut en meer dan ooit, zo vertelt N. Albayrak (PvdA). Zij vindt dat de sceptis de laatste jaren erger geworden. Vandaag is Europa één van de meest veel besproken onderwerpen en thema's. De economische crisis en 'Griekenland' als containerbegrip voor alles wat financieel mis is met Europa, heeft hiertoe wel een aanleiding gegeven, denkt Albayrak. Zorgen klinken bij haar door als zij vertelt dat er nu voor het eerst twijfel is of Europa voor óns is. S. In 't Veld (D66) sluit zich hierbij aan:

“Er is meer dan eurosceptis, ik zou het Eurovijandigheid willen noemen”.

5.2.1.2 - Polarisatie

Doordat Europa, ook met het ESM (*Europees Stabiliteitsmechanisme*), nog verder dreigt in te kunnen grijpen in nationale processen is de publieke opinie over Europa verder aan het polariseren, denkt Van Bommel (SP): sommige mensen zullen hiervan zeggen 'goed', en sommige zullen zeggen 'heel slecht'. Ook Dijkhoff ziet dat er sprake is van een tweeklans: *“De discussie ‘voor of tegen Europa’ kweekt eurosceptis omdat je er een alles-of-niets-spelletje van maakt”*. De tweedeling kan, volgens H.J. Ormel (CDA) ook worden gemaakt in financieel-economische status. Een deel van de bevolking die hoog is opgeleid, die in zijn werksituatie ook vaak over de grens heeft gewerkt en een ander deel die dat niet heeft en die alleen maar last heeft van concurrentie. Hieruit volgt dat een deel van de bevolking op basis van economische polarisatie Eurosceptisch wordt. In 't Veld ziet ook voordelen in de polarisatie: *“De grote winst van deze crisis is dat er nooit zoveel is gediscussieerd over Europa als nu, het domineert volledig het politieke debat en je ziet dat mensen nu ook voor de keuze worden geplaatst”*. In 't Veld vertelt dat Wilders nu aanstuurt op de keuze 'erin of eruit' en dan gaan mensen er toch over nadenken. B. Eickhout (GL) merkt dat mensen nu meer meekrijgen van de EU, er is meer kennis. Ook hij merkt dat we afstevenen op een fundamentele vraag over wat we nou met de Euro willen. Vanuit de literatuur werd gesproken over *constraining dissensus*: een proces waarin burgers, het maatschappelijk middenveld en de politieke partijen hun onvrede ten aanzien van de Europese eenwording nadrukkelijk articuleren en vormgeven.

5.2.1.3 – Slecht imago

Van de Camp denkt dat veel mensen het idee hebben dat we de crisisplannen niet hebben gemaakt voor onze kinderen en kleinkinderen, maar omdat het *moet* van Europa:

“Europese Unie heeft verschillende problemen, waaronder een imagoprobleem. Het imago van EU is buiten de EU beter, dan binnen de EU”.

Dit slechte imago verklaart Schouw (D66) aan de hand van zijn constatering dat sceptische partijen zich baseren op incidenten en die incidenten vervolgens overdrijven, zodat in de beeldvorming een idee gaat ontstaan dat Europa iets slechts is dat ons overkomt. Samenwerking is volgens Schouw niet iets vrijblijvends. Ook B. Eickhout (GL) denkt dat de publieke opinie over Europa er de laatste jaren niet op vooruit is gegaan. Dit is volgens hem enkel versterkt door het feit dat het Verdrag van Lissabon is doorgedrukt, wat voor 97% overeenkwam met de Europese Grondwet. H. Brinkman sluit zich bij dit standpunt volledig aan en vraagt zich af: *“Denk je nou echt dat mensen achterlijk zijn?”* Ook D. De Jong (SP) is niet te spreken over de invoering van het Verdrag van Lissabon: *“het slechtste wat ze hadden kunnen bedenken”*.

5.2.2 – Economische argumenten

Vrijwel alle respondenten geven aan dat de economische argumenten op dit moment centraal staan in de discussie rondom de Europese Unie.

“Het gaat over Eurocrisis, Economische regering, dat zijn de grote thema’s op dit moment” (D. De Jong, SP).

Er wordt nu meer gesproken over economie en de crisis op crisis, vertelt H. Brinkman (DPK). Ook Berman en Albayrak (PvdA) menen dat nu allereerst de financieel-economische thema’s en de angst voor economisch slechtere tijden spelen. De economische crisis en Griekenland, als containerbegrip voor alles wat er financieel mis is in Europa, hebben hiertoe de aanleiding gegeven, denkt N. Albayrak. Van Bommel denkt dat de scepsis het meest veroorzaakt wordt door de wijze waarop Europa op de crisis reageert.

“Nu speelt de economische crisis veel meer, eigenlijk zijn alle argumenten nu economisch, waarbij het gevoel van een groot deel van de bevolking is: ‘met de gulden was het eigenlijk allemaal veel beter’ en de feiten zeggen ‘we moeten de Euro houden’ (Van Baalen, VVD).

Gelinkt aan de ‘negatieve evaluaties (percepties) die burgers maken van de economische situatie’, spelen ook de daadwerkelijk kosten en baten (feitelijk) die Nederland verkrijgt uit Europa. In de operationalisatie is dit verwoord als de middelen die uit Europa worden ontvangen en die aan Europa moeten worden afgedragen. Echter, mocht uit de kosten-baten-verhouding euroscepsis voortkomen, wordt dit veroorzaakt door de negatieve economische situatie. Indirect is de variabele ‘kosten en baten uit Europa’ dus een onderdeel van de negatieve economische evaluaties.

5.2.2.1 – Economische xenofobie

Volgens Van Baalen heeft de economische recessie een schok veroorzaakt in de samenleving: *“Als iedereen werkt heeft en er komen nog wat mensen bij en daar is ook werk voor, zullen mensen daar geen problemen mee hebben. Er is nu een soort verdringing...”*. Van Baalen denkt dat aannemers last hebben van Poolse werkkrachten die goedkoper zijn en dikwijls dezelfde kwaliteiten leveren. Volgens hem krijgt Europa ook de schuld van deze problematiek: *“Men zal zeggen: ‘door Europa zijn er geen*

grenzen meer, Europa beschermt de buitengrenzen niet goed'. (...) Het was goed geweest als het Europese immigratie- en asielbeleid ook echt tanden had gehad met terugzenden van mensen die niet voldoen en dat doen we dus niet". De SP ziet eenzelfde probleem op de arbeidsmarkt: het feit dat bijvoorbeeld Polen goedkoper werken leidt tot verdringing en daar krijgt Europa en de Nederlandse regering de schuld van (Van Bommel). Hieraan voegt De Jong toe dat men in de bouw of in het wegvervoer te maken heeft met mensen van buiten Nederland die hetzelfde werk doen voor minder geld. De Jong vertelt van truckers die het volgende van hun werkgevers te horen kregen:

"Of je krijgt het loon van de Roemeen, die ik ook in dienst kan nemen, of je vliegt eruit".

Dit heeft, volgens De Jong, direct met Europa te maken aangezien Europa gezorgd heeft voor het vrije verkeer van personen. Mensen zullen dus al snel zeggen: *"dat moet allemaal van Brussel"*. Ook Ormel (CDA) denkt dat de toegenomen concurrentie toegeschreven wordt aan Europa doordat Europa het vrije verkeer van goederen en personen mogelijk hebben gemaakt. Mensen merken dat er veel wordt gedaan aan de problemen met allochtone bevolkingsgroepen van buiten Europa, maar dit geldt niet voor Europeanen en dus denkt Ormel dat de angst voor Polen, voor Bulgaren en voor Roemenen nadrukkelijk is toegenomen. Ook N. Albayrak denkt dat de Oost-Europeanen de nieuwe arbeidersgolven bijdragen aan de scepsis over Europa, meer dan in 2005:

"Waar je vroeger Turken, Marokkanen en Surinamers en Antilianen zag, hoor je nu veel Russisch en Pools en alles door elkaar".

G. Schouw ziet gevaar in de gevolgen van deze angst als hij vertelt dat in Nederland een tekort aan arbeidskrachten zal ontstaan doordat de Polen hier worden weggepest. Ook T. Berman (PvdA) ziet, net als veel van zijn collega's problemen met de economische concurrentie. Hij denkt dat mensen het gevoel hebben dat de Europese Unie hen niet beschermt, maar juist risico's opdringt waar ze niet om hebben gevraagd. Hij noemt in dat kader de risico's van arbeidsmigratie, risico's van open concurrentie waarbij niet iedereen wordt bediend. Nederland als land vaart daar wel bij, maar de mensen die daar slachtoffer van zijn voelen dat natuurlijk niet. Die concurrentie geldt volgens hem niet voor het MKB, maar veel meer voor de grotere bedrijven en hun toeleveringsbedrijven.

B. Eickhout ziet dit probleem als minder groot:

"Ik heb meer het gevoel dat men sceptisch kijkt naar Zuid-Europa, waar landen op dit moment aan het instorten zijn en de angst dat wij daar misschien aan mee moeten betalen. Natuurlijk speelt ook bij een groep Nederlanders het gevoel dat de Polen ons werk komen afnemen, maar dat speelt wel een mindere rol dan de Eurocrisis".

5.2.2.2 – Negatieve evaluaties van de economische situatie

De respondenten hebben een duidelijke mening over de gevolgen die de economische situatie heeft op de houding jegens de Europese Unie. De Nederlandse opinie over Europa wordt nu veel meer gevoeld vanuit de financieel-economische situatie van de burgers, zo vertelt Ormel. Gabel maakte in

zijn theorie notie van de gedachte dat hoe meer welvaart een persoon uit Europa verkrijgt, hoe meer steun hij zal hebben voor Europese integratie. Op dit moment zijn er meer mensen die de perceptie hebben dat Europa slecht is voor hun welvaart en dat werkt positief door op eurosceptis. Hieraan voegt W. Van de Camp (CDA) toe dat we na 2005 vrij snel in de crisis van 2008 (Lehmann Brothers) terecht zijn gekomen en dat heeft, volgens Van de Camp, nogal wat problemen opgeleverd met mondialisering en bankencrisis en dat is voor een gedeelte geprojecteerd op de EU. Ook S. In 't Veld (D66) meent dat er door de crisis veel meer over Europa wordt gesproken en dat de Eurosceptische gevoelens door de crisis enkel worden versterkt. *“De eurocrisis heeft meer mensen aan het twijfelen gezet over ‘is de EU wel een goed idee?’”,* zegt B. Eickhout (GL). K. Dijkhoff (VVD) merkt dat mensen terugvallen op een sceptische houding omdat ze nu minder te besteden hebben. Volgens Berman zien burgers dat gewone mensen voor de crisis betalen en niet de banken en zien dat als Europese besluiten.

“De ongerustheid over groeiende werkloosheid, de ongerustheid over de vraag of het geld over 2 jaar nog wel iets waard is, die ongerustheid is enorm” (T. Berman, PvdA).

Berman denkt ook dat de huidige politieke leiders, conservatief-liberalen, enkel vertrouwen op bezuinigen en daarmee vergeten wat dit voor effect heeft op de levens van mensen: *“dat hun vertrouwen in de toekomst afneemt, hun koopkracht neemt drastisch af, de economie stagneert, dan worden mensen langzamerhand steeds moedelozer over hun eigen toekomst en dus ook moedelozer over Europese samenwerking, dat gaat in één moeite door”.*

Mensen maken zich natuurlijk heel erg zorgen over de economische crisis en verbinden dat met Europa. In 2005 legde niemand dat verband nog, zo meent In 't Veld. Ook haar Tweede Kamercollega Schouw denkt als er moet worden ingegrepen in een economie, of moet worden bezuinigd, dat het dan makkelijk is om een ander de schuld te geven:

“De partijen die tegen Europa zijn, zoeken wel Europa als zondebok” (G. Schouw, D66)

Opvallend is ook dat de instituties binnen Europa een centrale rol spelen bij het bestrijden van de crisis. Van Bommel: *“Het idee dat Europa bezuinigingen dicteert is natuurlijk nieuw. En ook het idee dat er allerlei Europese fondsen moeten worden gecreëerd om de Euro overeind te houden, dat is ook nieuw”.* De Jong vult aan dat er zorgen spelen over de miljarden die worden uitgegeven. Mensen maken zich, volgens Van Bommel, zorgen over de dictatuur die daardoor ontstaat waarmee er dwingend kan worden ingegrepen in economieën. Volgens N. Albayrak slaat het aan om Europa de schuld te geven:

“Ik denk dat de hele crisis mensen zo fundamenteel onzeker maakt dat dat een hele goede voedingsbodem is voor beelden die de onzekerheid voeden en, in extreme vorm, ook de angst voeden”.

H.J. Ormel wijkt af van de meeste respondenten als hij vertelt dat de mensen die het economisch slecht hebben toch met name naar hun volksvertegenwoordigers op nationaal niveau kijken, omdat deze het meest zichtbaar zijn.

5.2.3 – Identiteitsgerelateerde argumenten

Veel van de respondenten reppen weinig tot niet over identiteitsgerelateerde argumenten als hen wordt gevraagd welke factoren er achter de eurosceptis van Nederlandse burgers in 2012 zitten. Zo maken G. Schouw (D66), B. Eickhout (GL), H. Brinkman (DPK) en W. Van de Camp (CDA) niet eens melding van verklaringen gebaseerd op identiteit. T. Berman (PvdA) De Jong SP en H. Van Baalen (VVD) geven aan dat de identiteitsgerelateerde argumenten nu op spelen op de achtergrond en enkel nog bestaan bij sommigen en N. Albayrak denkt dat zaken als identiteit en soevereiniteit amper een rol spelen, op een afgeleide manier.

“Het is wel zo dat we minder spreken over de Superstaat” (De Jong, SP).

De Jong ziet wel dat burgers bezig zijn met de bezuinigingen en de invloed die Europa heeft op de nationale begrotingen en de eigen prioriteiten van een land. Ook dan gaat het, volgens De Jong, over identiteit en vrijheid. De sceptis wordt niet langer veroorzaakt doordat Europa teveel macht naar zich toe trok of dat lidstaten soevereiniteit aan het overdragen waren, zo vertelt van Bommel (SP). Daarentegen ziet S. In 't Veld (D66) dat thema's als identiteit pas in de jaren na het referendum zijn gaan spelen.

Over de Nederlandse samenleving zegt H.J. Ormel (CDA) het volgende:

“Ik heb het gevoel dat de samenleving steeds meer desintegreert, individualiseert in kleine groepen en dat men steeds minder een gemeenschappelijk gevoel heeft”.

Volgens veel respondenten speelde in 2005 de strijd om identiteit van Nederland. De redenering van Ormel doet vermoeden dat die strijd verloren is. Immers, hij spreekt over desintegratie, individualisatie en het verdwijnen van gemeenschappelijk gevoel.

5.2.3.1 – (Exclusieve) nationale identiteit

Sommige respondenten (zoals W. Van de Camp, H. Van Bommel en T. Berman) gaven aan dat tijdens het referendum de te snelle uitbreiding met nieuwe lidstaten een rol speelde. Albayrak ziet dat argument nu niet meer terug: *“In de discussie van vandaag is het thema ‘uitbreiding’ gewoon helemaal weg”.*

Volgens Ormel vermindert het gevoel van ‘wij zijn Nederland’ de laatste jaren, doordat mensen zich steeds meer Europeaan of wereldburger gaan voelen en die het ‘Nederland zijn’ niet meer bovenaan zetten. Over een ander deel van de bevolking zegt Ormel: *“aan de andere kant heb je mensen die teleurgesteld zijn in Nederland en die zich terugtrekken in een wat kleiner bastion, die voelen zich Rotterdammer, of Feyenoorder, of die voelen zich PSV’er. Je ziet dat de identiteit aan het verschuiven*

is". Een afname van het belang van de nationale identiteit is aan de hand van de redenering dus te verklaren.

5.2.3.2 – Vijandigheid jegens immigranten (versterkt door externe schok)

De rol van vijandigheid jegens immigranten is reeds indirect behandeld. Economische xenofobie betreft namelijk ook angst voor immigratie, maar is puur gericht op economische thema's als arbeid en werkgelegenheid. Vijandigheid jegens immigranten in 2012 is met name gericht op de Oost-Europeanen en is dus economisch gerelateerd, waar dit in 2005 nog niet het geval was. Over anti-immigratiegevoelens in 2012 zegt N. Albayrak (PvdA):

"Het bijzondere van de discussie over Oost-Europeanen is dat het heeft blootgelegd dat anti-immigratiegevoelens, of de angst voor 'de' buitenlander, een soort basisangst is waarbij het niet heel veel uitmaakt wie die buitenlander is".

Ook De Jong (SP) ziet nu problemen ontstaan jegens immigranten die om economische redenen naar Nederland zijn gekomen en die de concurrentie op de arbeidsmarkt doen toenemen. Albayrak beredeneert dat wij in Nederland jarenlang gedacht hebben dat het enkel de angst voor de islam, of voor de Turk en Marokkaan was. Maar, zo vertelt zij, dat kwam omdat dat toen de zichtbare groepen waren. Van de Polen kun je niet zeggen dat ze cultureel ver van ons afstaan en dan zie je dat de bedreiging dus niet zozeer alleen te maken heeft met de angst voor een geloof, maar dat het meer een soort algemeen gevoel van onzekerheid of angst is voor wat vreemd of bedreigend is.

Van Bommel (SP), Dijkhoff (VVD), Ormel (CDA) en In 't Veld (D66) leggen de link tussen een externe schok, in dit geval de economische crisis, en de sentimenten jegens immigratie: *"wanneer het slecht gaat met de economie, dan is er minder tolerantie ten aanzien van de komst van vreemdelingen"* (Van Bommel). Volgens Van Bommel speelt de PVV hier sterk op in met hun 'anti-uitbreidingsstandpunten' waarin ze zeggen dat alle werklozen van daar (*Oost-Europa*) naar hier (*Nederland*) komen. Hieraan voegt Dijkhoff toe als hij spreekt over anti-immigratiegevoelens: *"In een crisis is ontevredenheid groter en ontevredenheid krijgt altijd een uitweg"*. Ormel denkt dat als het slecht met je gaat, het makkelijk is om de schuld bij iemand anders te leggen: er komt minder werk, dus er is concurrentie op de arbeidsmarkt en daarmee gaat het gevoel leven van *'die verrekte buitenlanders die er met onze banen vandoor gaan'*. Dat gevoel leeft, volgens Ormel bij een bepaald deel van de bevolking. Ten slotte denkt In 't Veld dat de vijandigheid jegens immigranten toeneemt doordat mensen zich onzeker voelen. Ze hebben het idee dat al hun oude zekerheden aan het verdwijnen zijn. Ze gaan dan op zoek naar een externe zondebok en dat kunnen de immigranten, of Europa, of de globalisering zijn: *"De verwachting bij mensen is dat als je de externe weghaalt, dan wordt de wereld weer zo dat wij ons kunnen handhaven"*.

5.2.4 – Politieke argumenten

In deze paragraaf wordt geanalyseerd welke politieke factoren er achter de eurosceptis van Nederlandse burgers in 2012 zitten. Waar in de politieke verklaringen van 2005 de nadruk lag op de campagne, is dit in 2012 minder gericht op één punt.

Waar sommigen vraagtekens zetten bij de toenemende politisering in de samenleving, vindt T. Berman (PvdA) dat er te weinig gepolitiseerd wordt rondom Europa: *“Omdat Europa niet gepolitiseerd wordt als een rechts Europa, wentelen ze het af op Europa zelf”*. Berman, zelf geen voorstander van het rechtse Europa, vindt dus niet dat Europa als bestuurslaag kritiek verdient, maar de politieke werkwijze die Europa er op nahoudt. Het volgende politieke meetmoment, de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september 2012 worden, volgens G. Schouw (D66) door Wilders *geframed* als een referendum over Europa. Zoals S. In ’t Veld (D66) al eerder aangaf is er in 2012 een diepgevoelde haat jegens Europa. Zij noemt het beeld van de EUSSR als de laatste ‘mythe’ en vindt dit beledigend voor mensen die in een dictatuur leven als deze vergelijking met de Sovjet-Unie wordt gemaakt. In ’t Veld geeft aan dat naarmate het keuzemoment (voor of tegen de EU) dichterbij komt, de reacties ook heftiger zullen worden.

5.2.4.1 – Negatieve cues van de sceptische elite

Berman (PvdA) meent dat mensen met een zwakke positie in de samenleving nu stemmen op de PVV en vroeger juist op de PvdA. Dit omdat de PVV inspeelt op de weersin, op het gevoel van tekortkomen, op het gevoel van in de wind staan en niet geholpen worden. Met deze *cues* bereikt de PVV de kiezer. Ormel (CDA), Schouw (D66) en Dijkhoff (VVD) denken ook dat de SP en PVV goed inspelen op het mobiliseren van Eurosceptische gevoelens, hierdoor ontstaat volgens Ormel een vliegwieleffect: het sentiment wordt zichtbaar, aangewakkerd en versterkt.

“Wat die partij zegt, voel ik ook” (H.J. Ormel, CDA).

Van de Camp (CDA) richt zich vooral op Wilders die, volgens hem, goed inspeelt op de onvrede door te stellen: *“Wij laten ons niet dicteren door de bureaucraten uit Brussel en ik kom op voor de AOW’ers”*, en dus kan Van de Camp zich voorstellen dat men slecht denkt over Europa. De crisis maakt mensen conservatief, denkt N. Albayrak (PvdA). Het progressieve beeld van sommige partijen wordt gezien als een bedreiging en een conservatief standpunt geeft het signaal af dat je houdt wat je hebt en dat is natuurlijk een enorme leugen, zo vertelt Albayrak. Deze redenering kan deels verklaren waarom partijen die conservatieve Europese standpunten hebben, de stem van veel kiezers winnen. Hieraan voegt Van de Camp toe dat het kenmerk van populisme een externe vijand is: *“Dat deed Hitler met de Joodse mensen en dat doet Wilders nu, en de SP ook wel, met Europa”*. Volgens Van de Camp heeft Wilders meerdere ‘zondebokken’ gekozen: *“Zijn ideologie was eerst anti-islam, is toen anti-buitenlanders geworden en is nu anti-Europa of anti-euro”*. Van Bommel, SP’er, en W. Van de Camp (CDA) denken dat het succes van de SP en dat van de PVV deels te verklaren is door hun standpunten op het gebied van Europa:

“dan heb je het over deelname aan al die fondsen, waar al dat geld in moet, dan heb je het over verdere overdracht van bevoegdheden, ESM, Lissabon, wij staan stevig in dat debat en dat is niet onopgemerkt gebleven” (Van Bommel, SP).

Over de PVV weet Van Bommel te vertellen dat de PVV inzet op anti-uitbreidingsstandpunten waarin ze zeggen dat alle werklozen van daar (*Oost-Europa*) naar hier (*Nederland*) komen en Van Bommel

vindt dat ze deze kaart sterk spelen. De SP en de PVV hebben op het gebied van de economie hetzelfde programma en ze wijken af op het gebied van immigratie en asiel, zo vertelt H. Van Baalen (VVD) als hij spreekt over de cues van de PVV en de SP. Van Baalen sluit zich aan bij Albayrak:

“Laat de boze buitenwereld vooral buiten blijven, laten we zelf de zaken regelen en het zijn toch altijd weer de hoge heren die ons bestelen’. En dat argument heeft toch wel aangeslagen en daarbij zijn de andere partijen allemaal genuanceerd. Dat is moeilijker dan te zeggen, ‘het is allemaal rommel daar’”.

Daarentegen ziet B. Eickhout (GL) niet alleen de partijen die traditioneel sceptisch zijn over Europese samenwerking negatieve cues verspreiden, maar Eickhout wijst op de manier waarop centrumpartijen als CDA en PvdA niet echt behulpzaam over de Grieken hebben gesproken. Volgens hem heeft ook Jan-Kees de Jager, demissionair minister van Financiën, een duidelijke rol gespeeld in het neerzetten van een negatief beeld van Griekenland. Eickhout voegt hier nog aan toe dat het CDA in de zomer van 2011 wel een draai heeft gemaakt naar een meer pro-Europees geluid. Over het algemeen proberen politici, eurosceptisch of niet, de schuld vaak af te wentelen op Europa, zo vertelt H. J. Ormel (CDA): *“Het komt door Brussel”*. Hij vindt dat Europa iets is waar we zelf bij zijn en onderdeel van uitmaken. Zijn CDA-collega W. Van der Camp vindt ook Europa nog steeds teveel als boeman wordt gebruikt, ook door het kabinet: *“Veel binnenlandse problemen worden op Europa afgewenteld”*.

5.2.4.2 – Verdeelde politieke elite

De spanning die in 2012 op de discussie over Europa staat, maakt dat partijen een duidelijk standpunt in moeten nemen. In dit licht denkt Brinkman (DPK) dat het draagvlak onder de kiezers is gepolariseerd, naar de extremen is gegaan. T. Berman vindt dat de huidige discussie tussen politieke partijen over Europa veel uit *oneliners* bestaat en *“er wordt veel ingespeeld op oude stereotypen beelden”*. Dit enigszins sceptische beeld van de huidige discussie wordt niet gedeeld door Van Baalen die denkt dat door de discussie het debat over Europa meer inhoud heeft gekregen dan in 2005, dat is volgens hem gunstig want dan gaat het ergens over. Ook zijn collega-Europarlementariër S. In ‘t Veld denkt dat er nu een noodzaak is om in discussie te gaan: *“In 2005 had de VVD geen enkele moeite gedaan om zulke mythes te ontkrachten, nu wel”*. Als voorbeeld noemt zij het ESM (Europees Stabiliteitsmechanisme):

“Wilders debiteert daar allerlei flauwekul over en dat dwingt bijvoorbeeld de VVD, en het CDA en de PvdA om daar een standpunt op in te nemen en dus ook toe te lichten. In 2005 was dat echt niet zo gebeurd, dan was het er gewoon doorgejaagd. Er was toen geen noodzaak om erover in discussie te gaan”.

De politieke elite moet een duidelijk standpunt innemen in de Europa-discussie. B. Eickhout noemt de keuze fundamentele en lastiger voor de middenpartijen die nu echt een keuze moeten maken:

“Geen enkele partijen kan nu zeggen: ‘we willen ongeveer hetzelfde Europa’. Men moet echt kleur gaan bekennen”.

Uit de interviews kan niet opgemaakt worden dat een toenemende mate van de discussie, of verdeeldheid, onder de politieke elite tot meer scepsis leidt onder de burgers. Wel wordt duidelijk dat de burgers moet gaan kiezen uit extremen.

5.2.4.3 – Ontevredenheid met de nationale politiek

Het percentage zwevende kiezers wordt groter, zo vertelt Ormel (CDA). Dit maakt het land, volgens hem, democratisch instabiel. Op basis van deze uitspraak kun je plausibel afleiden dat het volk ook in 2012 niet tevreden is met de politiek, anders zou er waarschijnlijk minder volatiliteit in de zetelverdeling zitten. W. Van de Camp (CDA) geeft ook aanleiding voor de relatie tussen nationale en Europese politiek:

“Je ziet voortdurend de twee elementen: Europese politiek die nationale politiek beïnvloedt en ook het sentiment en nationale politiek die Europese politiek beïnvloedt en ook het sentiment en dat is toch wel een moeilijk evenwicht”.

Vrijwel alle respondenten noemen de huidige onvrede over de politiek of het kabinet niet als een reden om tegen Europa te zijn en dus moet het belang van deze factor in 2012 niet overschat worden.

5.2.5 – Democratische argumenten

Evenals in 2005, geven respondenten in 2012 ook weinig tot geen democratische getinte verklaringen voor de Eurosceptische gevoelens onder de Nederlandse bevolking. Tevens zijn er opnieuw weinig verschillen met 2005 te bemerken. Schouw constateert wel dat Europa in 2012 meer een gezicht heeft gekregen en dat daarmee de identificatie met Europa erop vooruit is gegaan. Als voorbeeld noemt hij het gezicht van Olli Rehn, Eurocommissaris Monetaire Zaken, die veel mensen kennen. Ook Guy Verhofstadt, voorzitter van de Europese Liberalen, is volgens Schouw een bekend persoon. Daarentegen ziet Van Baalen juist problemen in de bekendheid van Europese politici die, volgens Van Baalen, nauwelijks herkenbaar zijn:

“Als je hier naar buiten gaat en je stelt de vraag ‘wie is voorzitter van de Europese Commissie? Dan weet echt niemand dat’ (Van Baalen, VVD).

De macht van de nationale parlementen in de huidige crisis maakt de besluitvorming wel veel intergouvernementeler, zo vertelt Europarlementariër W. Van de Camp (CDA). Hij vindt de besluitvorming in Europa te complex. Volgens In 't Veld (D66) ziet hierin een paradox:

“De intergouvernementele werkwijze voedt eurosceptis, maar door de eurosceptis blijft het intergouvernementele model in stand. In het intergouvernementele model hebben de burgers veel minder macht”.

5.2.5.1 – Institutionele structuur

De voorstellen van G. Schouw (D66) voor een direct gekozen president en Europese lijsten, waardoor het volk meer te zeggen zou krijgen, spelen ook in 2012. Schouw stelt ook voor om de Raad van Ministers te verwijderen en hoopt meer directe democratie te introduceren. Daarvoor in de plaats zou het Europees Parlement de baas moeten zijn in Europa, pas dan heb je een volwaardige democratie, zo vindt Schouw. Albayrak (PvdA) sluit zich bij deze plannen aan. Ook B. Eickhout (GL) denkt dat het goed zou zijn om het Parlement meer macht te geven. De discussie over de institutionele structuur wordt in perspectief gezet als S. In 't Veld vertelt dat burgers geen enkel beeld hebben van de structuur en instituties binnen Europa.

5.2.5.2 – Perceptie van het democratisch deficit

Vrijwel geen van de respondenten gaat in op wat de burger op democratisch gebied mist in Europa. Dijkhoff (VVD) benadrukt dat mensen willen dat Europa werkt en oplossingen biedt en Schouw (D66) vindt dat Europa gedemocratiseerd moet worden, mensen moet meer te zeggen kunnen hebben. Berman ziet weinig in de effecten van dit plan in relatie tot euroscepsis: *“Mensen die denken dat je Europa populairder kan maken door Europa te democratiseren, die zitten ernaast”*. Volgens Berman moet het wel gebeuren, maar daarmee wordt de Europese Unie niet opeens van de mensen en kunnen ze zich er nog niet mee identificeren. Ook Dijkhoff is kritisch als hij vertelt dat het geen zin heeft om Nederlands op Europese lijsten te laten stemmen, dat helpt niets aan de scepsis. Enige scepsis klinkt ook door bij S. In 't Veld als zij meent dat Merkel toch aan de macht blijft, ook al gaat men in Europa naar de stembus:

“Je brengt geen machtswissel te weeg met je stem”.

5.2.5.3 – Gebrek aan partijcompetitie

B. Eickhout ziet nog steeds te weinig competitie in Europa als hij zegt dat de Commissie politiek afrekenbaar zou moeten worden, terwijl het nu nog benoemde posten zijn. Het EP is geen *‘debating-parlement’*, benadrukt W. Van de Camp. Ook Albayrak en Van Baalen willen dat de Commissie een afspiegeling wordt van de verhoudingen in het Europees Parlement, een coalitie.

“Daar zou je meer politiek van kunnen maken, meer competitie, coalitievorming en keuzes” (Van Baalen, VVD).

De voorstellen van Schouw zouden ook meer partijpolitiek in Europa bewerkstelligen. Daarentegen ziet Van Bommel (SP) niets in Europees maken van de Europese verkiezingen. Hij denkt dat daar voor de gemiddelde kiezer geen touw aan is vast te knopen. Hij denkt dat Europese verkiezingen waarin nationale thema's spelen het enige denkbare en haalbare is. Europarlementariërs Van Baalen en Van de Camp zijn kritisch over competitieve maatregelen, het kiezen van de voorzitter van de Europese Commissie:

“De verkiezing van bijvoorbeeld de voorzitter van de Commissie is te ver weg voor mensen, dus elke Nederlander stemt op een Nederlandse kandidaat, maar die haalt het dan natuurlijk nooit, behalve als hij deals sluit met andere landen”.

5.2.6 – Media argumenten

Van Bommel neemt dat er in 2012 meer nieuws over Europa is, maar dat dit nieuws wel vaak crisisgerelateerd is. Opvallend is dat weinig respondenten een waardeoordeel geven over de toon van de mediaberichtgeving. Dit terwijl de media toch een belangrijke rol vertolken bij de meningsvorming van burgers. S. In 't Veld denkt de media pas na het referendum wakker zijn geworden en merkte dat bijvoorbeeld bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2009. Nu is het, volgens haar, dag in dag, dag uit berichtgeving over Europa. Mensen gaan er op die manier ook meer over nadenken.

“Er is zo’n stroom aan informatie op gang gekomen”.

5.2.6.1 – Toon van de berichtgeving

De rol van de media in 2012 is zoekende, zo analyseert B. Eickhout. Bij de Grondwet was het overzichtelijk, voorspelbaar, maar het is de vraag hoe fundamenteel de discussie over Europa nu gaat worden? Eickhout meent dat de media geen duidelijk standpunt innemen, maar prikken wel door de aantijging dat Nederland de 3%-norm niet voor Europa, maar voor Nederland aanhoudt. Ook Dijkhoff schetst een wisselend beeld als hij vertelt dat de toon per krant verschilt. In algemene zin vindt Brinkman (DPK) de media veel te positief over Europa. Hij maakt hierbij geen onderscheid tussen 2005 en 2012.

5.2.6.2 – Invloed medialogica

W. van de Camp constateert dat Europa nu veel meer in het brandpunt van de belangstelling staat en hij ziet verbetering ten opzichte van de berichtgeving: *“Ik vind nu de informatie veel evenwichtiger”*. Ook T. Berman en S. In 't Veld vinden dat tijdens de Europese crisis de mediaberichtgeving kwalitatief beter is geworden omdat Europa voortdurend op zo’n cruciale manier op het nieuws is dat iedereen zich er wel in moet verdiepen. ‘Kritisch’ is het woord waarmee Van Bommel (SP) de media omschrijft. Dit slaat zowel op kritisch jegens de voor- als de tegenstanders. In algemene zin vinden de media het belangrijk dat er sensatie en grote verschillen zijn. Hier sluit Albayrak zich bij aan: *“De simpelste en leuk, dan wel scherp, gebrachte boodschappen komen het beste door”*. De Europese crisis voldoet hieraan, maar volgens Schouw gaat Europa over veel meer zaken die nog te weinig aandacht krijgen. De grote verschillen waar de media van houden leiden volgens Ormel (CDA) tot polarisatie.

Europarlementariër Van Baalen (VVD) laat een ander geluid horen als hij vertelt dat de berichtgeving in 2012 zich beperkt tot incidenten, journalisten zijn gefocust op de dingen die misgaan. Hij hekelt het kleine aantal journalisten in Brussel. Hij denkt dat dit komt omdat wij als Nederland niet bekend zijn met de personen daar, de berichtgeving zou niet aanslaan:

“Veel grote kranten hebben dikwijls maar één mannetje in Brussel, terwijl ze in Den Haag 20 man hebben zitten”.

“De pers is eenzijdig en niet goed geïnformeerd”.

Ook De Jong (SP) denkt dat het voor een correspondent in Brussel heel moeilijk is om iets bij zijn nationale redactie geplaatst te krijgen:

“Zolang het zo is dat de meeste mensen wegzappen als Europa op tv komt, is het natuurlijk voor televisiemakers niet erg aantrekkelijk om het puur over Europa te hebben”.

Volgens Van Baalen laten kranten feiten en meningen nogal door elkaar lopen en dat maakt het voor de gewone krantenlezer moeilijk om te zien wat waar is.

5.2.7 – Samenvatting

Voor het overzicht is de onderstaande tabel opgesteld. Hierin is te zien hoe groot de parlementariërs het belang van een groep factoren achten. In deze tabel is niet te zien hoe groot het belang is van een enkele onafhankelijke variabele binnen een groep factoren. Hiervoor is gekozen aangezien er te weinig vergelijkingsmateriaal was als individuele variabelen met elkaar zouden worden vergeleken. Er wordt een indicatie van het belang van een groep factoren weergegeven: ‘groot’, ‘redelijk’ of ‘klein’. De media factoren zijn in de tabel niet meegenomen, aangezien hier te weinig vergelijkingsmateriaal is gevonden.

Naam respondent	Economisch	Identiteits-gerelateerd	Politiek	Democratisch
Van Baalen (VVD)	groot	klein	redelijk/groot	redelijk
Dijkhoff (VVD)	groot	redelijk	groot	redelijk
Van de Camp (CDA)	groot	klein	groot	redelijk
Ormel (CDA)	groot	klein/redelijk	groot	klein/redelijk
Schouw (D66)	redelijk/groot	klein	redelijk/groot	klein
In 't Veld (D66)	groot	redelijk	redelijk	redelijk
De Jong (SP)	groot	redelijk	redelijk	redelijk/groot
Van Bommel (SP)	groot	klein/redelijk	redelijk/groot	-
Albayrak (PvdA)	groot	klein	redelijk	redelijk
Berman (PvdA)	groot	klein/redelijk	redelijk/groot	klein/redelijk
Eickhout (GroenLinks)	groot	klein	redelijk	redelijk
Brinkman (DPK)	groot	klein	-	-

5.2.8 – Verschillen tussen politieke partijen en vertegenwoordigende organen in 2012

Zoals eerder beschreven denken de volksvertegenwoordigers vanuit verschillende referentiekaders en behoren zij tot verschillende ideologieën en partijen. Daarbij nemen zij zitting in verschillende vertegenwoordigende organen (Europees Parlement of Tweede Kamer). Ook in 2012 ging elk interview zijn eigen kant op en kwamen respondenten niet allen tot dezelfde groep van verklaringen waardoor vergelijking op een allesomvattende wijze niet tot de mogelijkheden behoort.

5.2.8.1 – Algemeen

Opvallend is dat veel van de respondenten hier met elkaar eens zijn over de koers van de eurosceptische sentimenten. Waar in 2005 nog verschillen waren in de manier waarop de aard van eurosceptis werd verwoord, is dit in 2012 niet het geval. Veel respondenten zien de publieke opinie over Europa verslechteren en veel zien vormen van polarisatie. Verschillen zitten er echter in de uitleg van de aard van polarisatie. Zo ziet Ormel (CDA) een polarisatie van het sentiment jegens Europa op basis van financieel-economische status. Van Bommel (SP) ziet polarisatie ontstaan doordat de EU nog verder dreigt in te grijpen in nationale processen en dat brengt mensen tot extremen. Vervolgens denkt S. In 't Veld (D66) dat de Nederlandse samenleving verder polariseert omdat men, meer dan ooit, voor de keuze wordt gesteld of we in of uit de Eurozone willen stappen.

5.2.8.2 – Economie

Evenals bij het vorige kopje blijkt ook hier veel overeenkomst te bestaan: alle respondenten zien, in aanzienlijke mate, de economische factoren als de belangrijkste verklaringen van eurosceptis in 2012. Centraal staan de negatieve evaluaties die mensen maken van de economie, welke een negatieve weerslag hebben op hun sentiment jegens Europa. Ook hier zitten de verschillen in de wijze waarop de negatieve sentimenten tot stand komen. Zo spreken Berman (PvdA) en Schouw (D66) over de onzekerheid over werk, Van Baalen (VVD) over de onvrede over de Euromunteenheid, Albayrak (PvdA) over Griekenland, Van Bommel (SP) over Europa dat bezuinigingen dicteert en Dijkhoff (VVD) en In 't Veld (D66) over de eurocrisis. Hierin zijn geen duidelijke verschillen te maken op de assen van politieke partij of vertegenwoordigend orgaan. Tevens zijn er geen duidelijke verschillen aan te merken op de bovenstaande assen tussen de groep respondenten die economische xenofobie als verklaring voor eurosceptis aandragen en de respondenten die dat niet doen.

5.2.8.3 – Identiteit

Waar in 2005 nog veel respondenten aangaven dat argumenten over identiteit, soevereiniteit en de bedreiging daarvan meespeelden, geven nu vrijwel alle respondenten aan dat deze thema's naar de achtergrond zijn verdwenen. S. In 't Veld denkt echter wel dat identiteit in de jaren na het referendum ook nog duidelijk speelde. Daarnaast geven duidelijk meer nationale vertegenwoordigers (Albayrak, Dijkhoff, Van Bommel, Ormel) aan dat anti-immigratiegevoelens vandaag de dag duidelijk spelen. Veel Europarlementariërs maken hier in mindere mate melding van. Dit zou te verklaren kunnen zijn doordat de nationale politici letterlijk meer betrokken zijn bij Nederland en hun beeld niet vermengen met de issues in andere Europese landen of de Europese Unie als geheel. Indirect speelt soevereiniteit nog wel: met name de eurosceptische politici geven

aan dat burgers zich zorgen maken over de miljarden die Nederland (wellicht) moet afstaan aan in nood verkerende lidstaten. Hiermee wordt de nationale soevereiniteit in ieder geval niet bevorderd.

5.2.8.4 – Politiek

Veel van de respondenten menen dat de SP en de PVV, de twee grootste Eurosceptische partijen, effectief inspelen op het eurosceptische sentiment onder de Nederlandse bevolking en dit ook aanwakkeren. Een aantal respondenten, waaronder SP'er Van Bommel, zien dit als de verdienste van die partijen, maar sommige respondenten steken hun negativiteit over deze *cues* niet onder stoelen of banken omdat ze zich niet in de uitspraken en beelden kunnen vinden. Hier is dus een verschil op de as van de politieke partij te zien. Opvallend is dat enkel de CDA'ers nadrukkelijk vertellen dat de EU door de nationale politiek te veel als boeman wordt gebruikt.

5.2.8.5 – Democratie

Op de vraag of democratische factoren een rol spelen in het Eurosceptische gevoel van mensen, gaven de meeste respondenten een ontwijkend antwoord. Al eerder is besproken welke mogelijke conclusies hieruit te trekken zijn. Verschillen zijn er wel in de mate waarin de respondenten veranderingen willen in Europa om de democratie naar een 'hoger' niveau te brengen, meer partijcompetitie te genereren of om een evenwichtige machtsstructuur neer te zetten. Het vermelden waard hierbij is dat de partijen die traditioneel positief staan tegenover Europese samenwerking (GL, D66 en mindere mate VVD en PvdA) veel suggesties aandragen om de institutionele structuur te verbeteren ten einde Europa democratischer maken en de mensen positiever over Europa te krijgen. Op zich is deze constatering vrij logisch: Eurosceptische partijen denken niet dat de scepsis met de structuurwijzigingen zal verdwijnen en hebben hier ook geen belang bij.

5.2.8.6 – Media

Weinig respondenten spreken zich uit over de toon van de berichtgeving over Europa in 2012. Het is niet duidelijk waarom de respondenten zich niet wagen aan een waardeoordeel over de media. Opvallend is dat de respondenten uit het Europees Parlement, met D. de Jong en H. Van Baalen als uitzondering, vinden dat de mediaberichtgeving kwalitatief beter is geworden. Daarentegen geven meer respondenten uit de Tweede Kamer dat de media nog steeds focussen op incidenten, schandalen en simpele boodschappen. Dit kan te verklaren zijn doordat de EP'ers snel tevreden zijn aangezien er 5 tot 10 jaar geleden amper mediaberichtgeving rondom Europa was.

5.2.9 – Deelconclusie

Al eerder is gesteld dat de wereld van 2012 een andere is dan die van 2005. Europa heeft, met name door de crisis, een ontwikkeling doorgemaakt. Zo is Europa leidend in het oplossen van een zware economische crisis en moet zij een Unie van lidstaten tot één geheel weten te houden. In hoofdstuk 5 is beschreven hoe de parlementariërs denken over de factoren die euroscepsis in 2012 bepalen. Aandacht is zowel besteed aan factoren die binnen de vijf centrale clusters vallen, als aan factoren die daarbuiten spelen. In deze deelconclusie zullen systematisch de perceptie van volksvertegenwoordigers van de belangrijke verklaringen van euroscepsis onder Nederlandse burgers ten tijde van de landencrisis worden geordend. Er wordt een rangschikking gemaakt op basis van het

belang van een factor. Opvallend is dat er in 2012 weinig verschil bestaat in de percepties van vertegenwoordigers van de verschillende politieke partijen en vertegenwoordigende organen (Tweede Kamer en Europees Parlement). Een tweede opmerking is dat veel respondenten menen dat het sentiment jegens de Europese Unie negatiever wordt en verder polariseert. Een aantal respondenten geven aan de Europese Unie vandaag de dag niet wordt gezien als een bescherming, maar als een onderdeel van de bedreiging. Het kan gaan om de bedreiging van het Nederlanderschap, pensioenen, arbeidsmigranten of de portemonnee.

5.2.9.1 – Negatieve evaluaties van de economische situatie

De zorgen om de slechte economische situatie lijkt met afstand de belangrijkste voorspeller van eurosceptis in 2012. Er bestaan zorgen over werkloosheid, crisismaatregelen, Griekenland, slechte economische toekomst, de gevolgen van de Euro, waarde van het geld en over koopkracht. Veel respondenten geven aan dat Europa (deels) verantwoordelijk wordt gehouden voor het ontstaan van de crisis en het niet effectief bestrijden van de crisis. Burgers lijken in economisch zwaar weer geen vertrouwen te putten uit Europa, maar eerder wantrouwen. Indirect speelt, gekoppeld aan de negatieve evaluaties, de verhouding tussen kosten en baten (verkregen uit Europa) een rol. Burgers zijn negatief over het feit dat Nederland meebetaalt aan noodfondsen en Europa daarmee feitelijk geld kost of kan kosten.

5.2.9.2 – Negatieve cues

Ook de *cues*, verspreid door de politieke partijen, vormen een belangrijke verklaring voor eurosceptis in 2012. Volgens vrijwel alle respondenten spelen de PVV en de SP bijzonder goed in op het eurosceptische sentiment onder de bevolking en tevens versterken zij het negatieve gevoel. Ormel (CDA) spreekt in deze van een vliegwieleffect. Deze strategie slaat aan onder burgers, zoals ook merkbaar is aan het aantal zetels dat de SP en de PVV in de peilingen hebben. Veel volksvertegenwoordigers, behalve uiteraard de SP, zetten vraagtekens bij de logica en rationaliteit van de *cues*. Daarbij gaf B. Eickhout (GL) aan dat ook de traditionele middenpartijen ook geen bijdrage leveren aan een afname van eurosceptis.

5.2.9.3 – Polariserende partijen en burgers

Opvallend veel volksvertegenwoordigers dragen aan dat een polarisatie van de houding jegens de Europese Unie gaande is. Dit betekent dat burgers ofwel vinden dat we niet zonder Europa kunnen en dat Europa meer macht moet krijgen, of dat burgers alles wat met Europa heeft willen afstoten en op Nederland gaan vertrouwen. De laatste van de twee opties lijkt eurosceptis positief te beïnvloeden. Een middenweg, met nuance, lijkt steeds minder een optie. Als verklaringen voor deze polarisatie wordt het ESM genoemd (Van Bommel en De Jong) en de politiek die van Europa een alles-of-niets-spel maakt (Dijkhoff). De vraag wordt fundamenteel en werkt eurosceptis deels in de hand.

5.2.9.4 – Economische xenofobie

Door de crisis bezuinigen veel bedrijven en overheden. Er is dus minder werk en een grotere kans om werkloos te worden. Tegelijkertijd komen veel Oost-Europeanen naar Nederland en bieden aan werk te leveren voor lagere lonen en dezelfde kwaliteit. Dit leidt tot verdringing op de arbeidsmarkt in

Nederland en dat levert, op zijn beurt, weer meer scepsis jegens Europa op. Europa heeft er immers voor gezorgd dat er geen grenzen meer zijn. In die zin leeft het gevoel dat Europa risico's opdringt, en niet beschermt. De economische xenofobie kan in 2012 als een belangrijke factor voor eurosceptische gevoelens worden aangemerkt.

5.2.9.5 – Anti-immigratiesentimenten

De anti-immigratiegevoelens spelen wel volgens de parlementariërs wel degelijk, maar worden bepaald door de economische situatie: de anti-immigratiegevoelens richten zich niet op culturele en religieuze verschillen zoals in 2005 wel het geval was, maar op de toenemende concurrentie op de arbeidsmarkt. De link met Europa (vrij verkeer van goederen en *personen*) is in deze snel gemaakt. Volgens een deel van de respondenten zorgt de crisis, als externe schok, voor minder tolerantie en een versterking van de anti-immigratiesentimenten: er is behoefte aan een zondebok in economisch slechte tijden.

5.2.9.6 – Verdeelde elite

De elite raakt steeds meer verdeeld over de richting en toekomst van Europa. De meerderheid van de respondenten gebruikt termen als 'op het scherpst van de snede', 'fundamenteel', 'niet vrijblijvend', 'in extremen' als zij spreken over de aard van de discussie over Europa. Niet alleen politieke partijen, ook burgers worden gedwongen na te denken over de vraag of wij als Nederland doorwillen met Europa. Volgens de theorie leidt meer verdeeldheid binnen de elite, tot meer eurosceptis. Echter, op basis van de interviews kan dit niet worden bewezen. Wel is duidelijk dat de verdeeldheid zorgt dat *sommige* burgers sceptischer worden over Europa dan ze al waren.

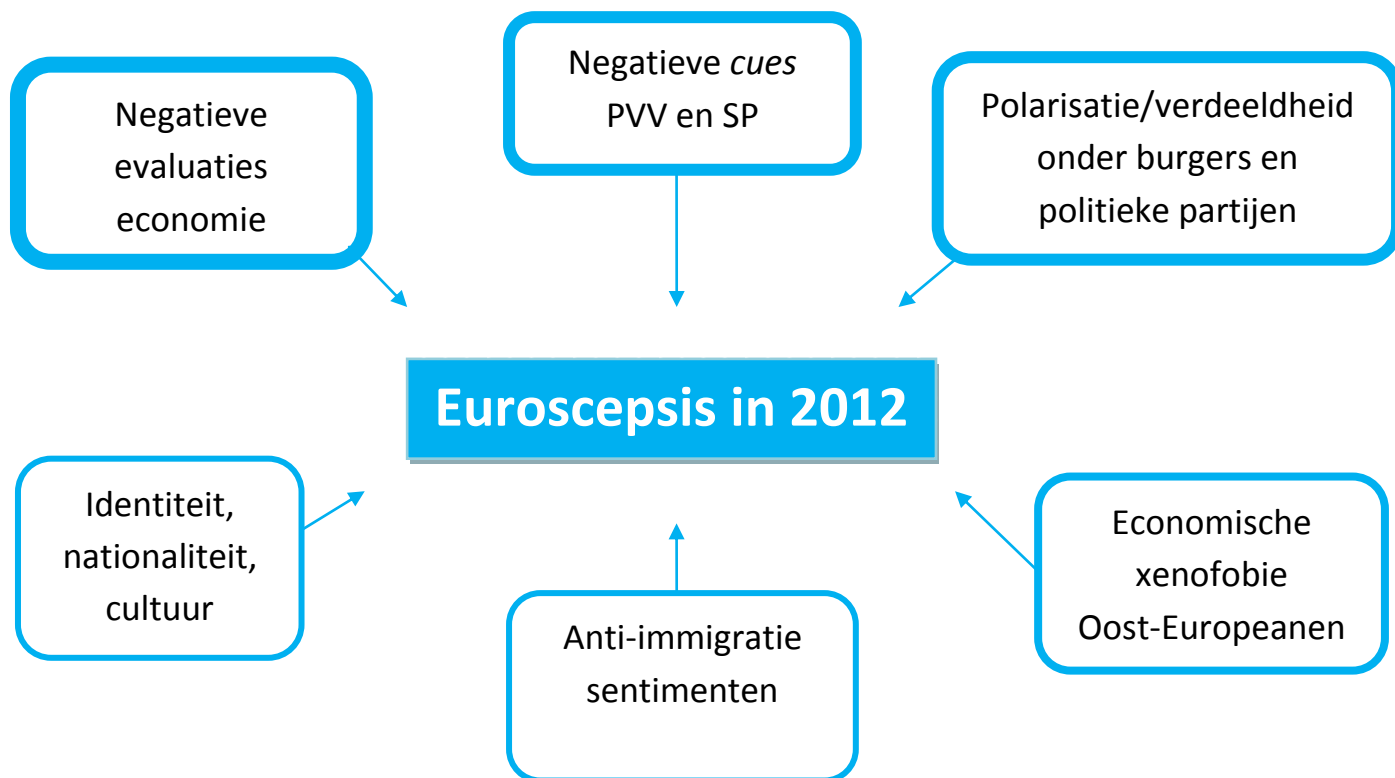
5.2.9.7 – Beperkte rol identiteit, 'ontevredenheid nationale politiek' en democratische argumenten

Waar in 2005 nog de nadruk lag op identiteitgerelateerde argumenten, is dat nu geheel anders. De economische verklaringen, gebaseerd op de economische crisis, lijken een dermate grote rol in te nemen dat er weinig ruimte overblijft voor thema's als identiteit, nationaliteit, uitbreiding, cultuur en dergelijke. De meerderheid van de respondenten maakt geen melding van deze groep argumenten of geeft aan dat ze in de marges spelen. Uit de data over 2012 blijkt niet dat de bevolking haar sentiment over de Europese Unie negatief laat beïnvloeden door ontevredenheid over de nationale politiek. Tevens maken weinig volksvertegenwoordigers melding van democratische verklaringen. Politici die Europa een warm hart toedragen doen wel voorstellen voor meer politiek, strijd en debat in Europa en voor institutionele hervormingen.

5.2.9.8 – Media

Gesteld kan worden dat de media in 2012 geen grote bijdrage leveren aan de mate van eurosceptis. Hoewel een deel van de Tweede Kamerleden vindt dat de media nog steeds te veel focussen op sensatie, schandalen en kenmerken van de medialogica, spreken ook veel respondenten uit dat de media kwaliteit '*sprongen vooruit maakt*'. Over de toon van de media wordt weinig vermeld.

In de onderstaande figuur zijn de belangrijkste verklaringen voor eurosceptis in 2012 onder de Nederlandse burgers weergegeven. Hoe dikker de omlijning, hoe groter het belang van de factor:

6.

Verschillen in Eurosceptis tussen 2005 en 2012

Duidelijk is geworden dat de eurosceptis in 2005 en in 2012 niet op dezelfde wijze is vormgegeven. De vraag of er volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers onder Nederlandse burgers een verschil in hun eurosceptische gevoelens bestaat kan voorlopig met 'ja' worden beantwoord. Echter, het is nog de vraag welke verschillen dan centraal staan in de perceptie van de volksvertegenwoordigers? In dit hoofdstuk zullen op concreet niveau thema's worden aangedragen die in 2012 een ander belang, of waarde, hadden dan in 2005. Hiervoor zullen de uitspraken van de parlementariërs andermaal worden gebruikt. Aan het einde van het hoofdstuk zal, in tabelvorm, worden weergegeven welke rol de verschillende onafhankelijke variabelen hadden en hebben gehad.

6.1 – Hét onderwerp van gesprek

Volgens In 't Veld (D66) wordt er nu meer over Europa en de sceptis rondom Europa gesproken. Zij verklaart dit door de economische crisis en de gevolgen daarvan. Daarbij ontstaat er meer nuance, omdat het kennisniveau van mensen snel vooruit gaat, zo vertelt S. In 't Veld. Ook Van de Camp (CDA) vindt de informatie in 2012 veel evenwichtiger en voegt hieraan toe dat Europa nu natuurlijk ook veel meer in het brandpunt van de belangstelling staat. Vandaag is Europa één van de meest besproken onderwerpen en thema's, denkt N. Albayrak (PvdA) en ook zij verklaart dit door de economische crisis en vooral Griekenland. Ten tijde van het referendum werd er door grote groepen van de Nederlandse bevolking niet nagedacht over Europa en nu is iedereen ervan doordrongen dat Europa een heel belangrijke rol speelt in het dagelijks leven, zo stelt H. J. Ormel (CDA).

6.2 – Aard van Eurosceptis

Volgens Brinkman en In 't Veld is er in 2012 meer sprake van polarisering en In 't Veld voegt hieraan toe dat er in 2005 een meer onbestemd en algemeen gevoel was dat er iets niet deugde, maar dat was niet goed beredeneerd. De polarisering is zichtbaar in het feit dat er meer kennis beschikbaar komt waardoor sommige mensen stelling tegen Europa innemen en andere het juist een goed idee vinden. Volgens Albayrak leeft het sentiment over Europa breder, in alle lagen van de bevolking en is het doorvoelder: "Het sentiment is, denk ik, bij een grotere groep ook negatiever en het raakt wat meer aan het fundament van Europa". Het gaat in 2012 over het bestaansrecht, terwijl dat in 2005 niet zo was.

6.3 – Mate van Eurosceptis

Over de vraag of de Nederlanders sceptischer zijn geworden over Europa zijn de meeste volksvertegenwoordigers het eens. De sceptis is, op basis van de antwoorden van een aanzienlijk deel van de respondenten, toegenomen:

“Er leeft nu in Nederland een heel ander gevoel over Europa dan 20 jaar geleden. Want 20 jaar geleden was bijna iedereen vóór Europa” (Van Baalen, VVD).

Europarlementariër Berman (PvdA) vertelt dat in een grote laag van de bevolking gevoeld wordt dat Europa teveel dit of teveel dat doet. Berman denkt dat de publieke opinie over Europa in rap tempo verslechtert:

“Steeds meer mensen, zien steeds minder voordeel in de Europese samenwerking”.

Ook S. In 't Veld bemerkt deze ontwikkeling: *“Ik denk dat de eurosceptis, of de eurovijandigheid, heftiger is geworden”*. Albayrak (PvdA) denkt dat eurosceptis meer dan ooit bestaat en dat het de laatste jaren erger is geworden. De volgende in de rij is D. de Jong:

“Ik denk dat de scepsis vervangen is door angst en woede over dat we nog steeds stappen vooruit of verder zetten naar Europese macht, en dat keer op keer de mensen zich er niet over kunnen uitspreken”.

6.4 – Verdeling binnen de vijf clusterfactoren

Uit de interviews bleek dat veel van de clusterfactoren een voorspeller blijken te zijn van eurosceptische gevoelens onder Nederlandse burgers. Op basis van een aanzienlijk deel van de volksvertegenwoordigers kan worden gesteld dat er sprake is van een *polariteit tussen de identiteitsgerelateerde en economische factoren*. N. Albayrak (PvdA) verwoordt dit als volgt:

“Toen was het identiteit en nu zijn het de financieel-economische zorgen en de angst voor het economisch nog slechter krijgen”.

CDA'er W. Van de Camp geeft aan dat *‘de discussie van een totaal andere orde is geworden’*. Volgens hem ging het in 2005 over identiteit, nationaliteit en de Nederlandse kaas die niet bedreigd mag worden.

“In 2005 was het veel meer een Grondwet die onze identiteit ging aantasten en in 2012 zijn het de economische omstandigheden rond de Euro, en met name de schulden in de zuidelijke PIIGS-landen”.

Van Baalen geeft aan dat het in 2005 om *image* ging, waarbij het Grondwettelijk Verdrag eigenlijk *‘de rode lap op de stier was’*. Daarbij speelde volgens Van Baalen heel erg het thema ‘immigratie’ en het idee van de ‘Superstaat’ en over 2012 zegt hij:

“In 2012 gaat het niet zozeer om imago en identiteit, maar het gaat om je geld en je baan. Zijn die munten die wij in onze portemonnee hebben nog wel wat waard? Heb ik nog een baan? Kunnen we het nog allemaal wel betalen?”

Van Baalen vertelt daarbij dat de VVD kandidaten probeert te *framen* met het thema ‘economie’, maar in 2003 speelde dat niet. Dit *framen* lukte in 2010 wel bij Rutte, want het thema economie speelde toen veel meer door de crisis. Als aan H. Van Bommel wordt gevraagd de verschillen tussen 2005 en 2012 samen te vatten antwoordt hij: *“In 2005 was het nog dat men zag dat Europa teveel macht naar zich toe trok, dat lidstaten soevereiniteit aan het overdragen waren en nu wordt de scepsis het meest veroorzaakt door de wijze waarop Europa op de crisis reageert”*. Hier speelt ook de polariteit van identiteitsgerelateerd (soevereiniteit) naar economisch (crisisreactie). Duidelijk merkbaar is dat vele respondenten deze ontwikkeling plaats zien vinden. Zo ook H.J. Ormel:

“In 2005 was het het plotse besef dat we onze eigen soevereiniteit wel eens zouden kunnen verliezen aan het groter geheel en in 2012 is het de angst voor onze verworven welvaart, dat we die verliezen door gerommel in andere lidstaten. Nu het is dus economisch gedreven en toen was het meer identiteitsgedreven”.

Albayrak meent dat ‘*economische xenofobie*’ nu duidelijker speelt dan in 2005 door de Oost-Europeanen en de nieuwe arbeidersgolven. Opmerkelijk is dat de respondenten die in 2005 ‘anti-immigratiegevoelens’ als verklaringen voor de ‘nee-stem’ in het referendum gaven, zich vooral baseerden op de vermeende bedreiging van de Nederlandse identiteit en cultuur door niet-westerse allochtonen. In 2012 leven, volgens sommige parlementariërs nog steeds anti-immigratiesentimenten, maar deze zijn niet meer cultureel, maar economisch te verklaren. De Oost-Europeanen worden volgens de volksvertegenwoordigers niet als cultureel, maar als economisch bedreigend gezien met betrekking tot de werkgelegenheid.

Een deel van de respondenten, die in 2005 focuste op de rol van identiteitsgerelateerde argumenten, geeft aan dat soevereiniteit toen een belangrijke rol speelde. Uit de interviews kan worden opgemaakt dat soevereiniteit in 2005 werd gelinkt aan het *opgaan van Nederland in de Superstaat Europa, een deel van de Verenigde Staten van Europa worden, het niet meer Nederlander kunnen voelen of als land niet meer zelf kunnen besturen, maar de macht overdragen aan de Europese instituties*. In 2012 vermelden weinig respondenten dat soevereiniteit nog steeds een thema is. Echter, beredeneerd kan worden dat ook soevereiniteit een onderdeel is van de financieel-economische zorgen die volgens de volksvertegenwoordigers leven onder het volk. Immers, de financiële injecties aan buitenlandse banken, de leningen aan Europese landen en noodfondsen waar noodlijdende lidstaten eventueel gebruik van kunnen maken kunnen gezien worden als aantastingen op de nationale soevereiniteit. Nationale soevereiniteit wordt in dit geval opgevat als het hebben van het hoogste gezag in een land. Enkele respondenten verwoorden de angst van Nederlandse burgers dat Europese instituties lidstaten, als gevolg van de eurocrisis, verplichtingen opleggen waar zij zelf niet achterstaan.

6.5 – Inhoudelijk debat en fundamentele discussie

“Er zit veel meer beweging en inhoud in het debat, het gaat veel meer op argumenten”, aldus S. In ’t Veld, D66. Daarbij vindt zij het debat scherper, met meer inhoud en meer detail. Hier sluit H. van

Baalen (VVD) zich bij aan als hij zegt dat door de discussie het debat over Europa meer inhoud heeft gekregen dan in 2005 en dat is gunstig, want dan heb je het ergens over.

Albayrak voegt toe dat in 2005 het een gevoel was dat we van Europa profiteerden en makkelijk op vakantie konden gaan, het ging om de praktische kant, de verworvenheden en de vraag of we nog verder door moesten gaan met de Europese integratie. Nu, in 2012, gaat het volgens Albayrak over de fundamenteën van Europa en of er niet wat zaken moeten worden teruggedraaid op Europees terrein. Hierbij hoort bijvoorbeeld de vraag of we nog wel langer lid moeten blijven van de Europese Unie. B. Eickhout ziet ook dat de discussie fundamentele twijfel over Europa in zich draagt:

"Toen in 2005 was er echt niemand die zei dat we uit de EU moesten en dat de EU was mislukt. De eurocrisis heeft meer mensen aan het twijfelen heeft gezet over 'is de EU wel een goed idee?' "Was het in 2005 veel meer een signaalstem, dan is het nu in 2012 een fundamentele stem gaan worden"

Berman sluit zich aan bij de verdieping van de discussie, maar lijkt positief gestemd:

"Ik heb het gevoel dat er in 2005 een massief soort van verzet was tegen de Europese samenwerking en dat de Europese crisis, de bankencrisis of financiële crisis die omgeslagen is naar een begrotingscrisis en een Eurocrisis, de mensen wel op de noodzaak heeft gedrukt van de Europese samenwerking en de verdieping daarvan onder het motto 'Nooit meer Griekenland'".

Vervolgens schetst K. Dijkhoff (VVD) een helder beeld van de ontwikkeling van de discussie over Europa als hij stelt:

"De woede is zich meer gaan richten van het onbekende naar het bekende. De scepsis verhardt zich doordat er toen vooral een imagoprobleem was en er nu met de Eurocrisis ook een echt probleem is".

6.6 – Overzichtstabel

In de operationalisatie is, voor het eerst, gesproken over de verschillende onafhankelijke variabelen binnen de clusterfactoren. In dit hoofdstuk is reeds uiteengezet welke invloed de onafhankelijke variabelen hadden op euroscepsis en welke verandering er, op concreet niveau, zijn opgetreden tussen 2005 en 2012. In de onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de invloed van de onafhankelijke variabelen aan de hand van de gekozen waarden in de operationalisatie.

	Eurosceptis ten tijde van het referendum in 2005	Eurosceptis ten tijde van de landencrisis in 2012
Economische factoren		
• Economische xenofobie	Weinig angst	Veel angst
• Negatieve evaluaties van de economie	Lichtelijk positief sentiment	Zeer negatief sentiment
• Verhouding kosten en baten	Geen issue	Negatief sentiment
Identiteitsgerelateerde factoren		
• Nationale identiteit	Veel angst voor teloorgang	Weinig angst voor teloorgang
• Vijandigheid instroom immigranten	Gematigd negatief sentiment	Negatief sentiment
Politieke factoren		
• Negatieve cues	Hoge mate van beïnvloeding	Hoge mate van beïnvloeding
• Ontevredenheid nationale politiek	Negatief sentiment	Gematigd sentiment
• Verdeelde politieke elite	Redelijke mate van politieke discussie	Hoge mate van politieke discussie
Democratische factoren		
• Gebrek partijcompetitie	Gematigd negatief sentiment	Gematigd negatief sentiment
• Institutionele structuur	Geen issue	Geen issue
• Perceptie democratisch deficit	Gematigd negatief sentiment	Gematigd negatief sentiment
Media factoren		
• Invloed medialogica	Rol niet duidelijk	Rol niet duidelijk
• Toon van de berichtgeving	Rol niet duidelijk	Rol niet duidelijk

6.7 – Deelconclusie

Dit hoofdstuk kan puntsgewijs worden samengevat:

- In 2005 dacht een groot deel van de bevolking niet na over Europa, in 2012 zijn veel meer Nederlanders bezig met dit thema en is Europa een belangrijk onderwerp van discussie en berichtgeving.
- In 2005 bestond er een abstract, vaag en onbestemd gevoel over Europa, in 2012 is dit gevoel concreter en meer gepolariseerd geworden.
- In 2005 bestonden er duidelijk vormen van eurosceptis, in 2012 is de mate van eurosceptis verergerd, met name door de invloed van de economische crisis.
- In 2005 speelden thema's als identiteit, soevereiniteit, cultuur en imago als factoren van eurosceptis, in 2012 zijn veel factoren economisch gerelateerd en gaat het om geld, banen, noodfondsen, financiële zekerheid, economische toekomst en de komende bezuinigingen.
- In 2005 was het debat niet inhoudelijk, oppervlakkig en gebaseerd op oneliners, in 2012 gaat het meer over argumenten, inhoud en scherpste en detail.
- In 2005 was de discussie over Europa te kenmerken als praktisch, toekomstgericht en vrijblijvend. Met vrijblijvend wordt bedoeld dat de partijen nog niet werden gedwongen om een uitgesproken standpunt over Europa in te nemen. In 2012 is de discussie fundamenteel, noodzakelijk en definitief over de rol van Nederland in de Europese Unie.

7.

De economische crisis als mechanisme

In het vorige hoofdstuk zijn de verschillen tussen 2005 en 2012 op een concrete en praktijkgerichte wijze verwoord. Door te kijken naar de mechanismen die het verschil in eurosceptis kunnen verklaren wordt geprobeerd op een abstracter niveau naar de thematiek te kijken. De motor van vrijwel alle bestaande verschillen in eurosceptis tussen 2005 en 2012 is de economische crisis. Deze crisis heeft tal van namen: financiële crisis, landencrisis, eurocrisis, Europese crisis of begrotingscrisis. Belangrijk hierbij is om te vermelden dat de crises achtereen merkbaar zijn geweest bij hypotheekverstrekkers, banken, bedrijven en later burgers en overheden. De financiële crisis is dus niet als landencrisis begonnen. Veel Europese lidstaten hebben jarenlang te veel uitgegeven en moeten nu bezuinigen. De Europese burgers worden door de crisis terughoudender en houden de portemonnee op zak. Als gevolg hiervan stagneert de economie en lopen de belastinginkomsten terug. Relevant voor het onderzoek zijn de gevolgen van deze crises voor de manier waarop Nederlandse burgers “Europa” bezien: wat denken ze over lidmaatschap van Nederland in de Europese Unie? Het blijven meedoen in de Euro? De maatregelen die de Europese instituties nemen om de crisis te bestrijden? Het meebetalen aan fondsen voor noodbehoevende lidstaten? Zoals gezegd is de economische crisis het belangrijkste, of centrale, mechanisme dat de verschillen, en polariteiten, in eurosceptis kan verklaren. In deze deelvraag zullen de effecten van dit mechanisme uiteen worden gezet.

7.1 – Polarisatie op financieel-economische positie

De crisis zorgt in Nederland voor verschuivende verhoudingen. De werkloosheid leek, in 2010 en begin 2011 mee te vallen, maar loopt de laatste maanden gestaag op. Veel bedrijven moeten noodgedwongen mensen ontslaan en hebben een vacaturestop. Hierdoor heeft een deel van de bevolking minder te besteden. Daarnaast voert de politiek (kabinet Rutte I en zijn opvolger na 12 september) maatregelen in die de burger noodgedwongen in de portemonnee raken om zo de staatskas weer op orde te krijgen. Voor burgers met een economische zwakke positie kunnen deze bezuinigingen leiden tot extra ontevredenheid en weerstand tegen het gezag. Voor deze groep burgers kan het als oneerlijk worden ervaren dat er miljarden gaan naar leningen en garantstellingen voor in nood verkerende lidstaten zoals Griekenland, Ierland en wellicht Spanje, Portugal en Italië. Op basis van deze gegevens zien veel volksvertegenwoordigers een polarisatie in de houding jegens de Europese Unie. Deze polarisatie kan zich uiten in het feit dat bepaalde groepen burgers menen dat Europa hen alleen maar bedreigingen en risico's oplevert. Andere groepen burgers, met een betere financieel-economische status, kunnen juist van mening zijn dat Europa nu hard nodig is om onze welvaart te behouden en op termijn weer uit te breiden.

7.2 – Meer berichtgeving rondom Europa

De crisis zorgt in Nederland voor een nieuwe orde in berichtgeving. Veel van het politieke nieuws staat in het teken van de economische crisis. De Europese politiek staat centraal in de bestrijding van de crisis. De media reageren hierop door hun aandacht te geven aan de wijze waarop Europa beleid vormt om de crisis te lijf te gaan. Meerdere politici *framen* de verkiezingen van 12 september 2012 al als een verkiezing over Europa. Als gevolg hiervan krijgen de mensen meer informatie over Europa en haar structuur. Hoe meer informatie, hoe beter een mening kan worden gevormd en dus is het niet opmerkelijk dat veel, met name Europese, parlementariërs aangeven dat door de economische crisis de media kwalitatief beter en inhoudelijk is gaan bericht geven over Europa en dat de burgers daardoor meer kennis tot hun beschikking hebben.

7.3 – Van ‘imagoprobleem’ naar ‘echt probleem’

Op deze manier verwoordde K. Dijkhoff de ontwikkeling van eurosceptis. In zekere zin kan gesteld worden dat de eurocrisis richting en diepgang aan het debat over Europa heeft gegeven. De ‘neestem’ in 2005 was 1) een uiting van onbestemde onvrede **naar de** politiek die nooit naar het volk luisterde, 2) een kans om eindelijk eens op de rem te trappen, 3) een mogelijkheid om een snel integrerend en uitbreidend Europa een halt toe te roepen, 4) het appeltje dat kon worden geschild met het bureaucratische, ondoorzichtige en geldslurpende Europa Unie en 5) een behoudende keuze om Nederland, Nederland te laten blijven. Zonder iets af te doen aan de sentimenten die in 2005 volgens de volksvertegenwoordigers naar voren kwamen kan, op basis van deze niet volledige opsomming, niet worden gesteld dat hier concrete gevaren aanwezig zijn die de welvaart en het welzijn van Nederland in directe zin bedreigen. In 2012 zou men dit wel kunnen stellen: de Nederlandse economie bevindt zich medio 2012 in een recessie en de Europese instituties vragen om garantstellingen voor landen in financieel noodweer. Er is dus fundamenteel sprake van een ‘echt probleem’. Het probleem ‘zweeft’ niet, maar is deels kenbaar en afgebakend.

7.4 – Verschuiving betekenis soevereiniteit

De crisis zorgt in Nederland voor een verschuivende betekenis van het begrip ‘soevereiniteit’. Soevereiniteit was in 2005 gekoppeld aan het behouden van cultuur, identiteit, Nederland als veilige haven en het buitenhouden van externe invloeden. Nu, in 2012, spelen deze aspecten secundair. In zekere zin zou men kunnen zeggen dat de aspecten die in 2005 aan soevereiniteit ‘kleefden’, nu een luxe zijn die veel mensen zich niet kunnen veroorloven. Als een individu moet kiezen tussen zorgen over zijn baan en financiële status, zullen de meeste burgers hieraan prioriteit geven ten opzichte van het behouden van identiteit. De nationale soevereiniteit is door de economische crisis een economisch thema geworden. De Europese crisis zorgt er, terecht of onterecht, voor dat de lidstaten een deel van hun soevereiniteit inleveren (en daarmee de daarbij behorende gevolgen voor lief nemen) om een gezamenlijk Europees probleem op te lossen.

7.5 – Van anti-immigratiegevoelens naar economische xenofobie

De crisis zorgt er eveneens voor dat de vervagende culturele component ook zichtbaar is in de angst voor immigranten. Over 2005 geeft een aanzienlijk deel van de respondenten aan dat dit thema

speelde. Angst jegens immigranten was in 2005 dan eerder cultureel dan economisch gerelateerd. De problemen met Noord-Afrikaanse jongeren en de vermeende invloed van de islam, die ver afstond van de Nederlandse cultuur, stonden hoog op de politieke agenda en nu is dit in mindere mate het geval. Negatieve sentimenten jegens 'buitenlanders' zijn nu, volgens de parlementariërs, meer gericht op de economische migranten uit Oost-Europa ('economische xenofobie'). De crisis zorgt voor minder werk en voor Oost-Europeanen is het aantrekkelijk om hier voor een "riant" salaris te komen werken. Een deel van de respondenten geeft aan dat de economische crisis, als externe schok, zorgt voor minder tolerantie en versterking van anti-immigratiegevoelens.

7.6 – Een blijvend verdeelde politieke elite

In 2005 was de situatie relatief overzichtelijk: een politieke partij was 'voor' of 'tegen' de Europese Grondwet. De politieke elite was verdeeld door de gekozen systematiek: in bepaalde zin dwong het referendum burgers, en partijen, richting de extremen, maar uit de interviews blijkt niet dat elke partij zich extreem opstelde. Partijen als de SP en Geert Wilders in het tegenkamp, en D66 in het pro-kamp, spraken zich ontegenzeggelijk uit. Echter, veel andere partijen probeerden, ondanks de aard van een referendum, de nuance te vinden in het debat over de Europese toekomst. In 2012 is er, vooralsnog, geen referendum over Europa. Partijen worden dus niet in een keurslijf gedwongen en zijn niet verplicht een duidelijk 'ja' of 'nee' geluid te laten horen. Echter, opnieuw heeft de crisis zijn invloed: veel parlementariërs geven aan dat er in Nederland sprake is van een fundamentele onzekerheid als gevolg van de economische crisis. De crisis dwingt partijen ertoe zich uit te spreken en zoals enkele respondenten aangaven: er is geen middelweg meer mogelijk als er wordt gesproken over fundamentele onderwerpen als 'in' of 'uit' Europa. De polariserende werking brengt partijen tot de extremen en laat een verdeelde politieke elite achter.

7.7 – Europa als boeman

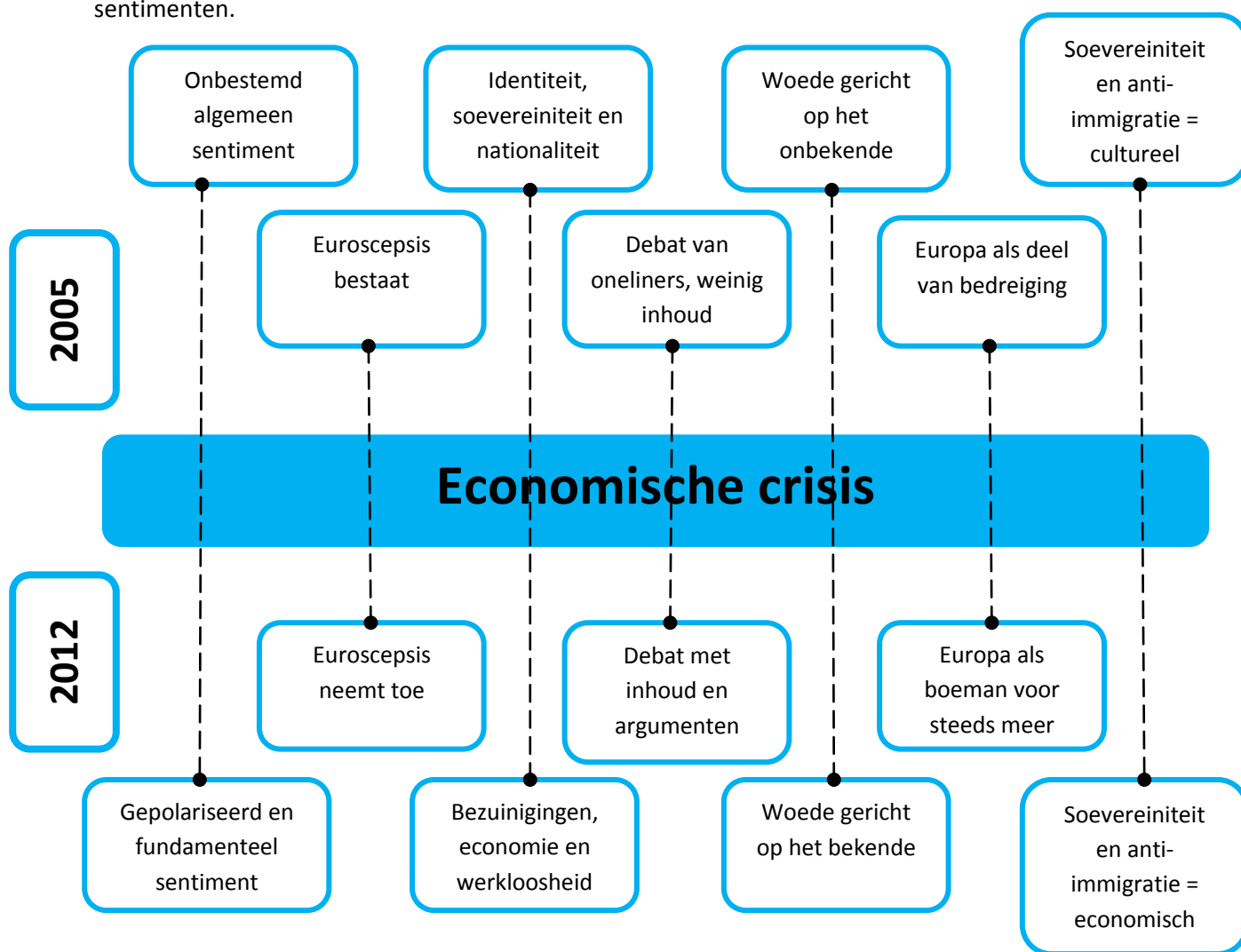
Als de redenering van dit hoofdstuk wordt gevolgd, kan plausibel worden vastgesteld dat Europa er in 2012 niet goed opstaat. De negativiteit van de crisis wordt in verband gebracht met de Europese Unie die moeite heeft om, op 'Eurotops', een effectief pakket aan maatregelen vast te stellen om de crisis te bestrijden. Dit verklaart enerzijds waarom geen één respondent aangeeft dat er in 2012 positiever over Europa wordt gedacht dan in 2005. Anderzijds kan de gevolgde redenering een aanwijzing zijn waarom '*ontevredenheid met de nationale politiek*', volgens de geïnterviewde parlementariërs, een mindere grote rol speelt in de huidige scepsis jegens de Europese Unie. Immers, ten aanzien van 2005 gaf een deel van de respondenten aan dat de ontevredenheid met de nationale politiek ook scepsis genereerde tegen de politiek op het Europese niveau, wat zich vertaalde in de 'nee-stem' op 1 juni 2005. In 2012 lijken de Europese instituties op zichzelf zoveel negatieve aandacht op de te eisen, dat de nationale politiek door de burgers niet meer wordt gebruikt om de negativiteit rondom Europa mee te kanaliseren.

7.8 – Deelconclusie

In abstracte zin kan de Europese crisis, of één van zijn synoniemen, gezien worden als het centrale mechanisme dat voor de enkele belangrijke verschillen in euroscepsis heeft gezorgd. Hiermee wordt dus duidelijk dat de invloed van de crisis niet alleen voelbaar is in de portemonnee (objectief) van

mensen, maar ook in hun sentimenten en houding (subjectief). Uiteraard is de invloed van dit mechanisme geen vaststaand gegeven voor ieder lid van de bevolking. In algemene zin kan gezegd worden dat de groepen burgers die het meest worden geraakt door de economische crisis, er het meest door worden beïnvloed.

In het onderstaande figuur zijn veel van de ontwikkelingen weergegeven die door de economische crisis, als mechanisme, plaats hebben gevonden. Bovenin het schema staan karakteristieken van de eurosceptis in 2005. Deze karakteristieken berusten op de percepties van de volksvertegenwoordigers waarover min of meer consensus is. De economische crisis is het centrale mechanisme en is dan ook in het blauw weergegeven als de *motor* die de aard, hevigheid en achterliggende factoren van eurosceptis verandert. Onderin het schema zijn de karakteristieken van eurosceptische gevoelens onder burgers in 2012 weergegeven. De stippellijnen verbinden karakteristieken op hetzelfde *niveau* met elkaar en maken de verschillen op deze manier op een concrete wijze inzichtelijk. Over de verschillen kan gezegd worden dat er een trend gaande is richting meer uitsplitsing, concretisering, polarisering enerzijds en anderzijds een beweging waarin de economische argumentatie centraal komt te staan als belangrijkste verklaring voor eurosceptische sentimenten.

8

Conclusie, reflectie en aanbevelingen

In de maanden januari tot en met juli 2012 is namens Stichting Burger en de Erasmus Universiteit Rotterdam onderzoek gedaan naar het fenomeen ‘*Eurosceptis in Nederland*’. In deze periode heeft de vraag centraal gestaan of er volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers een verschil te onderkennen is in eurosceptis onder Nederlandse burgers in de periode rondom het referendum in 2005 en de landencrisis in 2012 en hoe deze eventuele verschillen kunnen worden verklaard. In de conclusie zal het antwoord op deze hoofdvraag worden gegeven aan de hand van de beantwoording van de analysedeelvragen (hoofdstuk 4 tot en met 7). Belangrijk is te vermelden dat de analyse is gebaseerd op interviews met Tweede Kamerleden en Nederlandse Europarlementariërs. De taak van deze parlementariërs is het vertegenwoordigen van het volk op nationaal en Europees niveau. De verklaringen voor het onderzoeksfenomeen zijn te begrijpen als de perceptie van deze parlementariërs over de publieke opinie in Nederland. Vervolgens zal een reflectie op het onderzoek worden gegeven en volgen er aanbevelingen. Voor de volledigheid is hier de centrale vraagstelling, met bijbehorende deelvragen, weergegeven:

Is er volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers een verschil te onderkennen in Eurosceptis in de periode rondom het referendum in 2005 en de landencrisis in 2012 en hoe kunnen deze eventuele verschillen worden verklaard?

1. Hoe is politieke ontevredenheid of wantrouwen van burgers vanuit de literatuur te kenmerken?
2. Hoe zijn de factoren van Eurosceptis wetenschappelijk te beschrijven?
3. Hoe is de Eurosceptis in Nederland volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers in de periode van het referendum over de Europese Grondwet in 2005 te kenmerken?
4. Hoe is de Eurosceptis in Nederland volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers in de periode van de landencrisis in 2012 te kenmerken?
5. Bestaat er, volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers, in Nederland een verschil in Eurosceptis tussen de twee periodes van 2005 en 2012?
6. Welke mechanismes kunnen betrokken worden bij een verklaring van de eventuele verschillen in Eurosceptis van Nederlandse burgers tussen de twee periodes van 2005 en 2012?

8.1 – Conclusie

8.1.1 – Eurosceptis ten tijde van het referendum

Het grootste deel van de respondenten ziet de identiteitsgerelateerde factoren als de belangrijkste verklaringen voor eurosceptis in 2005. De bedreiging van soevereiniteit werd, met name door de SP, gevangen in het beeld van de ‘Superstaat Europa’. Dit beeld was een onderdeel van een andere belangrijke voorspeller van eurosceptische sentimenten: de *campagnecues*. Door vrijwel alle respondenten wordt de ‘tegen-campagne’, onder leiding van Harry van Bommel, als zeer effectief beoordeeld, terwijl de ‘pro-campagne’ gekenmerkt werd door verdeeldheid, vage argumenten, onduidelijkheid, vanzelfsprekendheid en negativiteit. De eerste jaren van dit decennium waren het toneel van enkele beangstigende ontwikkelingen die, volgens de respondenten, een *unheimisch* gevoel genereerden onder de Nederlandse burger die bij het referendum *op de rem trapte*. Ook de ontevredenheid met het toenmalige kabinet Balkenende (CDA, VVD, D66) bracht mensen ertoe ‘nee’ te stemmen. Weinig tot geen overeenstemming is er over de invloed van anti-immigratiesentimenten, democratische factoren, economische factoren en de invloed van de media.

8.1.2 – Eurosceptis ten tijde van de landencrisis

Met grote waarschijnlijkheid kan worden gesteld dat de volksvertegenwoordigers menen dat de Europese crisis, of landencrisis, de belangrijkste verklaring is voor de negatieve Europese sentimenten onder de Nederlandse burger in 2012. Zorgen bestaan er over werkloosheid, crisismaatregelen, Griekenland, slechte economische toekomst, de gevolgen van de Euro, waarde van het geld en over koopkracht. Hieraan gekoppeld is het belang van ‘economische xenofobie’ aanzienlijk toegenomen: de oplopende werkloosheid zorgt voor antipathie jegens werkmigranten (meestal uit Oost-Europa). De negatieve *cues* van de sceptische elite spelen in 2012, net zoals in 2005, een belangrijke rol: met name de PVV en SP slagen erin het negatieve sentiment over Europa te mobiliseren en te versterken. De politieke elite raakt steeds meer verdeeld over de toekomst van Europa. Volgens de theorie leidt dit tot meer eurosceptis. Echter, in het onderzoek werd enkel duidelijk dat de sceptis alleen bij een deel van de bevolking toeneemt. Er is een beperkte, of marginale, rol weggelegd voor de identiteitsgerelateerde argumenten in 2012. Ook de invloed van democratische factoren, media factoren en de ‘ontevredenheid over de nationale politiek’ op eurosceptis kan niet worden verondersteld op basis van de verzamelde gegevens.

8.1.3 – Verschillen in Eurosceptis tussen 2005 en 2012

Er zijn enkele belangrijkste verschillen tussen 2005 en 2012, voor zover opgemaakt kon worden op basis van de interviews. Zo dacht in 2005 een groot deel van de bevolking slechts indirect na over Europa en is er in 2012 veel meer aandacht voor Europa, ook in de mediaberichtgeving. Het eurosceptische gevoel was in 2005 te beschrijven als onbestemd, vaag en abstract terwijl dit gevoel in 2012 veel concreter en meer gepolariseerd is. Vervolgens denkt de meerderheid van de politici dat de eurosceptis in 2012 verergerd is ten opzichte van 2005. Het debat in 2005 was volgens een deel van de respondenten niet inhoudelijk genoeg, oppervlakkig en gebaseerd op beelden en oneliners. In 2012 komen inhoudelijke argumenten, inhoud, scherpste en detail meer aan bod. Hieraan gekoppeld kan de discussie over Europa in 2005, uitmondend in het referendum, gezien worden als praktisch,

toekomstgericht en vrijblijvend, terwijl in 2012 de discussie als fundamenteel, noodzakelijk en definitief over de rol van Nederland in de Europese Unie is te bezien.

8.1.4 – De economische crisis als mechanisme

Het mechanisme, dat voor veel van de zojuist genoemde veranderingen heeft gezorgd, is de economische (of landen-) crisis. De crisis laat diepe sporen achter in de maatschappij, bij burgers en bij overheden. Als reactie hierop worden debatten en discussies heftiger, maken mensen zich meer zorgen over Oost-Europeanen die veel banen ‘innemen’, verschuift de betekenis van het begrip ‘soevereiniteit’, wordt Europa niet meer iets vanzelfsprekends, maar is er fundamentele discussie of Europa nog wel toekomst heeft. Als gevolg hiervan besteden de media steeds meer aandacht aan Europa en de crisis en vinden eurosceptische geluiden van politieke partijen voedingsbodem bij een groter wordend deel van de Nederlandse kiezer. In algemene zin kan gezegd worden dat de groepen burgers die het meest worden geraakt door de economische crisis, er het meest door worden beïnvloed. De economische crisis verdringt andere factoren, die voorheen eurosceptis veroorzaakten, van het toneel. In 2012 heeft de economische crisis de identiteitsgerelateerde factoren (die in 2005 centraal stonden) verdrongen voor economische verklaringen van eurosceptis, er sprake van een polariteit.

8.1.5 – Beantwoording van de centrale vraagstelling

De centrale vraagstelling zou simpelweg kunnen worden beantwoord met: ja, volgens Nederlandse volksvertegenwoordigers is er een verschil te onderkennen in eurosceptis in de periode rondom het referendum in 2005 en de landencrisis in 2012 en deze verschillen kunnen worden verklaard door de verregaande invloed van de economische crisis op de maatschappij en de levens van burgers, zoals ook beschreven in het schema aan het einde van hoofdstuk 7. Samenvattend kan worden vermeld dat de rol van identiteitsgerelateerde argumenten in 2005 en economische argumenten in 2012, er qua belang bovenuit staken. In beide contexten speelden de politieke factoren eveneens een belangrijke rol. De democratische factoren lieten weinig verschillen tussen 2005 en 2012 zien en lijken in beide contexten niet van groot belang geweest te zijn. De media factoren leveren een te wisselend beeld op om hier valide uitspraken over te doen. In het onderzoek is tevens gekeken of er verschillen waren op basis van politieke partij of vertegenwoordigend orgaan (Tweede Kamer of Europees Parlement). Deze verschillen zijn, zeker in 2012, niet groot genoeg om hieraan valide conclusies te verbinden. Het feit dat niemand van de Partij Voor de Vrijheid wilde meewerken aan het onderzoek kan hierin een belangrijke factor zijn, aangezien de enige echte eurosceptische partij die wel meedeed aan het onderzoek de Socialistische Partij (SP) was.

8.2 – Reflectie

De bovenstaande conclusie maakt ten eerste duidelijk dat eurosceptis niet kan worden gezien als een autonome variabele, maar dat deze altijd aan verandering onderhevig is. De uitspraak van Hans van Baalen (Europarlementariër VVD), *“het zijn de omstandigheden die de sentimenten beïnvloeden”*, blijft mij in dezen het meeste bij. De omstandigheden in 2005 waren totaal verschillend dan in 2012 en de omstandigheden bepalen de factoren die achter eurosceptische gevoelens zitten. Dit heeft vanzelfsprekend tot gevolg dat de manier waarop eurosceptis nu vorm krijgt in Nederland over 10

jaar niet meer hetzelfde zal zijn. De invloed van de economische crisis op eurosceptis is in 2012 allesbepalend, maar hoe zal de publieke opinie over Europa veranderen als de economische crisis stopt? Ten tweede werd duidelijk dat de invloed van politieke partij op het volk een constante factor was als voorspeller van eurosceptis. Weliswaar veranderen de argumenten, op basis van de omstandigheden, maar op basis van de interviews kan worden gesteld dat de politieke partijen in grote mate invloed hebben op hoe het volk denkt over de Europese Unie. Hierbij zijn de *cues* van de eurosceptische partijen vooralsnog effectiever dan die van de pro-Europese partijen. Ten derde is het duidelijk geworden dat een onderzoek doen over de publieke opinie van de Nederlandse burger nadere specificatie nodig heeft. In te beperkte mate heeft het onderzoek kunnen voldoen aan het onderscheiden van verschillende groepen burgers, die er verschillende verklaringen van eurosceptis op na zouden kunnen houden. Hierbij moet niet vergeten dat de respondenten hier ook geen aanleiding toe gaven. Ten slotte kan ik stellen dat de politieke realiteit dit onderzoek tot een actueel onderzoek heeft gemaakt. In de periode van het onderzoek (januari tot augustus 2012) zijn er tal van ontwikkelingen gaande die de discussie over Europa, en de Europese crisis, in alle hevigheid hebben doen losbranden.

Dit onderzoek heeft geen holistisch beeld van de perceptie van de volksvertegenwoordigers kunnen schetsen. Immers, elke respondent begon zijn verhaal op een andere manier en droeg andere verklaringen voor eurosceptis aan. Als onderzoeker heb ik geprobeerd de parlementariër niet te beïnvloeden en enkel globale concepten aan te dragen, dit met het risico dat er over sommige factoren weinig vergelijkingsmateriaal is. Tevens is het spijtig dat de partijen die een duidelijk of gematigd eurosceptisch geluid verkondigen (PVV, ChristenUnie, SGP) niet aan het onderzoek mee konden of wilden werken.

8.3 – Aanbevelingen

Het onderwerp dat in dit onderzoek is onderzocht is normatief van aard. In de gesprekken met sommige respondenten kwam naar voren dat zij content waren met een toenemend kritische houding van het Nederlandse volk jegens Europa. Andere parlementariërs willen zich juist inzetten om het sentiment rondom Europa positiever te maken. Vanuit een objectief oogpunt zullen aanbevelingen zich dan ook niet richten op het intensiveren of verhelpen van eurosceptische gevoelens. Wel kunnen de volgende aanbevelingen aan de belangrijkste actoren, de politieke partijen en hun parlementariërs, worden gedaan: ten eerste zouden alle parlementariërs, en de politieke partijen waartoe zij behoren, zich bewust moeten zijn van hun invloed op het volk. Uit de theorie, en ook uit de analyse van dit onderzoek, blijkt dat burgers hun mening laten vormen door *cues* van politieke partijen. De mening van de burger over Europa is dus geen autonome variabele, maar is onderhevig aan de inspanningen van volksvertegenwoordigers. Het besef van de invloed van politieke partijen leeft in mijn opinie meer onder de eurosceptische partijen, dan onder de pro-Europese en gematigde politieke partijen.

Ten tweede is het de politieke partijen die niet gewend waren een uitgesproken koers met betrekking tot Europa te varen, aan te raden om zich te beraden op hun standpunten. Uit het onderzoek blijkt dat veel respondenten een polarisatie van de houding jegens Europa onder de

burgers waarnemen. Gesteld kan worden dat het debat over Europa concreter, maar ook breder wordt en dat er krachtige emoties bij komen kijken. Met de verkiezingen van 12 september 2012 voor de deur, zouden traditionele middenpartijen *kleur* moeten bekennen over hun Europese standpunten.

Ten derde zouden politieke partijen zich ervan bewust moeten zijn dat de ontwikkeling en instandhouding van eurosceptische sentimenten een vicieuze cirkel is. De negativiteit rondom Europa die onder de Nederlandse burgers heerst gaat deels buiten de invloed van de Nederlandse volksvertegenwoordigers om. Zo kunnen de Nederlandse parlementariërs weinig invloed uitoefenen op de problematische economische situatie in Griekenland of de onenigheid die onder Europese regeringsleiders heerst over de juiste koers van de crisisaanpak. Toch leveren, zoals zojuist al werd aangegeven, Nederlandse parlementariërs wel degelijk een bijdrage aan de vicieuze cirkel. De negativiteit rondom Europa wordt benut door eurosceptische partijen als de SP en de PVV en lijkt aan de slaan onder de Nederlandse burgers. Als gevolg hiervan lijken veel politieke partijen die niet eurosceptisch genoemd kunnen worden voorzichtig te zijn met een al te positieve toon over Europa. Veel gematigde of middenpartijen lijken niet tegen het heersende sentimenten onder het volk in te willen gaan door zich positief uit te spreken over Europa. Deze voorzichtigheid kan zorgen voor een instandhouding van de eurosceptische sentimenten onder het Nederlandse volk.

Bij het doen van wetenschappelijk onderzoek is het gebruikelijk dat het onderzoek zich beperkt tot een goed afgebakende vraagstelling. Dit betekent dat potentieel interessante verschijnselen moeten worden gelaten aan andere onderzoekers. Een paar onderwerpen voor vervolgonderzoek zou ik hier nog graag noemen:

In dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve aanpak. Het zou interessant zijn om te onderzoeken in welke mate de percepties van de volksvertegenwoordigers over de publieke opinie overeenstemmen met de daadwerkelijke publieke opinie over de Europese Unie. Dit zou mogelijk zijn door kwantitatieve resultaten te vergelijken met de kwalitatieve data. Indien de uitkomst is dat de percepties van volksvertegenwoordigers niet overeenkomen met de gemeten kwantitatieve resultaten, kan de vervolgvraag worden gesteld: waarom hebben volksvertegenwoordigers een 'verkeerde' perceptie van de publieke opinie? Zoals gezegd bepalen de omstandigheden de sentimenten: het zou dus interessant zijn om over 5 of 10 jaar eenzelfde onderzoek onder Nederlandse volksvertegenwoordigers uit te voeren en te achterhalen welke mechanismen in dat tijdvak zorgen voor de eventuele verschillen in de verklaring van eurosceptis. Ten slotte heeft dit onderzoek de rol van de media nog te weinig belicht. Weinig respondenten deden overtuigende en goed gefundeerde uitspraken over de rol van de media in eurosceptis. Het zou interessant en relevant zijn om onderzoek te doen onder journalisten, redacteurs en verslaggevers die zich bezighouden met Europa en Europese politiek. Aan hen zou de vraag gesteld kunnen worden hoe zij de rol van de media zien in de beïnvloeding van de publieke opinie over Europa. Zien zij deze rol als groot? Hebben zij het gevoel dat ze een kant moeten kiezen (voor of tegen Europa)? Uit bovenstaande mogelijkheden voor vervolgonderzoek blijkt dat er voldoende aspecten onbelicht zijn ten aanzien het thema '*Eurosceptis*'. Hopelijk heeft deze afstudeerscriptie anderen nieuwsgierig gemaakt over dit onderwerp en dan bedoel ik niet in de laatste plaats de parlementariërs.

Literatuurlijst

Aalberts, C. (2008). *Altijd ver weg?. De moeizame relatie tussen burgers en de Europese Unie*. AMB. Diemen.

Aarts, K. en H. van der Kolk (red.) (2005) *Nederlanders en Europa: het referendum over de Europese grondwet*. Bert Bakker. Amsterdam.

Boer, F. de & J.C. Evers. (2007). Kwalitatief onderzoek, een korte inleiding. In J. Evers (Ed.), *Kwalitatief interviewen, kunst en kunde* (3-22). Lemma. Den Haag.

Boomgaarden H.G., Schuck A.R.T., Elenbaas M. & C.H. De Vreese. (2011). *Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support*. *European Union Politics* 12(2): 241–266.

Craig, S.C., & Michael A. Maggiotto. (1981). *Political Discontent and Political Action*. *Journal of Politics*, 43:514-522.

De Vreese, C. & H. Boomgaarden. (2005). 'Projecting EU Referendums: Fear of Immigration and Support for European Integration', *European Union Politics* 6(1): 59–82.

De Vreese, C.H. (2007). *A spiral of Euroscepticism: The media's fault?* *Acta Politica* 42(2/3): 271–286.

De Vries, C. & E. Edwards. (2009). *Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public euroscepticism*. *Party Politics* 15(1): 5–28.

Europa-NU.nl. *Referendum over EU-grondwet in Nederland*.

[http://www.europa-nu.nl/id/vgvqpngs5qbn/referendum_over_eu_grondwet_in_nederland]

01-06-2005

Europa-NU.nl. *Referendum over EU-grondwet in Nederland*

[http://www.europa-nu.nl/id/vgvqpngs5qbn/referendum_over_eu_grondwet_in_nederland]

01-06-2005

Europa-NU.nl. *Totstandkoming Verdrag van Lissabon*.

[http://www.europa-nu.nl/id/vhg2o6nswyzr/totstandkoming_verdrag_van_lissabon]

23-01-2012

EuropeseGrondwet.nl. *Analyse van uitslag Nederlands referendum*.

[<http://www.europese-grondwet.nl/a/referendum/analyse-uitslag.html>]

02-06-2005

Follesdal, A. & S. Hix. (2006). *Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik*. Journal of Common Market Studies, 44, 533–562.

Gabel, M. (1998a). 'Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories', Journal of Politics 60(2): 333–354.

Garry, J. & J. Tilley. (2009). *The macroeconomic factors conditioning the impact of identity on attitudes towards the EU*. European Union Politics 10(3): 361–379.

Grenzeloos.org. *Welk nee won?*

[<http://www.grenzeloos.org/artikel/viewartikel.php/id/760.html>]

15-07-2005

Hooghe, L. & G. Marks. (2005). 'Calculation, Community, and Cues: Public Opinion on European Integration', European Union Politics 6(4): 419–443.

Koppenjan, J. & E.H. Klijn. (2004). *Managing uncertainties in networks. A network approach to problem solving and decision making*. Routledge. Londen.

Lockerbie, B. (1993). 'Economic Dissatisfaction and Political Alienation in Western Europe', British Journal of Political Science, 23 (3), 281–293.

Lubbers, M. & P. Scheepers. (2010). *Divergent trends of euroscepticism in countries and regions of the European Union*. European Journal of Political Research 49(6): 787–817.

McLaren, L. (2002). 'Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?', Journal of Politics 64(12): 551–566.

Nationaal Historisch Museum. *De Europese Grondwet en economisch herstel*.

[<http://www.innl.nl/page/14491/nl>]

2005

NRC Handelsblad. *Europarlement: verdrag tast democratie aan*

12-01-2012

NRC Handelsblad. *Nie wieder Krieg?*

13-01-2012

NRC Handelsblad. *'Drie jaar om de euro te hervormen'*.

25-02-2012

NCR Handelsblad. *De Russen horen niet bij ons soort Europeanen*.

26-02-2012

NRC Handelsblad. *Democratie versus Europa*.

15-03-2012

NRC Handelsblad. *De kaasschaaf zal ons deze keer niet helpen*.

22-03-2012

NCR Handelsblad. *Wat Mario wil? Actie van regeringsleiders*.

05-05-2012

NCR Handelsblad. *'Als Europa wanhoop brengt, volgt opstand'*

14-05-2012

NCR Handelsblad. *Het einde van Europa*.

21-05-2012

NCR Handelsblad. *Burgers wijten crisis aan EU*.

29-05-2012

NCR Handelsblad. *In spagaat tussen euro en burger*.

02-06-2012

NCR Handelsblad *De eurocrisis is politieke crisis*.

04-06-2012

Onzeconomie.NU. *Voorspoed en volatiteit in de Nederlandse economie*

[<http://onzeconomie.nu/176/macro-nieuws/article/3585/voorspoed-en-volatiteit-in-de-nederlandse-economie>]

30-06-2011

Pellikaan, H., Van der Meer, T. & S. de Lange. (2003). *'The road from a depoliticized to a centrifugal democracy'*, Acta Politica, 38, 23-49

Rohrschneider, R. (2002). *'The Democracy Deficit and Mass Support for an EU-Wide Government'*. American Journal of Political Science, 46(2), 463–475.

Schuck, A. & C. De Vreese. (2006). *Between risk and opportunity: News framing and its effects on public support for EU enlargement*. European Journal of Communication, 21, 5–32.

Schyns, P. & C. Koop. (2010). *Political distrust and social capital in Europe and the USA*. Social Indicators Research, 96(1), 145–167.

Steenbergen, M.R., Edwards, E.E. & C.E. De Vries. (2007). *Who's cueing whom? Mass-elite linkages and the future of European integration*. *European Union Politics* 8(1): 13–35.

Stichting Burger. Rede Mat Herben. Prinsjesnacht.

<http://www.stichtingburger.nl/Prinsjesnacht/columns09/eupol.pdf>

Stoker, G. (2009). *What's wrong with our political culture and what, if anything, can we do to improve it? Reflections on Colin Hay's 'Why We Hate Politics'*. *British Politics* 4, 83–91.

Thiel, S. van. (2007). *Bestuurskundig Onderzoek: een methodologische inleiding*. Coutinho. Bussum.

ValutaPlaza. *Voorspoed en volatiliteit in de Nederlandse economie*.

[<http://www.valutaplaza.nl/auteurs-vp/redactie/voorspoed-en-volatiliteit-in-de-nederlandse-economie>]

30-05-2011

Van den Bos, B. (2003). *EUROPA. Wat heb ik eraan?* Meesterdruk BV. Leidschendam.

Bijlage 1 – Respondentenlijst

Dit onderzoek is tot stand gekomen door de medewerking van 12 parlementariërs (6 uit de Tweede Kamer en 6 uit het Europees Parlement). In de onderstaande tabel staat de nodige informatie over hen.

Naam respondent	Politieke partij	Vertegenwoordigend orgaan	Datum interview	Mandaat sinds
Hans van Baalen	VVD	Europees Parlement, Voormalig Tweede Kamerlid	27-04-2012	TK: 1999-2009 EP: 2009-2012
Wim van de Camp	CDA	Europees Parlement, Voormalig Tweede Kamerlid	27-04-2012	TK: 1986-2009 EP: 2009-2012
Harry van Bommel	SP	Tweede Kamer	08-05-2012	TK: 1998-2012
Gerard Schouw	D66	Tweede Kamer	14-05-2012	TK: 2010-2012
Hero Brinkman	DPK	Tweede Kamer	14-05-2012	TK: 2007-2012
Henk Jan Ormel	CDA	Tweede Kamer	16-05-2012	TK: 2002-2012
Klaas Dijkhoff	VVD	Tweede Kamer	24-05-2012	TK: 2010-2012
Sophie In 't Veld	D66	Europees Parlement	25-05-2012	EP: 2004-2012
Nebahat Albayrak	PvdA	Tweede Kamer	30-05-2012	TK: 1998-2007 TK: 2010-2012
Thijs Berman	PvdA	Europees Parlement	01-06-2012	EP: 2004-2012
Bas Eickhout	GroenLinks	Europees Parlement	01-06-2012	EP: 2009-2012
Dennis de Jong	SP	Europees Parlement	12-06-2012	EP: 2009-2012

Bijlage 2 – Vragenlijst interview

Gedurende het onderzoek is bij alle respondenten de onderstaande vragenlijst gebruikt. Aangezien de vraagstelling vaak open was dienen veel van de onderstaande vragen enkel als suggestie naar de respondent. Als een respondenten laat blijken dat een bepaalde groep factoren niet relevant is, wordt doorgedaan naar de volgende groep factoren:

Introductie

Zoals vermeld in de uitnodigingsbrief heeft het onderzoek de doelstelling een vergelijking te maken tussen de eurosceptis (gezien als onvrede over Europa) in 2005 ten tijde van het referendum en 2012 ten tijde van de landencrisis. We kijken naar deze problematiek door de ogen van Nederlandse volksvertegenwoordigers (nationaal en Europees). Aan de volksvertegenwoordigers worden vragen gesteld over de kiezers die zij vertegenwoordigen. **Centraal staat dan ook de perceptie van volksvertegenwoordigers over wat zij denken dat er leefde in 2005 of leeft in 2012 onder de Nederlandse burgers. Als u geen gedragen antwoord kunt geven op dat wat er onder het volk leefde of leeft, is dit ook een antwoord.**

- Verzoek gesprek opnemen
- Verzoek tot citeren

- Denkt u dat er zoiets als eurosceptis bestaat of is het eigenlijk maar een fabeltje?
 - *Wat houdt het dan precies in?*

2005

- Als we terugkijken op het referendum over de Europese Grondwet: wat zijn dan volgens u de belangrijkste redenen geweest waarom Nederlanders sceptisch waren over Europa en ‘nee’ zeiden tegen de grondwet?

Op basis van dit antwoord doorvragen naar specifieke factoren:

Economisch:

- Waren mensen in 2005 negatief over de toenmalige stand van de economie?
- Wat dachten burgers in 2005 over de kosten en baten die we uit Europa verkrijgen?
- Was er in 2005 angst voor de gevolgen van de toegenomen concurrentie van arbeidskrachten?

Identiteitsgerelateerd:

- Welke rol speelde de Nederlandse identiteit?
- Tot welke identiteit voelde de Nederlandse burger zich in 2005 aangetrokken?
 - Affectie en trots voor nationale?

- Afzetten tegen datgene wat afwijkt van het Nederlandse?
- Hoe stond het in 2005 met de angst voor immigranten?

Politiek:

- Was er in 2005 veel discussie tussen de politieke partijen over Europese thema's? Veel verdeeldheid? En merken de burgers daar iets van?
- Waren burgers zich bekend dat er een aantal partijen tegen verdere Europese integratie zijn?
- Slaagden/slagen de eurosceptische partijen er in om de burgers te beïnvloeden met hun boodschap?
- Kunt u iets vertellen over de strategie die de pro- en antipartijen gebruiken in de campagne naar aanloop van het referendum?
- Hoe was in 2005 het sentiment onder het volk over de binnenlandse politiek en had dit invloed op de scepsis?
 - In hoeverre denkt u dat het referendum een verkiezing was over de populariteit van de toenmalige regering (CDA,VVD,D66)?

Democratisch:

- Hoe dachten burgers in 2005 over de kwaliteit van de Europese representatie?
 - (wensen omgezet in beleid, betrekken democratische instituten, beginselen van behoorlijk bestuur, legitimiteit, responsiviteit, democratisch gehalte)
- Wat dachten burgers in 2005 over de machtsverhouding tussen het EP, RvM en EC?
- Hoe dachten burgers in 2005 over de mate van partijcompetitie in Europa? (beperkte mogelijkheden tot meningsvorming onder het volk het eventuele ontbreken van echte 'Europese verkiezingen' het eventuele ontbreken van Europa-breed partijstelsel, eventuele weinige referenda?)

Media

- Welke rol speelden media in de campagne?
 - Wat was hun toon?
 - Waar werd op gefocust?

2012

- De laatste jaren wordt Europa een steeds belangrijker thema en is de koers van Europa onderwerp van discussie. Gegeven uw contacten en ervaringen, hoe denkt u dat het er op dit moment voorstaat met de Nederlandse **publieke opinie** jegens de Europese Unie?
 - *Inspelen/doorvragen als er verschillen blijken met 2005*
- In **september 2011** concludeerde TNS NIPO dat het draagvlak voor het Nederlandse lidmaatschap aan de EU nog nooit zo laag is geweest. *(57% is sterk of enigszins voorstander. In dec 2011 was dit 66%. Verschil door reddingspakket euro)*

Waarom denkt u dat **sommige** Nederlanders vandaag de dag kritisch over Europa zijn? Wat zou hierachter kunnen zitten?

Economisch:

- Speelt het sentiment over de stand van de economie nu een andere rol?
- Krijgen de kosten en baten uit Europa nu nog zoveel aandacht?
- Wat leeft er onder het volk over de angst voor de gevolgen van de toegenomen concurrentie van arbeidskrachten?

Identiteitsgerelateerd:

- Speelt de Nederlandse identiteit nog steeds een belangrijk rol in de scepsis over Europa?
- Zijn de anti-immigratiegevoelens veranderd?
 - o Heeft de **economische crisis** deze gevoelens intenser gemaakt/bevorderd?

Politiek:

- Is er nu meer of minder discussie tussen de politieke partijen over Europese thema's? Meer verdeeldheid? En merken de burgers daar iets van?
- Dragen de eurosceptische partijen hun standpunten meer uit? En slagen de eurosceptische partijen er in om de burgers te beïnvloeden met hun boodschap?
- Hoe is in 2012 het sentiment onder het volk over de binnenlandse politiek en heeft dit invloed op hoe we nu tegen Europa aankijken?

Democratisch:

- Hoe denken burgers in 2012 over de kwaliteit van de Europese representatie?
 - o (wensen omgezet in beleid, betrekken democratische instituten, beginselen van behoorlijk bestuur, legitimiteit, responsiviteit, democratisch gehalte)
- Wat denken burgers in 2012 over de machtsverhouding tussen het EP, RvM en EC?
 - o Zou er iets in de institutionele structuur van Europa moeten veranderen wat zou kunnen helpen aan de scepsis over Europa?
- Hoe denken burgers in 2012 over de mate van partijcompetitie in Europa? (beperkte mogelijkheden tot meningsvorming onder het volk het eventuele ontbreken van echte 'Europese verkiezingen' het eventuele ontbreken van Europa-breed partijsysteem, eventuele weinige referenda)

Media:

- Wat vindt u van de mediaberichtgeving over Europa vandaag de dag?
 - o Toon?
 - o Focus op ...?

Afsluitende vraag

Wat is er ten opzichte van 2005 veranderd als we kijken naar de scepsis over Europa? Zijn er nu andere factoren te noemen of accenten te leggen?